

BOSNA I HERCEGOVINA
VIJEĆE MINISTARA

**INICIJALNI IZVJEŠTAJ O PRIMJENI
MEĐUNARODNOG PAKTA O EKONOMSKIM,
SOCIJALNIM I KULTURNIM PRAVIMA U BOSNI I HERCEGOVINI
ZA PERIOD OD 1993-2003. GODINE**

Januar 2004. godine

SADRŽAJ

1. Inicijalni Izvještaj o primjeni Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim kulturnim pravima u Bosni i Hercegovini za period od 1993-2003. godine

	broj stranice
Uvod	5
Član 1.	
-Pravo na samoopredjeljenje	7
a.) Stanje u sektoru voda.....	8
b.) Stanje u oblasti poljoprivrede	9
c.) Šumski ekosistemi i šumski resursi.....	10
Član 2.	
Ostvarivanje prava priznatih u Paktu	11
A. Ratifikovani međunarodni instrumenti.....	11
B. Domaće zakonodavstvo.....	15
Član 3.	
Položaj žena u Bosni i Hercegovini.....	21
a.) Faktori gender ravnopravnosti.....	22
b.) Žene i obrazovanje	23
Član 4.	
Ograničenje prava i sloboda uzvrđenih Paktom	24
Član 5.	
Zabrana ograničenja osnovnih ljudskih prava i sloboda koje Pakt ne priznaje ili da ih priznaje u užem obimu.....	24
Član 6.	
Ratifikovani međunarodni instrumenti.....	26
Pravo na rad i zapošljavanje.....	26
Sloboda rada i pravo na zapošljavanje pod jednakim uslovima.....	29
Položaj žena- Jednakost među spolovima.....	30
Princip nediskriminacije po osnovu rada.....	32
Programi obuke.....	34
Član 7.	
Ratifikovani međunarodni dokumenti.....	35
Pravo na adekvatnu nadoknadu za rad.....	35
Odmori i odsustva.....	39
Zaštita na radu.....	40
Član 8.	
Pravo na sindikalno organizovanje i pravo na štrajk.....	41
Sindikalno organizovanje.....	42

Član 9.	
Međunarodni instrumenti.....	44
Socijalno osiguranje.....	44
Pravo <i>na</i> socijalnu zaštitu i socijalnu sigurnost.....	45
Socijalna zaštita, zaštita civilnih žrtava rata, zaštita porodice sa djecom	46
Prava na zdravstvenu zaštitu.....	47
Prava iz penzijsko-invalidskog osiguranja.....	51
Međunarodna pomoć.....	54
Zakonska regulativa.....	55
 Član 10.	
Međunarodni instrumenti.....	56
Značenje termina "porodica".....	56
Punoljetstvo-pravna sposobnost.....	57
Prava iz braka i bračnih odnosa.....	57
Olakšice za formiranje porodice	57
Zaštita materinstva i sprečavanje diskriminacije žena po osnovu materinstva.....	57
Problemi za potrošače i korisnike usluga.....	61
Zaštita djece, starijih lica i invalida od eksploatacije.....	64
 Član 11.	
I- Stanje životnog standarda u Bosni i Hercegovini.....	66
II- Pravo na adekvatnu ishranu.....	69
III- Pravo na adekvatno stanovanje.....	71
Neadekvatno stanovanje u Bosni i Hercegovini	74
Zakonodavstvo u oblasti stanovanja.....	77
Propisi.....	77
 Član 12.	
Pravo na adekvatnu zdravstvenu zaštitu	79
Finansiranje zdravstvene zaštite.....	82
Mentalno zdravlje.....	84
Najčešći uzroci i stope smrtnosti u Bosni i Hercegovini.....	86
Vodeće grupe oboljenja, u Federaciji Bosne Hercegovine	87
Zarazna oboljenja.....	89
Provođenje imunizacije protiv difterije, tetanusa i pertusisa.....	90
Provođenje imunizacije protiv morbila.....	91
Štetno djelovanje voda.....	91
Starija lica sa invaliditetom.....	92
a.) Starija lica.....	92
b.) Lica sa invaliditetom	92
Faktori koji utiču na zdravstveno stanje stanovništva	92
a.) Ishrana i fizička aktivnost.....	92
b.) Pušenje i zdravlje	94
c.) Alkohol i zdravlje	95
d.) Droga i psihotropne supstance	96
e.) Unapređenje higijene sredine i industrijske higijene.....	96
Voda.....	97
Vazduh.....	99

Otpadne materije.....	101
Higijenska ispravnost hrane.....	102
Radna sredina.....	104
Jonizujuće zračenje.....	105
Ugroženost stanovništva-minska polja.....	107
Neeksplodirana ubojna sredstva.....	107

Član 13.

Pravo na adekvatno obrazovanje.....	110
Obrazovanje u Bosni i Hercegovini tokom rata.....	110
Obrazovanje po Dejtonskom sporazumu.....	110
Ustavne odredbe.....	110
Reforma zakonodavstva u obrazovanju	112
Pregled zakona i propisa u obrazovnom sistemu.....	113
Raniji propisi.....	114
Osnovno obrazovanje	118
Statistički podaci o osnovnim i srednjim školama u Bosni i Hercegovini.....	120
Srednješkolsko obrazovanje.....	120
a.) Srednje škole u Federaciji Bosne i Hercegovine.....	120
b.) Srednješkolsko obrazovanje u Republici Srpskoj.....	121
Specijalne osnovne škole.....	123
Visoko obrazovanje	124
a.) Federacija Bosne i Hercegovine.....	124
b.) Više i visoko obrazovanje.....	124
Obrazovanje djece sa posebnim potrebama.....	125
Problemi u sistemu obrazovanja.....	125
Inkluzivno obrazovanje.....	126
Romi: Pravo na obrazovanje.....	126
Uloga nevladine pomoći u ostvarivanju prava na obrazovanje.....	127
Prioritet i zakonski okvir	127

Član 14.

Obavezno i besplatno osnovno obrazovanje.....	127
---	-----

Član 15.

Pravo učešća u kulturi i kulturnim dostignućima.....	127
Finansiranje kulture i kulturnih djelatnosti.....	129
Pravo na intelektualno vlasništvo.....	131
Vidovi organizovanja kulturnih djelatnosti.....	133

Aneks- tebele i grafikoni

U V O D

1. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR) Bosna i Hercegovina je preuzela sukcesijom 01.09.1993. godine (Službeni list RBiH 25/93), a dobio je snagu ustavne odredbe u Ustavu Bosne i Hercegovine. U članu II. u poglavlju koja tretiraju ljudska prava utvrđeno je: *"Bosna i Hercegovina i oba entiteta će obezbijediti najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. U tu svrhu postoji Komisija za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu, kao što je predviđeno u Aneksu 6. Općeg okvirnog sporazuma."*
2. Izvještaj koji se dostavlja pripremljen je u skladu sa revidiranim općim smjernicama u vezi sa oblikom i sadržajem izvještaja koji se dostavlja prema članovima 16. i 17. Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, koji je 1990. godine usvojio Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava, sadržanom u dokumentu E/C.12/1991/1 od 17. juna 1991. godine. Izvještaj sadrži pregled provođenja obaveza po pojedinim članovima Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (u daljem tekstu Pakt). Za informacije o političkoj strukturi i osnovnim pretpostavkama pravnog sistema Bosne i Hercegovine, potrebno je konsultovati " Core document " Bosne i Hercegovine (HRI/CORE/.....).
3. Polazeći od ključne obaveze Bosne i Hercegovine kao članice Vijeća Evrope i potpisnica velikog broja međunarodnih dokumenata, Izvještaj je pripremljen na bazi indikatora prikupljenih od strane državnih ministarstava, i ostalih institucija Bosne i Hercegovine, i to: Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, Ministarstva pravde, Ministarstva civilnih poslova, Ministarstva spoljne trgovine i ekonomskih odnosa, Ministarstva vanjskih poslova, Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, Instituta za standarde, mjeriteljstvo i intelektualno vlasništvo Bosne i Hercegovine, nadležnih ministarstava entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko Distrikta BiH, te entitetskih zavoda za statistiku. Dodatne informacije obezbijedile su nevladine organizacije, akademske institucije i eksperti koji se neposrednije bave pitanjima sadržanim u predmetnom Izvještaju. Za period 1993-1995. godine, tekst Izvještaja ne sadrži tražene podatke jer su se u Bosni i Hercegovini u tom vremenu *odvijali ratni sukobi*.
4. U prezentovanju ovog Izvještaja, pošlo se od osnovne konstatacije Pakta, da se, ideal ljudskih prava može ostvariti samo "ukoliko su stvoreni uslovi u kojima svako može uživati ekonomska, socijalna i kulturna prava, kao građanska i politička prava ". Izradi Izvještaja prišlo se sa više aspekata / interdiciplinarno / iz razloga što se problematika i pitanja iz Pakta ne mogu posmatrati izolovano nego u povezanosti pitanja iz oblasti ekonomije, socijalne politike i dešavanja u oblasti nauke, umjetnosti i kulture. Tu se *isprepliću* i pitanja koja se obrađuju Međunarodnim Paktom o građanskim i političkim pravima, Međunarodnom konvencijom o eliminisanju svih oblika diskriminacije protiv žena, Konvencija o pravima djeteta, Konvencijom o eliminisanju svih oblika rasne diskriminacije, Konvencijom o zaštiti prava radnika migranata i članova njihovih porodica i sl. Pošlo se od primjene obaveza po Paktu na državnom nivou, s osnovnim motivom da se međunarodnim *tijelima* na

transparentan način prezentuju *problemi i pozitivni rezultati po pitanjima* koje tretira Pakt.

5. U koncipiranju Izveštaja Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice naišlo je na određene probleme i teškoće, prvenstveno u prikupljanju podataka zbog složenosti državne nomenklature i nedostatka jedinstvene baze podataka. Postoji oskudica najbitnijih podataka, naročito statističkih, uz činjenicu da je poslednji popis u Bosni i Hercegovini održan daleke 1991. godine, kao i da su se u tom periodu desile značajne demografske promjene. Zemlji, takođe, nedostaju materijalni resursi kako bi se detaljno provele aktivnosti za izradu veoma obimnog i složenog izveštaja kao što je ovaj. Međutim, i pored teškoća Bosna i Hercegovine je učinila maksimalan napor da Izveštaj sadržinski odgovori, konkretno i jasno *na pitanja o ispunjavanju obaveza Bosne i Hercegovine prema zahtjevima* iz Pakta, bez pretenzija da se stanje uljepšava, nego da se odslika stvarno stanje u zemlji i pozitivno i negativno, kako se to traži u svih petnaest članova Pakta.

Član 1.

Pravo na samoopredjeljenje

6. Bosna i Hercegovina je međunarodno priznata *država*, 06.04.1992. godine. Na osnovu Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, postignutog 1995. godine u Dejtonu, i potpisanog, 14.12.1995. godine u Parizu (udaljem tekstu: Dejtonski sporazum), Bosna i Hercegovina je *uređena kao* demokratska država koju čine dva ravnopravna entiteta, i to: Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska. Naknadno je Arbitražnom komisijom ustanovljena i arbitražna jedinica Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine. *Pomenutim dokumentom se regulišu nadležnosti države Bosne i Hercegovine, entiteta i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine.*

7. U Ustav Bosne i Hercegovine uključene su međunarodne konvencije koje imaju snagu ustavnih odredbi, odnosno pitanje primjene prava na samoopredjeljenje se može posmatrati kroz organizaciju države i utvrđena rješenja koja su postignuta Dejtonskim sporazumom, što je detaljno objašnjeno u CORE dokumentu, **poziv na HRI/CORE(.....)**

8. Ustav Bosne i Hercegovine garantuje ravnopravnu zastupljenost svih naroda Bosne i Hercegovine u svim oblastima rada i stvaralaštva. *Ustavima* entiteta koji su nedavno usklađeni sa Odlukom Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o konstitutivnosti svih naroda obezbjeđeni su *i dodatni* mehanizmi ravnopravne zastupljenosti svih naroda Bosne i Hercegovine Bošnjaka, Srba, Hrvata i ostalih *građana*, da ravnopravno žive i rade na cjelokupnom prostoru Bosne i Hercegovine, bez diskriminacije po bilo kom osnovu.

9. Pravo na samoopredjeljenje u Bosni i Hercegovini je ograničavajuće u odnosu na Dejtonski sporazum i Ustavni okvir Bosne i Hercegovine. Ovdje mislimo na ovlaštenja i ulogu Visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu (OHR), naročito u pogledu donošenja odluka u vezi sa transformacijom privrede i privatizacijom *državne* imovine, donošenje zakona i sl.

10. U cilju zaštite prava na samoopredjeljenje, narodi Bosne i Hercegovine mogu da koriste pravo na zaštitu vitalnog nacionalnog interesa koji se definiše kroz ostvarenje prava da narodi Bosne i Hercegovine moraju biti adekvatno zastupljeni u svim organima i organizacijama, kako na nivou Bosne i Hercegovine, tako i na nivou entiteta i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. Vitalni nacionalni interesi štite se u okviru obrazovanja, vjeroispovjesti, jezika, kulture, tradicije, imovine, kulturnog naslijeđa, teritorijalne organizacije, sistema javnog informisanja, pripadnosti nacionalnoj manjini, političkih uvjerenja i drugih statusa.

11. Ustavom Bosne i Hercegovine *uređuju se* organizacija i nadležnosti Bosne i Hercegovine, te odnos između institucija Bosne i Hercegovine, entiteta *i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine.*

Usvajanjem amandmana na Ustav Bosne i Hercegovine i ustave entiteta, po prvi put su stvorene pretpostavke da se u predstavničkim tijelima nađu predstavnici konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini. Tim načinom, između ostalog, definiše se vitalni nacionalni interes konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina.

U amandmanu XXXV se kaže: " Vitalni nacionalni interesi konstitutivnih naroda su definisani na sljedeći način :

- ostvarivanje prava konstitutivnih naroda da budu adekvatno zastupljeni u zakonodavnim i izvršnim pravosudnim organima vlasti,
- organizacija organa javne vlasti ,
- jednaka prava konstitutivnih naroda u procesu donošenja odluka ,
- obrazovanje, vjeroispovijest, jezik, njegovanje kulture, tradicije i kulturno naslijeđe,
- teritorijalna organizacija,
- sastav javnog informisanja i druga pitanja koja bi se tretirala kao pitanja od vitalnog nacionalnog interesa, ukoliko tako smatra 2/3 jednog od klubova delegata konstitutivnih naroda u Domu naroda."

12. Potrebno je naglasiti, da se, još uvijek ustavne odredbe ne primjenjuju dosljedno u praksi. Amandmani na ustave entiteta nisu ispoštovani, jer još uvijek predstavnici konstitutivnih naroda, a posebno predstavnici nacionalnih manjina nisu u potrebnoj mjeri proporcionalno zastupljeni u nizu organa vlasti (općine, kantoni), shodno s popisom stanovništva iz 1991. godine, do potpunog sprovođenja Aneksa 7. Dejtonskog sporazuma. Radi se o proklamovanom cilju kojeg postepeno treba ostvariti.

13. Bosna i Hercegovina raspolaže značajnim prirodnim resursima u poljoprivredi, šumarstvu, vodoprivredi i drugim oblastima.

Ustavom Bosne i Hercegovine je regulisano da narodi slobodno raspolažu svojim prirodnim bogatstvima - resursima.

Nedovoljno utemeljen održivi razvoj u svim segmentima društvenog i ekonomskog organizovanja Bosne i Hercegovine u prošlosti uslovio je ozbiljne probleme u zaštiti okoline. To se odnosi i na ratni period kada je u uslovima haotičnog stanja došlo do poremećaja u biodiverzitetu, te antroposferi. Takav trend se nastavlja i u poslijeratnom periodu, kada u intenzivnim procesima tranzicije i neprincipijelne privatizacije postoje mnoga otvorena i neriješena pitanja o položaju, te zaštiti prirodnih i kulturnih vrijednosti.

Rizični faktori, odnosno, najčešći lokalni i globalni uzroci ugrožavanja biološke i geološke raznolikosti u Bosni i Hercegovini su:

- *Prekomjerna eksploatacija prirodnih resursa - čiste i intenzivne sječe šuma, lov, krivolov, neuravnotežena poljoprivredna proizvodnja,*
- *Neuravnotežena industrijska proizvodnja (odsustvo prečistača otpadnih voda, visoka emisija sumpornih spojeva u atmosferu, neracionalna potrošnja energije, niska resursna iskoristivost);*
- *Neuravnotežena energetska politika;*
- *Nedovoljna i nefunkcionalna zakonska osnova na svim nivoima teritorijalnog i društveno-političkog organizovanja;*
- *Nedovoljna implementacija postojećih zakona;*
- *Nepostojanje standarda i strategije o održivoj upotrebi prirodnih resursa.*

a.) Stanje u sektoru voda

Situacija u vezi sa pravnim sistemom u sektoru voda u Bosni i Hercegovini je i, u poslijeratnom periodu, teška. Ovo stanje je nastalo kao posljedica ogromnog broja privremenih odluka, pravila i propisa, koji su bili usvojeni – zakonodavno preneseni iz prethodnog pravnog sistema ili za vrijeme rata, kao i zbog problema, koji se odnose na funkcionisanje pravnog sistema. U cilju prevazilaženja ovih problema, Evropska

Komisija je pružila tehničku i finansijsku podršku kroz «Program EC okolinski program za BiH», odnosno pripremu seta od pet okolinskih zakona, uključujući nove zakone o zaštiti voda (za oba entiteta). Ovaj prijedlog zakona je usklađen sa evropskim standardima i principima, sa svim relevantnim međunarodnim konvencijama, i Okvirnom direktivom za vode, posebno kroz uvođenje principa integralnog okolinskog pristupa upravljanja riječnim slivovima.

Nivo vodo-snabdijevanja je zato daleko ispod evropskog: pokrivenost uslugom vodo-snabdijevanja je oko 50% u poređenju sa preko 90% u Evropi. Također, kvalitet vode je znatno niži nego u zemljama Evropske Unije. Oštećenja u sistemu vodo-snabdijevanja su veoma česta i zbog toga kvalitet vode ne može dostići međunarodne standarde.

Stepen obuhvaćenosti stanovništva kanalizacionim sistemom iznosi 56% urbane populacije. Znatno lošija situacija je u manjim mjestima gdje taj procenat nije veći od 10%.

Samo šest općina u Bosni i Hercegovine imaju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda.

Dva su značajna aspekta, koji karakterišu održivi razvoj sektora voda:

- kvalitet, efikasnost i transparentnost u upravljanju i administraciji u sektoru voda, i
- održivost investicija i usluga.

Evropskom direktivom o vodama regulisano je da sva naselja preko 2.000 stanovnika moraju imati uređaj za prečišćavanje otpadnih voda i ova direktiva je obavezujuća za sve članice Evropske Unije, kao i za buduće članice, kao što je Bosna i Hercegovina. Do sada u Bosni i Hercegovini u pravnom smislu nije organizovana služba za očuvanje i brigu za vodu i vodotokove.

U budućim zakonskim propisima treba uspostaviti čuvarsku službu za vode i vodotokove sa tačno definisanim uputstvima o osmatranju, javljanju, čuvanju, te zaštiti i održavanju vodnih dobara.

U Bosni i Hercegovini u toku je realizacija Projekta institucionalnog jačanja sektora voda u Bosni i Hercegovini. Projekat finansira Komisija Evropske Unije. Paralelno se provodi u oba entiteta. Konačni cilj je donošenje nove legislative sektora voda, harmonizovane sa legislativom Evropske Unije, posebno Okvirnom direktivom o vodama (Direktiva 2000/60/EC, Evropskog parlamenta i Vijeća, 23. oktobar 2000. godine). Projektom će se utvrditi nova institucionalna i organizaciona postavka sektora, sa institucijom za upravljanje vodama na nivou države Bosne i Hercegovine. Nova rješenja predviđaju slivovski pristup organizacije sektora sa principom integralnog upravljanja vodama.

Zakon o zaštiti životne sredine, Zakon o zaštiti voda, Zakon o zaštiti vazduha, Zakon o zaštiti prirode, Zakon o šumama i Zakon o vodama, u kojima je u skladu sa evropskim standardima uređeno područje zaštite životne sredine i njena implementacija. Bez ozbiljnije podrške međunarodnih institucije biće teško sprovodljiva. U narednom periodu u oblasti zaštite životne sredine radiće se na jasnom definisanju statusa zaštićenih područja, rješavanju deponija i otpada, prečišćavanju otpadnih voda, i efikasne kontrole nad velikim zagađivačima.

b.) Stanje u oblasti poljoprivrede

Ukupna površina poljoprivrednog zemljišta u Bosni i Hercegovini je oko 2,5 milona hektara, odnosno oko 50% teritorije države ili 0,7 ha/stanovniku.

Prirodni uslovi ravničarskog područja su povoljni za održivu poljoprivrednu proizvodnju i savremeno tržišno privređivanje. Sa dodatnim ulaganjem kapitala u savremenu tehnologiju, prinos se može povećati za 50% u naročito revitalizovanom vodoobezbijedenom području Bosne i Hercegovine (200.000 ha).

Intenzifikacija poljoprivredne proizvodnje u Bosni i Hercegovini je značajna tim prije što poljoprivreda Bosne i Hercegovine danas ne proizvodi ni polovinu potrebne hrane za domaće stanovništvo, pa u uvozu glavnu stavku čini hrana, na koju otpada više od polovine vrijednosti uvoza.

Poljoprivredni posjed se i dalje intenzivno cijepa i smanjuje. Nema podrške za privatnu inicijativu i preduzetništvo u poljoprivrednoj proizvodnji.

Za obnovu i održivost poljoprivrednih resursa u Bosni i Hercegovini potrebna je integralna strategija proizvodnje, marketinga i finansija.

Za održivost poljoprivredne proizvodnje i realizaciju programa unapređenja poljoprivredne proizvodnje, te održivo korištenje zemljišta, u strategiji razvoja agrara, potrebne su odgovarajuće institucionalno pravne osnove, a treba donijeti niz institucionalnih mjera, koje će stimulisati takav razvoj.

To su, prije svega:

- *Uređeno, slobodno i jedinstveno tržište Bosne i Hercegovine, bez domaćih trgovinskih i političkih barijera,*
- *Poreski sistem u poljoprivredi treba biti stimulativan,*
- *Revitalizacija sela i samo-zapošljavanje seoskog stanovništva na predratnim poljoprivrednim imanjima,*
- *Izrada dugoročnog programa razvoja poljoprivredne proizvodnje u ravničarskom, brdsko- planinskom i mediteranskom području,*
- *Uspostaviti i fond za razvoj poljoprivrede i sela.*

c.) Šumski ekosistem i šumski resursi

Od ukupne površine Bosne i Hercegovine (5.113.000 ha) na šume i šumska zemljišta otpada 53% (2.700.770 ha ili oko 0,71 ha šume i šumskog zemljišta po glavi stanovništva). Šume i šumska zemljišta u državnoj svojini učestvuju sa 81%, a u privatnom vlasništvu se nalazi 19%.

Održivo upravljanje i gazdovanje šumama zahtijeva mnogo efikasnije mjere za jačanje proizvodne funkcije, održavanje i jačanje opštekorisnih funkcija šuma, očuvanje bioloških raznolikosti, proširenje zaštićenih zona, obnavljanje degradiranih šuma, zaštita šuma i divljači, monitoring, naučno istraživački rad i obrazovanje kadrova u šumarstvu. To, prije svega, podrazumijeva:

- *U gazdovanju šumama više pažnje posvetiti održavanju i jačanju prirodnih resursa i kultura, povećanju bioloških investicija, otvaranju šuma, smanjivanje inteziteta sječa, jačanje vitalnosti i zdravstvenog stanja šuma, korišćenje ekološki prihvatljive tehnologije uzgoja, zaštite i korišćenja šuma i divljači.*
- *Posebnu pažnju posvetiti provođenju mjera uzgoja i zaštite šuma i divljači.*
- *Pošumljavanje golih, oštećenih i zapuštenih šumskih zemljišta je ekološki i ekonomski održiva mjera za unapređenje i proširenje šumskog fonda, zaštita od erozije i poplava, poboljšanje ekoloških funkcija šuma.*
- *Obnova, proširenje i održavanje šumskih puteva je prioritetan zadatak vlasnika i korisnika šumskog fonda (država, preduzeća šumarstva).*
- *Na područjima koja su oštećena prekomjernom sječom moramo se okrenuti privređivanju po osnovu održivog korišćenja ostalih proizvoda šuma (ljekovito bilje, plodovi, gljive, ugalj i dr.).*

- *Neophodno je uskladiti tržišno orijentisane kapacitete prerade drveta sa količinom, kvalitetom i lokacijom drvne sirovine. U komplementarnom razvoju šumarske proizvodnje traži se višenamjenski interes održivog razvoja šumarstva. Cijene i marketing šumskih sortimenata nisu usklađene, kao ni fiskalna opterećenja šumarstva.*
- *Više pažnje posvetiti razmjeni stručnjaka, literature i iskustva između domaćih i stranih stručnih kadrova.*

14. Većina nadležnosti, odnosno odgovornosti za društveni, ekonomski i industrijski razvoj, kao i korištenje prirodnih resursa zemlje, uključujući i davanje koncesija za eksploataciju prirodnih resursa domaćim ili stranim korisnicima, tj. osnovni faktori kojima se reguliše održivi razvoj, su praktično u rukama entiteta, a u Federaciji Bosne i Hercegovine i dobrim dijelom, sa značajnim uticajem nižih administrativnih jedinica – kantona.

15. Određene nadležnosti imaju državne institucije, kada su u pitanju održivi i ekonomski razvoj zemlje, uspostavljanja međunarodnih odnosa, multilateralne i bilateralne saradnje, zaključivanje i koordinacija implementacije međunarodnih multilateralnih i bilateralnih sporazuma i ugovora u oblasti vanjske trgovine, zajedničkih investicionih ulaganja, harmonizacija poreske politike i globalni, odnosno regionalni programi zaštite životne sredine.

16. Korištenje prirodnih resursa je nedovoljno zbog spore obnove ratom razrušenih kapaciteta i nedovoljne ekonomske moći. Međutim, u saradnji sa međunarodnom zajednicom ima pozitivnih rezultata u oživljavanju kapaciteta i boljeg korištenja resursa.

Član 2.

Ostvarivanje prava priznatih u Paktu

17. Saradnju u oblasti nauke, tehnike, obrazovanja, kulture i sporta, Bosna i Hercegovina dalje razvija kroz zaključivanje međudržavnih bilateralnih sporazuma protokola i memorandumu sa drugim državama, poštujući pri tome principe Helsinškog završnog akta Konferencije o bezbjednosti i saradnji u Evropi. Procedura zaključivanja ovih sporazuma vrši se prema Zakonu o postupku zaključivanja i izvršavanja međunarodnih ugovora («Službeni glasnik BiH», broj:29/00). koji je usklađen sa Bečkom Konvencijom o zaštiti ozonskog omotača, mart/ožujak 1995. godina (*stupila na snagu 1988. godine*) o statusu međunarodnih ugovora koje je Bosna i Hercegovina, također, potpisala.

18. A. Ratifikovani međunarodni instrumenti

U želji da podstakne saradnju u oblasti nauke, tehnike, obrazovanja, kulture i sporta, Bosna i Hercegovina zaključuje međudržavne **bilateralne sporazume, programe i protokole** sa drugim državama, poštujući pri tome principe Helsinškog završnog akta Konferencije o sigurnosti i saradnji u Evropi, uvjerena da to doprinosi boljem razumijevanju i jačanju bilateralnih odnosa i saradnje sa drugim državama.

Međudržavni sporazumi zaključuju se u skladu sa odredbama Zakona o postupku zaključivanja i izvršavanja međunarodnih ugovora ("Službeni glasnik BiH", broj: 29/00).

I GRUPA

Sporazumi i programi koji su u postupku pregovaranja, zaključivanja i usaglašavanja teksta

1. SPORAZUMI

1. I-1.1. ITALIJA: Sporazum o kinematografskoj koprodukciji između Vlade Republike Italije i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine;
2. I-1.2. KATAR: Sporazum u oblasti zdravstva između Vlade Države Katar i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine;
3. I-1.3. KUVAJT: Sporazum o kulturnoj saradnji između Vlade Kuvajta i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine;
4. I-1.4. UJEDINJENI ARAPSKI EMIRATI: Sporazum između Vijeća ministara Bosne i Hercegovine i Vlade Ujedinjenih Arapskih Emirata;
5. I-1.5. ARAPSKA REPUBLIKA EGIPAT Sporazum o kulturnoj saradnji između Vlade Arapske Republike Egipat i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine;
6. I-1.6. ITALIJA: Sporazum o saradnji u oblasti kulture obrazovanja i sporta između Vlade Republike Italije i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine;
7. I-1.7. INDIJA: Sporazum između Vlade Republike Indije i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine o saradnji u oblasti kulture, nauke i obrazovanja;
8. I-1.8. SLOVAČKA: Sporazum između Vlade Republike Slovačke i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine o saradnji na području kulture i umjetnosti i
9. I-1.9. ARGENTINA: Ugovor o obrazovnoj kulturnoj i sportskoj saradnji između Bosne i Hercegovine i Argentine.

2. PROGRAMI

1. I-2. 1. MAĐARSKA: Program saradnje u oblasti kulture, nauke i obrazovanja između Vlade Republike Mađarske i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine.

Ukupno 9 sporazuma i 1 program.

II GRUPA

Usaglašen prijedlog sporazuma (programa) - čeka se potpisivanje

1. SPORAZUMI

1. II-1.1. MAĐARSKA: Sporazum između Vlade Republike Mađarske i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine o saradnji u obrazovanju, nauci i kulturi;
2. II-1.2. SR NJEMAČKA – Sporazum između Vlade Savezne Republike Njemačke i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine o kulturnoj saradnji i
3. II-1.3. LIBIJA – Sporazum o naučnoj, tehnološkoj i kulturnoj saradnji između Bosne i Hercegovine i Velike Socijalističke Narodne Libijske Arapske Džamahirije.

2. PROGRAMI

1. II-1.1. TURSKA: Protokol o saradnji u implementaciji projekata pomoći između Vlade Republike Turske i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine.

Ukupno 3 (3) sporazuma i 1 program.

III GRUPA

Potpisani sporazumi (programi), u toku je postupak ratifikacije u državnim organima Bosne i Hercegovine:

1. SPORAZUMI

1. III-1.1. FRANCUSKA: Sporazum o kulturnoj, naučnoj i tehničkoj saradnji između Vlade Republike Francuske i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine;

2. III-1.2. HRVATSKA: Sporazum o naučnoj i tehnološkoj saradnji između Vijeća ministara Bosne i Hercegovine i Vlade Republike Hrvatske i
3. III-1.3. HRVATSKA: Sporazum o kulturnoj, obrazovnoj i sportskoj saradnji između Vijeća ministara Bosne i Hercegovine i Vlade Republike Hrvatske;
4. III-1.4. S A D: Sporazum između Vlade Sjedinjenih Američkih Država i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine o očuvanju određene kulturne baštine;
5. III-1.5. MAKEDONIJA: Sporazum između Vlade Republike Makedonije i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine o saradnji u oblasti kulture;
6. III-1.6. ALBANIJA: Sporazum između Vijeća ministara Bosne i Hercegovine i Vijeća ministara Republike Albanije o saradnji u oblasti obrazovanja i nauke;
7. III-1.7. GRČKA– Sporazum o saradnji u oblasti kulture, obrazovanja i nauke;
8. III-1.8. BUGARSKA Sporazum između Republike Bugarske i Bosne i Hercegovine o saradnji u oblasti obrazovanja, nauke i kulture;
9. III-1.9. ŠPANIJA: Osnovni sporazum o saradnji između Kraljevine Španije i Bosne i Hercegovine;
10. III-1.10. SRBIJA I CRNA GORA– Sporazum o naučno-tehničkoj saradnji između Vijeća ministara Bosne i Hercegovine i Vijeća ministara Srbije i Crne Gore;
11. III-1.11. SAUDIJSKA ARABIJA : Opći sporazum o privrednoj, trgovinskoj, investicionoj, tehničkoj, kulturnoj, omladinskoj i sportskoj saradnji između Vijeća ministara Kraljevine Saudijske Arabije i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine.

2. PROGRAMI

1. III-2.1. KINA: Izvršni program kulturne saradnje za 2002.-2004. godinu između Vlade Narodne Republike Kine i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine;
2. III-2.2. ITALIJA: Program kulturne, naučne i tehnološke saradnje između Vlade Republike Italije i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine 2003.-2005. godine i
3. III-2.3. IRAN: Program razmjene na polju kulturu, nauke i obrazovanja između Islamske Republike Iran i Bosne i Hercegovine.

Ukupno jedanaest (11) sporazuma i 3 programa.

IV GRUPA

Sporazumi i programi koji su ratifikovani i objavljeni u službenim glasilima

1. SPORAZUMI

1. IV-1.1. SR NJEMAČKA: Sporazum između Vlade Republike Bosne i Hercegovine i Vlade Savezne Republike Njemačke o tehničkoj saradnji ("Službeni list R BiH", broj:7/95);
2. IV-1.2. SLOVENIJA: Sporazum o naučnoj i tehnološkoj saradnji između Vlade Bosne i Hercegovine i Vlade Republike Slovenije ("Službeni list R BiH", broj: 41/95);
3. IV-1.3. SAD: Ugovor o saradnji na području патената (PCT) donesenog u Washingtonu, 19. juna 1970. godine i izmijenjenog 3. februara 1984. godine ("Službeni list R BiH", broj: 14/96);
4. IV-1.4. KUVAJT: Sporazum između Vlade Države Kuvajt i Vlade Republike Bosne i Hercegovine o ekonomskoj, naučnoj i tehničkoj saradnji ("Službeni list R BiH", broj: 5/96);

5. IV-1.5. IRAN: Sporazum o kulturnoj, naučnoj i obrazovnoj saradnji između Vlade Bosne i Hercegovine i Vlade Islamske Republike Iran ("Službeni list BiH", broj: 6/96);
6. IV-1.6. JORDAN: Sporazum o kulturnoj saradnji između Vlade Republike Bosne i Hercegovine i Vlade Hašemitske Kraljevine Jordan ("Službeni list BiH", broj: 6/96);
7. IV-1.7. NJEMAČKA: Sporazum između Bosne i Hercegovine i Savezne Republike NJemačke o osnivanju i djelatnosti instituta za kulturu ("Službeni glasnik BiH", broj: 19/00);
8. IV-1.8. EGIPAT: Sporazum o ekonomskoj, tehničkoj i naučnoj saradnji između Bosne i Hercegovine i Arapske Republike Egipat ("Službeni glasnik BiH", broj 31/00);
9. IV-1.9. SAD: Sporazum između Vlade Sjedinjenih Američkih Država i Vlade Bosne i Hercegovine o privrednoj, tehničkoj i srodnoj pomoći za Bosnu i Hercegovinu ("Službeni glasnik BiH – Međunarodni ugovori", broj: 1/01);
10. IV-1.10. SLOVENIJA: Sporazum između Vijeća ministara Bosne i Hercegovine i Vlade Republike Slovenije o saradnji u oblasti kulture, obrazovanja i nauke ("Službeni glasnik BiH Međunarodni ugovori" broj:1/01);

2. PROGRAMI

1. IV-2.1. TURSKA: Protokol o saradnji u oblasti kulture između Republike Bosne i Hercegovine i Republike Turske ("Službeni list R BiH", broj: 9/94).

Ukupno 10 sporazuma i 1 program.

PRIMJEDBA: Na osnovu dosadašnjeg (dvogodišnjeg) iskustva u pripremi, pregovaranju i zaključivanju međunarodnih ugovora o saradnji u oblasti nauke, tehnike, obrazovanja i sporta, kao i u donošenju operativnih programa i protokola o saradnji (na osnovu zaključenih sporazuma), a naročito na osnovu praćenja efekata praktične realizacije i ostvarivanja konkretnih oblika međudržavne saradnje, a u cilju racionalizacije postupka zaključivanja sporazuma i poboljšanja efekata međunarodne saradnje *nužno je uraditi* sljedeće:

1. Izvršiti izmjene u Zakonu o postupku zaključivanja i izvršavanja međunarodnih ugovora, kako bi se pojednostavio i skratio postupak pregovaranja i zaključivanja, koji po važećoj zakonskoj proceduri traje najmanje šest mjeseci, što usporava donošenje konkretnih programa i projekata saradnje, koji su operativni, provedbeni, za razliku od sporazuma koji imaju uopćen karakter i u kojima je obavezna naznaka da će se naučna, tehnička, obrazovna i kulturna saradnja ostvarivati na osnovu konkretnih programa koji se donose na osnovu važećeg sporazuma.
2. Potrebno je postupak donošenja programa saradnje svesti na utvrđivanje prijedloga, na osnovu inicijativa zainteresovanih strana, jer je to nepotrebno opterećeno veoma složenim postupkom, kao da se radi o klasičnom međunarodnom ugovoru.

19. Međunarodni ugovori, konvencije i protokoli kojima je Bosna i Hercegovina pristupila ili izvršila ratifikaciju, a odnose se na okoliš i prirodne resurse:

ZRAK:

- Konvencija o prekograničnom zagađivanju vazduha na velikim udaljenostima, Ženeva, 1979. (stupila na snagu 16.3.1986.) ("Službeni list R BiH", broj: 13/94., "Službeni list SFRJ MU", broj:11/86.)

- Protokol uz Konvenciju o prekograničnom zagađivanju vazduha na velikim udaljenostima iz 1979. godine, o dugoročnom finansiranju programa saradnje za praćenje i procjene prekograničnog prenosa zagađujućih materija u vazduhu na velike daljine u Evropi (EMEP), Ženeva 1984. (stupio na snagu 28.1.1988.) ("Službeni list R BiH", broj 13/94., "Službeni list SFRJ MU", broj: 2/87.)
- Bečka konvencija o zaštiti ozonskog omotača, Beč 1985. (stupila na snagu 22.9.1988. ("Službeni list R BiH", broj 13/94., "Službeni list SFRJ MU", broj: 1/90.)
- Montrealski protokol o supstancama koje oštećuju ozonski omotač, Montreal 16.9.1987., stupio na snagu 1.1.1989. ("Službeni list SFRJ", broj: 16/90.)
- Okvirna konvencija UN o klimatskim promjenama, Rio de Žaneiro, 1992. (stupila na snagu 21.3.1994.) ("Službeni glasnik BiH", broj :19/00).

PRIRODNO NASLJEĐE:

- Međunarodna konvencija o zaštiti biljaka, Rim 1951. (stupila na snagu 3.4.1952.), ("Službeni list R BiH" broj 13/94., "Službeni list SFRJ MU", broj:11/86.)
- Konvencija UN o biološkoj raznolikosti, Rio de Žaneiro 1992. (stupila na snagu 29.12.1993.), (BiH pristupila 26.8.2002., postupak ratifikacije u toku)
- Konvencija UN o suzbijanju dezertifikacije u zemljama pogođenim jakim sušama i/ili dezertifikacijom, posebno u Africi, Pariz 14.10.1994. (Bosna i Hercegovina pristupila 26.8.2002.)
- Konvencija o močvarama od međunarodne važnosti, osobito kao stanište ptica močvarica, Ramsar 1971., notifikacija o sukcesiji 2001.

NUKLEARNA SIGURNOST:

- Konvencija pomoći u slučaju nuklearne nesreće ili radiološke katastrofe, Beč, usvojena 26.9.1986. (stupila na snagu 26.2.1987.), ("Službeni list R BiH", broj: 13/94, "Službeni list SFRJ MU" broj: 4/91.)
- Konvencija o ranom obavještanju o nuklearnim nesrećama, Beč 1986. (stupila na snagu 27.10.1986.), ("Službeni list R BiH", broj 13/94., "Službeni list SFRJ MU", broj: 15/89.)

B. Domaće zakonodavstvo

20. Sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i slobode, a ta prava i slobode obuhvataju:

- pravo na život,
- pravo da lica ne budu podvrgnuta mučenju ili nehumanim ponižavajućim postupcima ili kaznama,
- pravo na slobodu i bezbjednost ličnosti,
- pravo na pošteno saslušanje u građanskim i krivičnim predmetima i druga prava u vezi sa krivičnim postupkom,
- pravo na privatni i porodični život,
- sloboda misli, savjesti i vjeroispovjesti,
- sloboda izražavanja, mirnog okupljanja i sloboda udruživanja sa drugima,
- pravo na brak i zasnivanje porodice,
- pravo na svojinu,
- pravo na obrazovanje,
- pravo na slobodu kretanja i prebivališta.

21. Prava i slobode koji su predviđena Ustavom Bosne i Hercegovine ili Međunarodnim sporazumima nabrojanim u Aneksu 1. Ustava, obezbjeđuju se *na način* da sva lica u Bosni i Hercegovini uživaju to pravo bez diskriminacije po bilo kom osnovu.

Ustav Bosne i Hercegovine (član II.4.) utvrđuje: «Nediskriminacija-uživanje prava i sloboda predviđenih u ovom članu ili međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu 1. na ovaj Ustav će biti osigurana. Sva lica u Bosni i Hercegovini će biti slobodna od diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, vlasništvo, rođenje ili drugi status «.

22. Većina zakona koje je Bosna i Hercegovina *donijela* u periodu poslije Dejtona ili su *u fazi donošenja i usklađena* su sa međunarodnim instrumentima za zaštitu osnovnih ljudskih prava utvrđenih ovim Paktom, tako da zakoni Bosne i Hercegovine, odredbe ovog Pakta uključuju direktno ili indirektno.

23. Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, uključuje direktne odredbu o zabrani bilo kojeg vida diskriminacije u pogledu obrazovanja. Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini *koji je* usvojen u Parlamentarnoj skupštini Bosni i Hercegovini i objavljen 16. juna 2003. godine u "Službeni glasniku BiH", broj:16/03, zasniva se i usklađen je sa Konvencijom o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) i sa pripadajućim opcionim Protokolima uz Konvenciju o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda sa pripadajućim protokolima i ovim Paktom (ICESCR).

24. Obzirom da je u Bosni i Hercegovini u proteklom periodu bilo problema koji su vezani za etničku i nacionalnu pripadnost *oni se* nastoje prevazići usvajanjem Djelimične odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine (konstitutivnost naroda, usklađenost ustava entiteta). Djelimična odluka Ustavnog suda BiH («Službeni glasnik BiH», broj 23/02) je uključila principe koji su utvrđeni u okviru Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima i pripadajućim opcionim protokolima i Evropskim konvencijama o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.

25. Nakon razgovora između političkih stranaka, koji je trajao od decembra 2001. do aprila 2002. godine, Visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu je promovisao prijedlog promjena Ustava Republike Srpske i Ustava Federacije Bosne i Hercegovine u dijelu koji se odnosi na konstitutivnost naroda Bošnjaka, Srba, Hrvata i ostalih. Odlukom Narodne skupštine Republike Srpske usvojene su promjene, s tim da je Visoki predstavnik izvršio promjenu dva amandmana. Ustavne promjene u Federaciji Bosne i Hercegovine nisu prihvaćene, jer su dvije najveće političke stranke iz reda bošnjačkog i hrvatskog naroda bile nezadovoljne koncepcijom, nedovoljnom obuhvatnošću i nepostojanjem istovjetnih sadržaja ustavnih promjena u oba entiteta. Ustavne promjene u Federaciji Bosne i Hercegovine proglasio je svojom odlukom Visoki predstavnik, *iako* nisu prihvaćene u Parlamentu Federacije Bosne i Hercegovine, ustavne promjene su provedene.

26. U zakonodavnoj vlasti bitno je istaći da je u Republici Srpskoj uvedeno Vijeće naroda Republike Srpske koje broji 28 delegata (po 8 iz konstitutivnih naroda i 4 iz

reda ostalih), tako da se sada zakonodavna vlast Republike Srpske sastoji od Narodne skupštine i Vijeća naroda Republike Srpske. U Parlamentu Federacije Bosne i Hercegovine najmanje četiri člana jednog konstitutivnog naroda mora biti zastupljeno u Predstavničkom domu, koji se sastoji od 98 predstavnika. Sastav Doma naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine je paritetan tako da svaki konstitutivni narod ima isti broj delegata (po 17) i 7 delegata iz reda ostalih (ukupno 58). Bitno je napomenuti da postoje problemi oko imenovanja delegata - Srba u Domu naroda Federacije Bosne i Hercegovine, zbog nedovoljnog broja izabranih poslanika

27. U izvršnoj vlasti u entitetima predsjednici Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske imaju po dva podpredsjednika, koji su iz različitih konstitutivnih naroda. Razlika je u načinu izbora i ovlaštenjima, jer se predsjednik i podpredsjednici Republike Srpske biraju neposredno, dok se u Federaciji oni biraju posredno. U Vladama Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske osigurana je minimalna zastupljenost ministara iz različitih konstitutivnih naroda. Također, predsjednik Vlade i njegovi zamjenici (u Federaciji Bosne i Hercegovine), odnosno podpredsjednici (Republike Srpske), ne mogu biti iz istog konstitutivnog naroda.

Kantonalne vlasti su osigurale da konstitutivni narodi i pripadnici ostalih budu proporcionalno zastupljeni u organima vlasti na nivou kantona i općina.

U sudskoj vlasti uvedena su Visoka sudska i tužilačka vijeća u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj, te na nivou Bosne i Hercegovine. Postoje pozitivni primjeri koji govore o sprovođenju Odluke u okviru sudske i tužilačke vlasti: predsjednik Vrhovnog suda Republike Srpske je Hrvat, a Republički javni tužilac je iz reda ostalih, dok je Srbin glavni federalni tužilac, a Hrvat predsjednik Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine. Konstitutivni narodi i pripadnici ostalih biće proporcionalno zastupljeni u kantonalnim i općinskim sudovima u Federaciji Bosne i Hercegovine, odnosno osnovnim i okružnim sudovima u Republici Srpskoj, u skladu sa popisom stanovništva iz 1991. godine. Trenutno se primjena ovog stava nalazi na samom početku, a napredak na ovom planu biće svakako ostvaren masovnijim povratkom stanovništva u njihove prijeratne domove. *Mandat svih funkcija počinje teći istog dana po imenovanju.*

Distrikt Brčko Bosne i Hercegovine, kao jedinstven oblik lokalne samouprave, koji ne pripada niti jednom entitetu i koji je pod direktnim suverenitetom države Bosne i Hercegovine, obezbjeđuje ravnopravnost u pogledu prava i obaveza građana u administraciji, obrazovanju, pravnoj zaštiti itd.

28. U narednom periodu neophodno će biti provesti Odluku na nižim nivoima, što znači svim narodima omogućiti jednake uslove u pristupu državnim i javnim službama na svim nivoima, uvažavajući kako principe jednakopravnosti naroda, tako i principe profesionalizma.

29. Važno je spomenuti i Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina Bosne i Hercegovine.

Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina Bosne i Hercegovine usvojen je u Parlamentu Bosne i Hercegovine 01.04.2003. godine. Ovaj Zakon usklađen je sa Međunarodnom konvencijom o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije i Evropskom okvirnom konvencijom o zaštiti nacionalnih manjina.

Prateći akti: U skladu sa Djelimičnom odlukom Ustavnog suda Bosne i Hercegovine sve nadležne vlasti Bosne i Hercegovine obavezne su uskladiti zakone koji su u suprotnosti sa istom.

U skladu sa Zakonom o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina Bosne i Hercegovine utvrđuje se obaveza za entitete, kantone, općine i gradove u *Bosni i Hercegovini* da svojim zakonima i drugim propisima potpunije uredi prava i obaveze koje proističu iz ovog Zakona.

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je, 13.06.2002. godine, donio Zaključak o formiranju Odbora za Rome pri Vijeću ministara Bosne i Hercegovine. Prema metodologiji i kriterijima za imenovanje koje usaglašava Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice *ono*, također, donosi konačna rješenja o imenovanju.

Odbor za Rome pri Vijeću ministara Bosne i Hercegovine je tijelo koje čine 9 predstavnika Roma i 9 predstavnika nominovanih od strane državnih i entitetskih ministarstava, a zaduženo je za koordinaciju i pomoć u boljem ostvarivanju prava Roma, kao najbrojnije nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini. Postoji Okvirni plan i program rada Odbora za Rome za 2002-2006. godinu, na osnovu kojeg bi se trebale realizovati sljedeće aktivnosti i zadaci vezani za položaj Roma u Bosni i Hercegovini, kao što su matične evidencije, obrazovanje, zdravstvena zaštita, zapošljavanje i socijalna zaštita, izbjeglice i raseljena lica, povrat imovine, stambena pitanja, osnivanje i rad medija i informisanje.

Nadzor nad sprovođenjem i tumačenje Zakona o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina ima Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine.

Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine formirala je Vijeće za nacionalne manjine.

30. Konvencije i ugovori koje je Bosna i Hercegovina potpisala: U okviru ove oblasti Bosna i Hercegovina je, sukcesijom 16.07.1993. godine, preuzela Međunarodnu konvenciju o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije i ratifikovala je 24.02.2000. godine Okvirnu konvenciju o zaštiti nacionalnih manjina, koja je stupila na snagu 01.06.2000. godine.

31. Izborni zakon Bosne i Hercegovine izmjenjen je i dopunjen u smislu obezbjeđenja učešća predstavnika nacionalnih manjina u zakonodavnim tijelima vlasti Bosne i Hercegovine na svim nivoima.

32. Ustavom Bosne i Hercegovine i ustavima entiteta zabranjuje se diskriminacija na osnovu vjerske pripadnosti.

Primjena i usklađenost sa konvencijama: u 2003. godini *usvojen je* Zakona o slobodi vjera, pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, koji je usklađen sa međunarodnim konvencijama koje je potpisala Bosna i Hercegovina.

Institucionalni okvir: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice je Zakonom o ministarstvima i drugim organima uprave Bosne i Hercegovine zaduženo za saradnju sa vjerskim zajednicama. Poglavarari četiri konfesije u Bosni i Hercegovini (islamske, katoličke, pravoslavne i hebrejske) su formirali Međureligijsko vijeće Bosne i Hercegovine, kao oblik međusobne saradnje.

33. Na nivou Bosne i Hercegovine nema zakona koji reguliše pitanja koja se odnose na suzbijanje diskriminacije lica sa invaliditetom. Vijeće ministara BiH je *u novembru*

2003. godine donijelo Odluku o prihvatanju «Standardnih pravila za izjednačavanje mogućnosti za lica sa invaliditetom».

U Bosni i Hercegovini u skladu sa važećim ustavnim rješenjima entiteti su nadležni za regulisanje prava lica sa invaliditetom. Zakoni koji regulišu ovu oblast su:

Federacija Bosne i Hercegovine: Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom («Službeni list FBiH», broj:36/99), Zakon o penzijsko invalidskom osiguranju, («Službeni list FBiH», broj: 29/98), Zakon o zaštiti lica sa duševnim smetnjama («Službeni list FBiH», broj: 37/01 i 40/02) i *Zakon o radu (Sužbeni. novine F BiH", broj: 43/99, 32/00 i 29/03,*

Republika Srpska: Zakon o socijalnoj zaštiti («Službeni glasnik RS», broj:5/93i 15/96) i Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju («Službeni glasnik RS», broj:32/00 i 37/01), *Zakon o radu («Službeni glasnik RS», broj: 38/00, 40/00, 47/02, 38/03 i 66/03.*

Brčko Distrikt BiH: Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta BiH («Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj:1/03) i Zakon o dječijoj zaštiti Brčko Distrikta BiH («Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj:1/03).

Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za lica sa invaliditetom za *Bosnu i Hercegovinu* su postala polazište u kreiranju politike prema licima sa invaliditetom, *imajući u vidu* da navedeni važeći zakoni nisu u potpunosti usklađeni sa međunarodnim konvencijama koje je Bosna i Hercegovina potpisala.

Prateći akti: Određene povlastice licima sa invaliditetom obezbijedene su u okviru zakona i podzakonskih akata koji regulišu oblast zdravstvene zaštite u entitetima i Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine.

U Federaciji Bosne i Hercegovine: Odluka o utvrđivanju privremenih standarda i normativa zdravstvene zaštite i obaveznog zdravstvenog osiguranja («Sl.novine FBiH»broj: 21/00). Kantoni, također, imaju nadležnost da utvrde zakone i propise kojim se licima sa invaliditetom obezbjeđuju olakšice.

Kantoni su nadležni za finansiranje i obezbjeđenje osnovnog vida zaštite lica sa invaliditetom. Međutim, ovo pitanje je različito definisano. U pravilu njihova zaštita nije usklađena sa standardima koje predviđaju međunarodne konvencije koje je potpisala Bosna i Hercegovina.

U Republici Srpskoj postoji više odluka i naredbi koji regulišu ova pitanja. Važeće su slijedeće odluke:

Odluka o minimalnom paketu osnovne zdravstvene zaštite («Službeni glasnik RS», broj: 21/01), Odluka o ličnom učešću osiguranih lica u troškovima korištenja zdravstvene zaštite («Službeni glasnik RS»broj:11/02), Naredba o oslobađanju od plaćanja participacije, Pravilnik o obimu, sadržaju i načinu ostvarivanja zdravstvene zaštite («Službeni glasnik RS», broj:21/01 i 11/02).

Navedeni zakoni su doneseni i u Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine. Iako su stupili na snagu, na osnovu istih, još uvijek, nisu doneseni novi podzakonski akti.

Institucionalni okvir: Zakonom o ministarstvima i drugim organima uprave Bosne i Hercegovine, Ministarstvo civilnih poslova nadležno je za obavljanje poslova i izvršavanje zadataka koji su u nadležnosti Bosne i Hercegovine i koji se odnose na utvrđivanje osnovnih načela koordinacije aktivnosti, usklađivanje planova entitetskih

tijela vlasti i definisanje strategije na međunarodnom planu u područjima zdravstvene i socijalne zaštite.

U Federaciji Bosne i Hercegovine nadležno je Ministarstvo za rad, socijalnu politiku i Ministarstvo za boračko-invalidsku zaštitu, kao i slična ministarstva na nivou kantona. U Republici Srpskoj, nadležna ministarstva su Ministarstvo rada i boračko-invalidske zaštite i Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite.

U Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine u okviru Vlade formirano je Odjeljenje za zdravstvo, javnu bezbjednost i ostale usluge, koje je pored ostalih aktivnosti zaduženo za zaštitu djece, socijalnu pomoć, mentalno i fizički hendikepirana lica.

U Bosni i Hercegovini je počeo proces prilagođavanja pješačkih prelaza i obezbjeđenja prilaza u javne objekte licima sa invaliditetom.

34. Bosna i Hercegovina na nivou države nema poseban zakon koji reguliše sprječavanje diskriminacije po osnovu dobi, odnosno, zaštita starih lica i djece. Ove oblasti regulisali su entitetski zakoni o socijalnoj zaštiti.

Entiteti, u čijoj je nadležnosti oblast socijalne zaštite, primjenjuju sljedeće zakone:

Federacija Bosne i Hercegovine: Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom («Službeni list FBiH», broj: 36/99) i Porodični zakon («Službeni list SR BiH», broj: 21/79 i 44/89) koji se primjenjuje i u Republici Srpskoj. U Federaciji Bosne i Hercegovine, kantoni također, donose zakone koji regulišu ovu oblast.

Republika Srpska: Zakon o socijalnoj zaštiti («Službeni glasnik RS», broj: 5/93 i 15/96) i Zakon o dječijoj zaštiti («Službeni glasnik RS», broj: 15/96, 10/98 i 26/01), Odluka o osnivanju Javnog fonda za dječiju zaštitu («Službeni glasnik RS», broj: 27/96).

Brčko Distrikt BiH: Zakon o dječijoj zaštiti Brčko Distrikta BiH («Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj: 1/03). Pokrenuta je inicijativa za formiranje fonda za djecu. Primjena i usklađenost sa konvencijama: Važeći zakoni u velikom dijelu nisu usklađeni sa međunarodnim konvencijama.

Konvencije i ugovori koje je Bosna i Hercegovina potpisala - *preuzela*: Bosna i Hercegovina je sukcesijom preuzela Konvenciju o pravima djece, 01.09.1993. godine, ratifikovala i potpisala Opcioni protokol o pravima djece, o učešću djece u oružanim sukobima, 07.09.2000. godine, i Opcioni protokol o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji, 04.09.2000. godine, a također, preuzela je sukcesijom 03.03.1992. godine, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, potpisala je 24.04.2002. godine i ratifikovala, 12.07.2002. godine Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Institucionalni okvir: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je Odlukom formirao Vijeće za djecu Bosne i Hercegovine (Odluka stupila na snagu u decembru 2002. godine). Vijeće je zaduženo za praćenje primjene Akcionog plana za djecu Bosne i Hercegovine, izvještavanje Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, po potrebi, a najmanje jednom godišnje o sprovođenju navedenog plana, koordinaciju sa nadležnim entitetskim ministarstvima i nevladinim organizacijama, predlaganje mjera za unapređenje implementacije navedenog plana, predlaganje izmjene i dopune navedenog plana, pripremu operativnih planova za svaku godinu i druga pitanja u vezi sa implementacijom navedenog plana. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice koordinira sa entitetima aktivnosti koje su usmjerene na implementaciju Konvencije o pravima djeteta.

U Federaciji Bosne i Hercegovine nadležno je Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, kao i slična ministarstva na nivou kantona. U toku su aktivnosti na formiranju fonda dječije zaštite Federacije Bosne i Hercegovine.

U Republici Srpskoj, nadležno ministarstvo je Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite. Putem Javnog fonda dječije zaštite obezbjeđuju se sredstva za ove namjene.

U Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine u okviru Vlade formirano je Odjeljenje za zdravstvo, javnu bezbjednost i ostale usluge, koji je pored ostalih aktivnosti zadužen za zaštitu djece i socijalnu pomoć.

U ranijem Krivičnom zakonu homoseksualnost je bila tretirana kao krivično djelo, a novim zakonom je to eliminisano.

35. Pravo na razvoj u Bosni i Hercegovini zagaranovni su Ustavom i zakonima. Spor oporavak domaće proizvodnje ratom uništenje privrede uticao je na razvoj u Bosni i Hercegovini. Prema ekonomskim predviđanjima u narednih pet godina stopa rasta GDP dostigla bi šest procenata (6%). Ovakva stopa rasta omogućila bi Bosni i Hercegovine povratak GDP na predratni nivo, i omogućilo *joj* integraciju u Evropsku Uniju.

Da bi se ostvario ovakav razvoj moraju se ubrzati reforme, a razvoj mora biti podržan i od međunarodnih investitora za šta se mora stvoriti povoljna investiciona klima za strane ulagače.

36. U cilju obezbjeđenja jednakih prava za svoje građane i za nedržavljanke Bosne i Hercegovine je u posljednjem periodu intezivirala zaključenje sporazuma koji imaju za cilj priznavanje određenog nivoa ekonomskih prava, prije svega onih iz oblasti socijalne zaštite: Bosna i Hercegovina je, 01. marta 1992. godine, zaključila slijedeće sporazume o socijalnom osiguranju:

- Sporazum o socijalnom osiguranju između Bosne i Hercegovine i Republike Austrije sa Protokolom o sprovođenju Sporazuma ("Službeni glasnik BiH-Međunarodni ugovor", broj: 2/01);
- Sporazum o socijalnom osiguranju između Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske sa Protokolom o sprovođenju Sporazuma ("Službeni glasnik BiH-Međunarodni ugovor", broj: 6/01);
- Sporazum između Bosne i Hercegovine i Savezne Republike Jugoslavije o socijalnom osiguranju-u proceduri ratifikacije i
- Sporazum između Bosne i Hercegovine i Republike Turske sa Protokolom o sprovođenju Sporazuma - u proceduri ratifikacije.

U fazi pregovora su sporazumi o socijalnom osiguranju sa Makedonijom, Slovenijom i Švicarskom.

Bosna i Hercegovina je, 01. marta 1992. godine, zaključila slijedeće sporazume o zapošljavanju:

- Sporazum između Vlade Republike Bosne i Hercegovine i Vlade Savezne Republike Njemačke o zapošljavanju radnika bosanskohercegovačkih preduzeća sa sjedištem u Republici Bosni i Hercegovini u svrhu izvršavanja ugovora o izvođenju radova («Službeni list RBiH», broj: 16/95).

Član 3.

Položaj žena u Bosni i Hercegovini

37. U članu 3. utvrđuju se jednaka prava muškaraca i žena, posebno u smislu uživanja svih ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

Važećim zakonima o radu i zapošljavanju, Općim kolektivnim ugovorima i granskim kolektivnim ugovorima, muškarci i žene imaju jednake šanse i pristup u zapošljavanju i obuci, jednaka prava iz rada, jednake uslove rada i zaštitu na radu, jednaku plaću za iste poslove i sva ostala prava koja su posebno utvrđena za žene (npr. zaštita materinstva, porodiljsko odsustvo itd).

38. Na nivo Bosne i Hercegovine pitanje spolne ravnopravnosti je regulisano krovnim Zakonom o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini. Ovim zakonom uređuje se, promovira i štiti ravnopravnost spolova i garantuju jednake mogućnosti svim građanima, kako u javnoj, tako i u privatnoj sferi društva, te sprečava direktna i indirektna diskriminacija zasnovana na polu. Puna ravnopravnost spolova garantuje se u svim sferama društva, a naročito u oblasti obrazovanja, ekonomije, zapošljavanja i rada, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, sportu, kulturi, javnom životu i medijima, bez obzira na bračno i porodično stanje. Zakon je usklađen sa evropskim standardima, usvojen na Parlamentarnoj skupštini Bosni i Hercegovini i objavljen 16. juna 2003. u "Službenom glasniku BiH", broj: 16/03.

39. Od ukupnog stanovništva u Bosni i Hercegovini muškarci čine 49,6%, a žene 50,4%. Prosječno očekivano trajanje života za Bosni i Hercegovini je 73,3 godine, za žene 75 a za muškarce 71 godina. Od te proporcije žene čine 25,8% urbanog stanovništva, 31,13% prigradskog i 43% ruralnog stanovništva, dok je 25,28% muškaraca živi u urbanom, 32,01% u prigradskim naseljima i 42,71% u ruralnim sredinama. Ove su proporcije veoma slične u ukupnom broju, ali se najveće razlike pojavljuju u starosnim grupama od rođenja do 24 godine i od 34 do 44 godine.

a.) Faktori gender ravnopravnosti

40. Siromaštvo jednako zahvata muškarce i žene ali postoji nekoliko faktora gender neravnopravnosti koje produbljuju razlike između muškaraca i žena u siromaštvu u Bosni i Hercegovini.

Prvi faktor je razlika u pristupu resursima i tržištu, jer su tradicionalno muškarci nosioci privatne imovine i pored toga što žene imaju ista zakonska prava za nasljeđivanje i podjelu imovine (čak je prenošenje vlasništva sa jednog bračnog para na drugog besplatno). Svaki drugi muškarac sebe smatra nosiocem domaćinstva (48,39%), dok se žene u toj ulozi nalaze u samo 14,8% slučajeva. Muškarci smatraju supruge nositeljicama domaćinstva samo u 0,53%, dok žene u toj ulozi svoje bračne partnere vide u 40,75%.

Pravna pismenost žena, tj. nedostatak saznanja o pravnom okviru koji štiti ljudska, a time i ženska prava, velika je prepreka posebno za žene koje čine ruralno stanovništvo.

Neposjedovanjem imovine žene automatski nemaju pristupa kreditima u kojima se kao jamstvo uvijek traže nekretnine koje žene formalno nemaju.

41. Drugi faktor je nedostatak pristupa informacijama o resursima i stručnoj obuci. Žene, posebno u ruralnim sredinama, su mnogo više vezane za kuću i domaćinstvo time ostavljajući muškarcima ulogu učešća u javnom i političkom životu. Tako se njihov pristup informacijama o kreditima, promjenama na tržištu i širenjem neformalnih mreža za podršku smanjuje. Ovaj elemenat je opet, posebno izražen

kada su u pitanju žene sa sela. Stručna obuka koja je pružana ženama je često bila ili neadekvatna (kurs iz daktilografije umjesto iz kompjuterskih vještina) ili, kao i krediti, usmjerena na struke za kojima nije bilo potražnje na tržištu.

42. Treći faktor je starosna dob jer su starije žene više pogođene siromaštvom od starijih muškaraca.

Presudna je mogućnost zaposlenja koja s povećanjem godina, opada mnogo oštrije za žene nego za muškarce. Žene čine 37% udjela zaposlenih u Bosni i Hercegovini, a u Federacije Bosne i Hercegovine je udio zaposlenih žena u prosjeku 34%, s tim što se razlika povećava kada žene pređu 49. godina starosti čime se njihov udio smanjuje na 33%, nakon napunjenih 55 godina iznosi 28 %, nakon 60 godina 25%, a iznad 65 godina žene čine samo 20% od zaposlenog kadra. Podatak da je prosječan životni vijek kod žena duži, dodatno doprinosi da su žene u većem riziku da zapadnu ispod granice siromaštva od muškaraca. Žene čine 58% populacije starije od 65 godina, često žive same, a živeći na selu bez penzije ili drugih primanja imaju najveću tendenciju padanja ispod granice siromaštva.

b.) Žene i obrazovanje

43. Gender razlike u pristupu obrazovanju se ne reflektuju u indikatorima koji pokazuju stope upisa, broja učenika/ica koji pohađaju obrazovne programe niti u onima koji diplomiraju. Međutim, postoje indicije o specifičnim nejednakostima primjećanim u malim zajednicama i čije se pojavljivanje utapa u brojčanoj masi većine pozitivnih primjera jednakog pristupa obrazovanju muškaraca i žena. Isto tako, podaci ukazuju da je obrazovna struktura žena starijih od 15 godina porazna u Republici Srpskoj: svaka četvrta je *nepismena* (23,1%), 23,5% imaju nezavršenu osnovnu školu, dok samo svaka četvrta djevojka te dobi ima završenu osnovnu školu (24,6%), a mali broj imaju završenu srednju ili višu školu (2,7% i 2,2%).

Indikatori stope upisa, broja lica koje pohađaju obrazovne programe i onih koji diplomiraju ne pokazuju znatne razlike između polova u Bosni i Hercegovini. Stopa upisa stanovništva koje prema stepenu obrazovanja iznosi 98% za muškarce, 96% za žene za osnovno obrazovanje, za srednje 56,3% za muškarce i 57,5% za žene. Za visoko obrazovanje razlika je nešto veća u prednost žena i iznosi 21,3% a za je muškarce 18,4%.

Veća razlika u stopi upisa za visoko obrazovanje može biti opravdana vojnom obavezom na koju muškarci idu odmah nakon završene srednje škole.

Skoro 99% djece koja se upišu u prvi razred osnovne škole uspješno dođu do petog razreda osnove škole u Bosni i Hercegovini. Po ovom pokazatelju ne postoji razlika između dječaka i djevojčica, kao ni između ruralnih i urbanih sredina. Nakon završetka četvrtog razreda osnovne škole dolazi do smanjenja broja djece koja nastavljaju školovanje, a to se posebno odnosi na ruralna područja. U ovim slučajevima posebno su pogođena ženska maloljetna djeca.

44. U školskom sistemu Bosne i Hercegovine, srednjoškolsko obrazovanje nije obavezno. U predratnom periodu 80-90% učenika/ca nakon završene osnovne škole nastavljalo je školovanje u srednjim školama. Međutim, u poslijeratnom periodu obuhvaćenost srednjim obrazovanjem iznosi samo 56%. Ovako nizak postotak odražava stepen oštećenosti ratne generacije i onih koji su još raseljeni.

45. Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini predviđa formiranje Agencije za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, u okviru Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice. Institucije nadležne za praćenje primjene ovog Zakona, pored Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice su i Gender centri Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, kao i Parlamentarne komisije za ravnopravnost spolova, osnovane na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou.

Član 4.

46. Ograničenje prava i sloboda utvrđenih Paktom

Država članica može ograničiti neka od prava koja su utvrđena ovim Paktom samo zakonom i to u onoj mjeri koja su u saglasnosti sa prirodom prava i isključivo sa ciljem općeg blagostanja u demokratskom društvu. U želji da unaprijede opće blagostanje i privredni rast putem zaštite privatne svojine i unapređenje tržišne privrede, *Bosna i Hercegovina* je gore navedena pitanja, regulisala zakonima i podzakonskim aktima, rukovodeći se univerzalnom Deklaracijom o pravima čovjeka, Međunarodnim sporazumima o građanskim i političkim pravima i o ekonomskim, društvenim i kulturnim pravima, Deklaracijom o pravima pripadnika nacionalnih, etničkih, vjerskih i jezičkih manjina i dr.

47. Ustavom Bosne i Hercegovine zagantovana su ljudska prava i osnovne slobode. Bosna i Hercegovina i oba entiteta će obezbijediti najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda, a u skladu sa postojećim pravilima Komisije za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu. Prava i slobode koje određuje Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i njeni Protokoli, primjenjuju se direktno u Bosni i Hercegovini. Te odredbe imaju prioritet nad svim drugim zakonima.

Član 5.

Zabrana ograničenja osnovnih ljudskih prava i sloboda koje Pakt ne priznaje ili ih priznaje u užem obimu

48. Potpisivanjem međunarodnih konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, te njenih Protokola, Bosna i Hercegovina se obavezala, a u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine i entitetskim ustavima, da će izvršiti usklađivanje svoje zakonske legislative u skladu sa ovim Paktom u Bosni i Hercegovini.

U tom cilju formirane su institucije koje su dale značajan doprinos u zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. To su prije svih Dom za ljudska prava i institucije Ombudsmena za ljudska prava BiH i ombudsmena entiteta.

49. Dom za ljudska prava Bosne i Hercegovine je u proteklom periodu uglavnom, raspravljao o pitanjima koja se odnose na slučajeve prava svojine i prava stanovništva, prava na posjed, zloupotrebi Zakona o napuštenoj imovini, i to uglavnom u onim situacijama gdje su pravni lijekovi unutrašnjeg pravnog sistema bili iscrpljeni ili očito neefikasni. Nekoliko slučajeva odnosilo se na nezakonito lišavanje slobode, zloupotrebe ovlaštenja policijskih i drugih službenih organa vlasti, ugrožavanje prava na pravično suđenje, znatno manji broj slučajeva ugrožavanja prava na slobodu vjeroispovijesti i td.

Odluke Doma za ljudska prava su konačne i obavezujuće, iako Dom formalno - pravno, nije institucija i koja potpada pod unutrašnje (entitetske i kantonalne) pravne

norme o pravosudnom sistemu. Obavezujući karakter odluka Doma počiva na političkom pritisku i autoritetu Visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu, što ni u kom slučaju nije pravni, već politički mehanizam. Dom za ljudska prava prestao je sa radom 31.12.2003. godine i njegovi poslovi preneseni su na Ustavni sud Bosne i Hercegovine.

50. U pogledu uživanja i zaštite ekonomskih i socijalnih prava čovjeka, Kancelarija Ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine redovno prima žalbe građana koje se odnose na zaštitu i ostvarivanje istih. U pogledu uživanja i zaštite ekonomskih prava, Ombudsmen ima zaprimljene žalbe građana iz oblasti: zaštite prava na imovinu-povrat imovine i uvođenje u posjed iste (u pogledu povrata imovine Ombudsman je do polovine 2001. godine ispitivao dužinu postupanja nadležnih službi po zahtjevima za povrat imovine, a trenutno radi na predmetima iz ove oblasti obrađujući se službama za povrat imovine u Bosni i Hercegovini pismima sa listom prioriternih elemenata za ostvarivanje prava na povrat); zaštiti prava iz radnih odnosa (koje se u najvećoj mjeri odnose na implementaciju člana 134. i 152. Zakona o radu u oba entiteta; ostvarivanje prava iz oblasti socijalne zaštite (briga, pravo na socijalnu pomoć i naknade-dužine postupanja po zahtjevima kao i neredovne isplate) i zaštita prava po osnovu penzija, ostvarivanje prava na isplatu penzije u drugom entitetu).

Na osnovu izloženog da se konstatovati da institucije Ombudsmena u Bosni i Hercegovini u skladu sa svojim nadležnostima i mandatima utvrđenim Zakonom o Ombudsmenu za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, preduzimaju mjere, aktivnosti i preporuke kako bi se postiglo puno ostvarivanje prava priznatih ovim Paktom u Bosni i Hercegovini.

51. Institucije ombudsmena u oba entiteta formirane su na osnovu Zakona o ombudsmenu Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske koje *djeluju kao* domaće ustanove, i svojim radom sve više doprinose stvarno utiču na zaštitu osnovnih ljudskih prava.

Uredima ombudsmena Federacije Bosne i Hercegovine obratilo se 49.189 građana i zaprimljeno je 17.219 žalbi. Prema zvaničnim izvještajima rad ovih institucija u vremenu od osnivanja bio je veoma uspješan. U toku 2002. godine u Republici Srpskoj sa institucijom ombudsmena kontaktiralo je oko 22.000 građana, neposredno ili putem telefona i zaprimljeno preko 4000 žalbi. Okončan je postupak za 92% žalbi. Ombudsmeni su uključeni u sve važnije društvene procese presudne za zaštitu prava svih građana, kao što su: reforma pravosuđa, reforma administracije, policije i sistema za primjenu kaznenog – popravni i vaspitnih mjera, u otkrivanje i suzbijanje korupcije, na području zaštite medijskih prava i sloboda, te u procese edukacije vlasti i građana o ljudskim pravima. U pogledu uživanja i zaštite ekonomsko, socijalnih i kulturnih prava strukturu podnesenih žalbi najčešće čine pitanja: povrata imovine i imovinska prava, pravosuđe, radna prava – implementacija članova 143. i 152. Zakona o radu u oba entiteta, urbanizam, građenje i ekologija, penzijsko i invalidsko osiguranje, javne komunalne službe, statusna prava, socijalna i zdravstvena zaštita, pristup informacijama, ograničenje ličnih sloboda, prava djece, ustavna prava i slobode i sl.

U svojim izvještajima iz predhodnog perioda ombudsmeni su ukazivali na teško i nezadovoljavajuće stanje u pravosudnom sistemu, posebno sa aspekta ažurnosti.

Građani i pravna lica, uglavnom, žalili su se na sporost u radu sudova, odnosno povredu prava iz čl. 6. Evropske Konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Na tom planu nisu davane preporuke za poboljšanje stanja jer je trenutno u Bosni i Hercegovini u toku reforma pravosudnog sistema koja se provodi uz pomoć međunarodne zajednice i od koje se očekuju veliki pozitivni pomaci u sistemu pravosuđa.

Član 6.

Ratifikovani međunarodni instrumenti

52. *Bosna i Hercegovina ratifikovala je sljedeće međunarodne konvencije i konvencije međunarodne organizacije rada (ILO):*

- Konvencija o politici zapošljavanja Međunarodne organizacija rada (IOM), iz 1964 (br. 122)
- Konvencija IOM o diskriminaciji (pri zapošljavanju i na radnom mjestu), 1958 (br. 111),
- Međunarodna konvencija o eliminaciji svih vrsta rasne diskriminacije,
- Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena.

Pravo na rad i zapošljavanje

53. Ukupna zaposlenost u Bosni i Hercegovini se danas procjenjuje na 999.500 lica, od kojih je 638.000 (63,8 %) u zvaničnom sektoru. Bosna i Hercegovina je poslije rata bilježila "rast bez zapošljavanja", što govori u prilog ogromne brojke od 361.500 (36,2%) zaposlenih u nezvaničnom sektoru. Prema istom izvoru, proporcija zaposlenih u nezvaničnom sektoru je osjetno viša u Republici Srpskoj (41,4%) u poređenju sa Federacijom Bosne i Hercegovine (32%).

Prema postojećim ocjenama radna snaga u zvaničnom sektoru je znatno starija u odnosu na 1990. godinu. S druge strane, mladi i nekvalifikovani radnici su potisnuti u nezvanični sektor. Nisko je učešće žena u radnoj snazi: u Federaciji Bosne i Hercegovine žene su zastupljene sa oko 30%, a u Republici Srpskoj sa oko 39%.

Prilog: Anex- Tabela broj 1.

Prema zvaničnim podacima stopa nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini iznosi gotovo 41 procenat. Međutim, prema podacima Svjetske banke (bazirani na podacima iz LSMS), cijeni se da bi stvarna stopa nezaposlenosti u Bosna i Hercegovina mogla iznositi oko 16,4% (za Federaciju Bosne i Hercegovine: 16,9%, a za Republiku Srpsku: 15,8%).

54. U oba bosansko-hercegovačka entiteta struktura zaposlenih značajno je promjenjena u odnosu na 1990. godinu. Za Federaciju Bosne i Hercegovine procjenjuje se da je zaposlenost u proizvodnji opala, sa 41% od ukupne zaposlenosti u 1990, na 32% u 2000. (Podaci stručnjaka Misije Svjetske banke u Bosni i Hercegovini). Od ukupnog broja zaposlenih, 27% radi u javnom sektoru (28% u Federacija Bosne i Hercegovine i 24% u Republici Srpskoj). Ovaj trend zaposlenosti u javnom sektoru može se objasniti sporim oporavkom industrijskog sektora, uporedo sa razvojem administrativnog aparata u zemlji nakon rata. Veličinu promjene ovog odnosa ilustruje podatak da je odnos broja zaposlenih u neprivrednom sektoru i zaposlenih u privredi prije rata bio 1:5,6, a poslije rata je oko 1:2,8. Karakteristično je da mladi u ogromnoj većini rade u neformalnom sektoru privrede: više od tri četvrtine zaposlenih mladih rade u "sivoj ekonomiji".

Broj službenika u državnoj administraciji se skoro udvostručio (sa 5,9% na 11,6%), dok se udio zaposlenosti u sektoru trgovine povećao za više od 30%, a udio u sektoru obrazovanja (sa 5,8 na 8,5%). U strukturi zaposlenosti najveća zaposlenost je među visokoobrazovnim kadrovima.

Sasvim je izvjesno da se povećanje zaposlenosti u Bosni i Hercegovini može očekivati u privatnom sektoru, te da podsticanje preduzetništva predstavlja najbolje rješenje za smanjenje nezaposlenosti.

55. U Bosni i Hercegovini se u prosjeku čeka na zapošljavanje duže od tri godine. Starije generacije (35 do 55 godina) čekaju na posao duže od pet godina.

Činjenica je da je razvoj u Bosni i Hercegovini od 1995. godine bio zasnovan i na zaposlenosti u nezvaničnom sektoru. To je, između ostalog, omogućilo mnogim porodicama u Bosni i Hercegovini da ostanu iznad linije siromaštva. Bez obzira na tu činjenicu postojanje nezvaničnih *podataka* u daljem razvoju Bosne i Hercegovine je nepoželjno zbog nepovoljnog uticaja na efikasnost i jednakost i velikog broja radnika bez prava na socijalno i penziono osiguranje.

56. Prije rata, *pravo na rad radnika bilo je Ustavom zaštićenije, posebno ukoliko se radilo o ljudskim pravima*. Tokom poslijeratnog perioda, dok nije usvojeno sadašnje zakonodavstvo u oba entiteta je postojalo "čekanje". Radnici na "čekanju" su bili formalno zaposelni (i time imali pravo na umanjenu plaću i ostala dodatna prava iz radnog odnosa), iako u stvarnosti često nisu radili dugi vremenski period. Član 143. federalnog Zakona o radu je zahtijevao velike kompenzacije za radnike na čekanju (a takva prava je dodavao i nekim drugim kategorijama radnika)¹; slično tome, značajna prava su data radnicima na čekanju i Zakonom o radu Republike Srpske iz 1998. godine (član 64.). Argumentu za ovako veliku kompenzaciju za otpuštene radnike je pridonosio strah da će privatizacija dovesti do velikog smanjenja radne snage.

57. S obzirom da u narednom periodu predstoji implementacija važnih reformi (ubrzanje privatizacije, implementacija zakona o stečaju i likvidaciji), u prvom dijelu srednjoročja 2004 do 2005, može se očekivati porast nezaposlenosti, posebno u industrijskom sektoru. Prisutna je teza da bi samo u Federaciji Bosne i Hercegovine moglo doći do gubitka oko 100.000 radnih mjesta, a u Republici Srpskoj oko 50.000. Sve raspoložive informacije govore da bi najveće žrtve mogli biti "radnici na čekanju", kao i veliki broj radnika koji je samo fiktivno zaposlen, a koji već duže vrijeme ne prima plaću niti im se uplaćuju doprinosi. To govori da u stvarnosti neće doći do gubitka velikog broja radnih mjesta, tj. lica koja trenutno rade, primaju plaću i kojima se uplaćuju doprinosi.

Promjene u drugim bitnim zakonima tržišta rada u jesen 2000. godine – usvajanje Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o radu u Federaciji i Zakona o radu u Republici Srpskoj – su uvele moderno zakonodavstvo o radu. Sadašnje zakonodavstvo Bosne i Hercegovine o zaštiti zaposlenosti, kao i propisi o ugovorima na određeno vrijeme, su prilično uporedivi – a u nekim slučajevima i liberalniji – sa zakonodavstvom i propisima u Sloveniji i razvijenim tržišnim ekonomijama, te stoga ne predstavlja značajnu barijeru preraspodjeli radne snage. Prvo, poslodavci u Bosni

¹ Radnici su imali pravo na otpremninu u iznosu od približno ½ prosječne mjesečne plate za svaku godinu radnog staža (uključujući i vrijeme provedeno na čekanju), pri čemu je minimalna otpremnina za radnike s manje od 6 godina staža iznosila 3 prosječne mjesečne plate, što daje procjenu prosječne otpremnine od oko 4 000 KM. Vidjeti Čaušević (2001.g.).

i Hercegovini se suočavaju sa manje proceduralnih poteškoća i snose slične, ako ne i manje troškove otpuštanja, u smislu kao dužine otkaznog perioda, tako i otpremnine. Drugo, i propis o korištenju ugovora na određeno vrijeme je također dosta liberalan. Iako Federacija dopušta ugovore na određeno vrijeme samo u "opravdanim" – ali brojnim – slučajevima definiranim zakonom (za obnavljanje), ne ograničava broj sukcesivnih ugovora, niti maksimalno kumulativno trajanje ugovora na određeno vrijeme. Republika Srpska, s druge strane, ne ograničava ugovore na određeno vrijeme definiranjem "opravdanih" slučajeva, niti ograničava broj sukcesivnih ugovora, ali nameće sveukupno ograničenje na 2 godine ukupnog trajanja imenovanja na određeno vrijeme.

58. Sveukupno, dok je zakonodavstvo prije 2000. godine nametalo poslodavcima ogromne troškove otpuštanja radnika, novo zakonodavstvo u oba entiteta predstavlja značajno unaprjeđenje. Ono usklađuje sigurnost posla u Bosne i Hercegovine s evropskom, i po svim vjerovatnoćama ne stoji na putu mobilnosti radnika i otvaranju radnih mjesta.

Velik kontrast pozitivnim elementima novih Zakona o radu u oba entiteta, čine kolektivni ugovori, koji i dalje ostaju u velikoj mjeri orijentisani na strogo propisivanje i kontrolu, namećući tržištu rada mnoge propise iz ranijeg perioda. Kao što je gore opisano, kolektivni ugovori ne samo da određuju najnižu osnovicu plaće i nivoe plaća za različite kategorije u koje su radnici klasifikovani, već također, propisuju kako se osnovica plaće povećava s radnim stažom, otežanim uslovima na radu i pojedinačnim uspjehom. Dok novi Zakon o radu stimuliše fleksibilna prilagođavanja tržištu rada, strogo propisujući kolektivni ugovori nastavljaju nametati rigidnosti i onemogućavati otvaranje radnih mjesta, te su time u velikoj mjeri odgovorni što se neke karakteristike novog okvira radnih odnosa nisu još počele primjenjivati u stvarnosti u ekonomiji.

59. Zakonodavstvo, posebno ako značajno odstupa od preovladavajućih normi i običaja, može imati samo ograničene i odgođene efekte. Štaviše, postoje neki aspekti tržišta rada koje je veoma teško regulisati naredbama – među njima je ključni diskriminacija na tržištu rada. Ovaj odjeljak ispituje tri specifična aspekta zapošljavanja u Bosni i Hercegovini: radnike na čekanju, zapošljavanje u neformalnom sektoru i diskriminacija na tržištu rada.

60. Fenomen "**radnika na čekanju**" u Bosni i Hercegovini postepeno nestaje. *Konkretno njegova formulacija se izbacuje iz upotrebe u Federaciji Bosne i Hercegovine 05. maja 2000. godine, a u Republici Srpskoj 16. februara 2001. godine. To znači da u zakonskoj regulativi ne postoji kategorija radnika na čekanju, jer oni imaju ista prava na osnovu radnog odnosa kao i radnici koji se do tada nisu nalazili na listi čekanja. Trenutno pomenuta kategorija radnika sve više traga za novim poslovima u nezvaničnom sektoru.*

Kao što je već pomenuto, pojam "radnika na čekanju" je zvanično ukinut u *oba entiteta* i preduzećima je data mogućnost da otpuste radnike uz znatno niže troškove nego ranije. Koje je implikacije imala ta promjena na broj radnika na čekanju, treba da se na zvaničnom nivou ocijeni.

U Federaciji (za Republiku Srpsku nema podataka o radnicima na čekanju po vremenskim periodima), broj radnika na čekanju se stalno smanjivao, od 87.781 u 1997. godina do 31.752 u 2001. godine.

Prilog: Tabela 9.

Čini se, da je, novo zakonodavstvo zaista pomoglo da se smanji broj radnika na čekanju, s obzirom da se trend smanjivanja intenzivirao u posljednje dvije godine (na primjer, u 2001. godina je već do jula 2001. godine ostvareno smanjenje od 20 procenata). Interesantno je da su oko jedne trećine radnika na čekanju žene, što je broj koji odgovara njihovom udjelu u radnoj snazi, a najveći dio njih je iz proizvodnje. Potrebno je ukazati na kategoriju radnika koji u dužem vremenu nisu primali plaće i kojima nisu uplaćivani doprinosi zbog ekonomskih teškoća poslodavaca, a istim nije prestajao radni odnos u skladu sa Zakonom, upravo iz razloga što im poslodavac nije mogao isplatiti zaostale obaveze. Tu je i problem radnika kojima je prestao radni odnos zbog ispunjavanja uslova za odlazak u starosnu penziju, a koji ne mogu ostvariti to pravo, iz razloga što im poslodavci nisu uplatili doprinose za penzijsko-invalidsko osiguranje, te im se to vrijeme ne može računati u penzijski staž.

Gore smo prezentirali dokaze o neprijavlivanju punih plaća, čime se iznos plaća smanjuje u svrhe izvještavanja, da bi se smanjila plaćanja poreza i doprinosa. Ali radnici i poslodavci su, također, stimulisani da uopće ne prijavljuju radni odnos i time u potpunosti izbjegnu plaćanje poreza i doprinosa; stoga ulaze u neformalne radne odnose. Svakako, mnogi radnici, posebno u poljoprivredi, nemaju drugog izbora nego da rade u neformalnom sektoru.

Sloboda rada i pravo na zapošljavanje pod jednakim uslovima

61. Prema zakonodavstvu Bosne i Hercegovine garantovano je pravo na rad svim građanima, pravo izbora zanimanja, zaposlenja i dostupnosti radnog mjesta i funkcije pod jednakim uslovima. Istovremeno, zabranjena je svaka vrsta diskriminacije i obezbjeđena sudska zaštita u slučajevima kršenja utvrđenih prava.

Pravo na rad garantovano međunarodnim i domaćim pravnim propisima se vrlo teško ostvaruje, prvenstveno zbog složene privredne i ekonomske situacije u Bosni i Hercegovini i novog načina regulisanja odnosa između poslodavaca i radnika, koji je počeo da funkcioniše u skladu sa novim društveno – ekonomskim odnosima u Bosni i Hercegovini.

Prisutno stanovništvo u Bosni i Hercegovini 30.06.2002.- 3828397

Radno sposobno stanovništvo u BiH
muško-15-64 godine 1313281

žensko-15-59 godina 1219821

Prisutno stanovništvo u Republici Srpskoj- 30.06.2002 –1513127

Radno sposobno stanovništvo u RS
muško-15-64 godine 482703
žensko-15-59 godina 486817

Radno sposobno stanovništvo u F BiH
muško-15-64 godine 830578
žensko-15-59 godina 733004

Napomena: Procjena rađena u Agenciji za statistiku BiH i objavljena u Statističkom biltenu 5, 2003

Prilog: Tabela broj 10.

62. Posmatrajući sa prostornog aspekta, kao ključna područja nezaposlenosti su područja intenzivnog povratka, izbjeglog i raseljenog stanovništva na kojem su stambeni i industrijski kapaciteti totalno uništeni.

To su ruralna i urbana područja u zonama ratnih dejstava na cijelom području Bosne i Hercegovine, kao npr. Grahovo, Glamoč, Derventa, Brod i dr. Na ovim područjima pored industrijskih kapaciteta ne rade ni uslužni, zbog izrazito niske kupovne moći stanovništva i starosne grupe povratnika (starosne dobi preko 55 godina). Druga grupa područja su gradovi u kojima su kapaciteti teške industrije (metalna i metalno-prerađivačka) koja se bez enormnih ulaganja ne može pokrenuti, ili zbog zastarjele tehnologije nema više opravdanosti za njegovo aktiviranje (Zenica, Tuzla, Banja Luka).

63. Potrebno je naglasiti da je tržište rada u Bosni i Hercegovini opterećeno brojnim problemima. Ono je još uvijek fragmentarno i neobezbjeđuje mobilnost radne snage. Mada je postojeće radno zakonodavstvo prilagođeno zahtjevima tržišne ekonomije u praksi postoji diskriminacija na etničkoj, starosnoj i spolnoj osnovi. Prema studiji "Gender and Poverty" (IBHI, juni 2002.), raseljena lica su u naročito teškom položaju, jer veoma rijetko uspijevaju pronaći posao, pa su prinuđene da prihvataju poslove, koji nisu zanimljivi drugim grupama. Najgrublji oblik diskriminacije na etničkoj osnovi prisutan je u slučaju povratnika, koji teško nalaze poslove u javnoj administraciji i javnim preduzećima.

64. Položaj žena - jednakost među spolovima

Mada žene u radno pravnom zakonodavstvu u oba entiteta i na nivou države Bosne i Hercegovine imaju ista prava kao i muškarci, ima pojava diskriminacije, naročito u privatnom sektoru u pogledu zapošljavanja, primanja manjih plaća za isti posao, i manju mogućnost napredovanja u poslu. To se neminovno odražava na njihov materijalni položaj i otežava održavanje prihvatljivog životnog standarda. Žene su prve koje podliježu otpuštanju sa posla u vremenu restrukturiranja i reformi i teže pronalaze novi posao.

S obzirom na teret dokazivanja diskriminacije, rješenje u našem radnom zakonodavstvu je teret dokaza, neosnovanog razlikovanja na osnovu spola prebacio na poslodavca i ima pozitivan efekat.

Poslodavac kao tužena strana dužan je da podnese dokaze da radnica nije stavljena u nepovoljniji položaj zbog spolne pripadnosti, već da je to posljedica objektivnih faktora. Problemi se javljaju kod implementacije ovih propisa.

Žene u Bosni i Hercegovini, odnosno 3/4 žena svoj pravni položaj ostvaruje na osnovu normi radno socijalnog zakonodavstva u uslovima da je 83,3% žena nalazi u

statusu lica koje obavljaju rad za drugoga, a svega 16,6 lica da samostalno angažuju rad drugih lica, odnosno da ima svojstvo poslodavca.

1/3 ženskog radno aktivnog stanovništva je zaposleno na određeno vrijeme, a od toga ispod 50% žena ostvaruje svoja prava u skladu sa općim i posebnim propisima o radu.

Prema nezavisnom istraživanju Prism Research, oko 30% žena nije steklo status nezaposlenih lica na osnovu propisa koji regulišu ovu oblast, odnosno nije evidentiran kod biroa za zapošljavanje, i ne ostvaruje socijalna prava po osnovu nezaposlenosti i tako ulazi u grupe lica bez ikakvih prihoda, odnosno socijalno zavisnih lica od drugih.

Što se tiče ostalih prava, bračni status ne utiče na poslovnu bezbjednost ali zakoni predviđaju posebne mjere u cilju zaštite žena. Ženama se obezbjeđuje posebna zaštita u trudnoći i zabranjuje rad na svim poslovima koji su štetni po njeno zdravlje i trudnoću.

Internim aktima poslodavac, u skladu sa odgovarajućim propisima, utvrđuje poslove koji su naročito štetni za zdravlje radnika.

Prema Zakonu o radu, žena koja počinje raditi prije isteka porodiljskog odsustva, ima pravo pored dnevnog odmora i na dodatno odsustvo u trajanju od 60 minuta radi dojenja djeteta.

Žena za vrijeme trudnoće, odnosno dojenja djeteta, može biti raspoređena na druge poslove ako je to u interesu njenog zdravstvenog stanja koje je utvrdio ovlašteni ljekar. Ako poslodavac nije u mogućnosti da obezbijedi raspoređivanje na drugi posao, žena ima pravo na odsustvo sa rada uz naknadu plaće, u skladu sa kolektivnim ugovorom i pravilnikom o radu. Privremeni raspored ne može imati za posljedicu smanjenje plaće. Poslodavac može premjestiti ženu na drugo mjesto rada, samo uz njen pismeni pristanak.

Nije poznato da žena za jednak rad dobija nižu plaću od muškaraca. Naime, prema članu 68. Zakona o radu, plaće radnika se utvrđuju kolektivnim ugovorom, pravilnikom o radu i ugovorom o radu. Tako utvrđena plaća zagantovana je svakom radniku koji radi na određenim poslovima bez obzira da li se radi o muškarcu ili ženi. Do sada, u praksi nije zabilježen ni jedan slučaj, da se žane-zaposlenica žalila zbog niže plaće u odnosu na muškarca - zaposlenika koji radi na istim poslovima.

Međutim, bolje plaćena radna mjesta nisu dostupna ženama pod istim uslovima kao i muškarcima.

Poslodavac ne može odbiti da zaposli ženu u drugom stanju, otkazati joj ugovor o radu, ili je, osim u slučajevima kada je to u interesu njenog zdravlja, rasporediti na druge poslove.

Ukoliko postupi suprotno navedenoj odredbi poslodavac će biti kažnjen novčanom kaznom za učinjeni prekršaj.

Zakonom o radu nije predviđeno koje poslove žene mogu obavljati i kod kuće, ali isto tako ova mogućnost nije zakonom zabranjena, tako da poslodavac i radnica mogu ugovoriti mjesto rada i kod kuće. Ukoliko se radi o radom odnosu tada će ovi radnici

imati sva prava iz radnog odnosa, ovakav rad zavisit će od toga, kolika je visina plaće predviđena pravilnikom o radu, odnosno ugovorom o radu.

U situaciji opće transformacije ne možemo govoriti o boljoj ili lošijoj situaciji "ženskih" odnosno "muških" grana, na način, kako je to bilo moguće u prethodnom sistemu. U općoj krizi, i uz prisustvo velike količine strane pomoći, teško je govoriti o pravilnosti koja ukazuje na prisustvo spolnih distinkcija među granama.

Treba napomenuti da postoji jaka veza između uloge žene, njenog obrazovanja, zanimanja i položaja na tržištu rada.

Podaci dostupni na osnovu istraživanja pokazuju, da i u Bosni i Hercegovini, postoje tipično ženska zanimanja i tipično muška zanimanja. Još uvijek su, duboko ukorijenjeni stereotipi o poželjnim zanimanjima kao i profesijama kojima se više bave žene ili muškarci.

Vlade entiteta uz pomoć GEPP, projekat Gender jednakost i ravnopravnost u Bosni i Hercegovini, koji je potpomogla Finska Vlada, formirale su Vladine urede-Gender centre, koji preduzimaju akcije usmjerene na podizanju i jačanju svijesti žena, vezano za uključivanje u sve grane privređivanja i stvaranja dohotka.

U Bosni i Hercegovini u postratnom periodu došlo je do vidnog jačanja nevladinog ženskog sektora, koji već sada ima izuzetno jak uticaj na kretanje javnih akcija i podizanje svijesti javnog mnjenja u cilju otklanjanja stereotipa i uobičajenih pravila u odabiru zanimanja u uključivanju žena u sve tokove privređivanja i razvoja društva.

Obrazovane žene nalaze se pred većim izazovom od manje obrazovnih kod zapošljavanja. Udio žena u ukupnom broju nezaposlenih radnika je natpolovičan kod srednje, više i visoke stručne spreme. Ta razlika je, doduše, mnogo izraženija kod srednje i više, nego kod visoke stručne spreme. Ako se uzmu u obzir podaci o obrazovnoj strukturi od prije dvadeset godina i broju žena koje su završile fakultet ili više škole u ovom periodu, vidjećemo da je broj nezaposlenih žena u ovim grupama izuzetno visok, odnosno, broj onih žena koje traže posao sa višim i visokim obrazovanjem izuzetak je visok i ne odgovara strukturi obrazovanja.

Princip nediskriminacije po osnovu rada

65. *U bosnskohercegovačkom zakonodavstvu nema elemenata diskriminacije po osnovu spola, rase, političkog mišljenja, religije, etničke pripadnosti i sl. Polazeći od konstatacije da načelo »jednakih mogućnosti u tretmanu« ima kao sastavni dio i "pravo na različitost « što ima za posljedicu da postoje izuzeci vezano za žene u slučajevima kada su u pitanju: posebni zahtjevi posla, zaštita materinstva i sl.*

Praksa pokazuje da ima pojava diskriminatorskog odnosa prema ženama po osnovu zahtjeva prilikom zapošljavanja koji se često odnose na: fizički izgled žene, dob, porodične obaveze, zdravstveno stanje itd.

Pojave diskriminacije su evidentne u procesu zapošljavanja, kada se u konkursima navode uslovi koji su u suprotnosti sa kriterijem jednakih prava i mogućnosti pa su brojni primjeri konkursa gdje se decidno navode godine starosti za kandidata za posao, isključivo navodi jedan spol, i sl. Veoma je malo slučajeva da su ovi konkursi podvrgnuti analizi i pokrenuti postupci za njihovo poništavanje, iako su za to nadležne odgovarajuće inspekcije rada.

Afirmacija spolne jednakosti se intenzivno provodi putem Gender centara u Federaciji Bosne Hercegovine i Republike Srpske.

66. Pitanje zapošljavanja invalida je poseban problem, s obzirom da nema posebnih beneficija za poslodavce za zapošljavanje invalidnih lica, kao ni zakona o socijalnim preduzećima koja bi zapošljavala ljude sa smanjenom radnom sposobnošću i imala posebne poreske i druge olakšice.

67. Mlada generacija je, također, diskriminisana po pitanju zapošljavanja. Prosjek starosti zaposlenih u zvaničnom sektoru je znatno porastao sa 36,6 godina u 1991. godini na 40 godina u 2000. godini (podaci Svjetske Banke, novembar 2002. godine), što znači da je veoma mali broj mlade radne snage dobio posao u zvaničnom, a da pretežno radi u nezvaničnom sektoru. Udio radnika ispod 36 godina se značajno smanjio u odnosu na vrijeme prije rata. Udio grupe od 25 – 34 godine u 2000 godine iznosio je 23% u poređenju sa 37% u 1990. godine. Analiza LSMS ukazuje da je 18% zaposlenih u nezvaničnom sektoru mlađe od 25 godina, za razliku od učešća te grupe u zvaničnom sektoru od 7%. Glavni uzrok ovog stanja je visina minimalne plaće. Mada je mlada radna snaga uvijek spremna da radi za manju dnevnicu, postojeći sistem plaća to ne stimuliše. *Iako se o visini plaća dogovaraju tri partnera: vlada, poslodavac i sindikati, bez obzira na postignute dogovore o visini plaća, veliki uticaj imaju međunarodne finansijske organizacije koje ograničavaju pravo na kolektivno dogovaranje, a samim tim i na utvrđivanje najniže cijene rada kao osnove za utvrđivanje i obračuna plaće.*

Dakle, u utvrđivanju plaće postoji samo uticaj na najnižu plaću, a ostalo zavisi od ugovora koji su zaključeni sa poslodavcima. To je jedan od glavnih uzroka porasta "starosti" i neproduktivnosti radne snage u zvaničnom sektoru, dok je mlada radna snaga usmjerena u sivu ekonomiju. To je doprinijelo da je siva ekonomija postala konkurentnija u odnosu na zvaničnu, zbog veće zaposlenosti mladih, kao produktivnije grupacije radne snage.

68. Posebno ugrožene grupe u pogledu zapošljavanja su stariji radnici, invalidi rada i lica sa posebnim potrebama.

U Federaciji Bosne i Hercegovine ima 70.000 invalida rada i to 49.916 invalida rada I kategorije (to su lica kod kojih je nastupio potpuni gubitak radne sposobnosti) i 14.500 invalida rada sa tjelesnim oštećenjima stečenim po osnovu nesreća na poslu, profesionalnih oboljenja, bolesti i nesreća izvan posla.

Prava invalida rada II kategorije utvrđena su propisima o penzijsko invalidskom osiguranju. Međutim, ova kategorija je često ugroženija i pravima i materijalnoj zaštiti, jer u procesu privatizacije najčešće ostaju bez posla.

Nezaposleni invalidi rada i uopće lica sa invaliditetom, u uslovima kada je izuzetno visoka stopa nezaposlenosti, veoma teško mogu ostvariti pravo na zapošljavanje.

Uklanjanje arhitektonskih i drugih barijera se sprovodi, i do sada su te barijere, uglavnom, ukinute u javnim ustanovama u gradovima. One su evidentne u pristupu: školama, fakultetima, trgovačkim i uslužnim objektima, stambenim objektima, prevoznim sredstvima i dr.

69. Poseban problem je školovanje invalidnih lica koja zbog arhitektonskih i tehničkih barijera ne mogu da se redovno školuju na srednjim i visokim školama.

Pored fizičkih barijera, prisutne barijere u smislu jednakih prava utiču kod invalidnih lica na izbor zanimanja i obrazovanje. Tako u Republici Srpskoj gluhoonijema lica se obrazuju za svega 4 zanimanja i to iz oblasti uslužnog zanatstva. Time su stavljeni u neravnopravan položaj u odnosu na ostala lica.

70. Procjena u izvještaju LSMS (izvještaj o nivou životnog standarda) je da u Bosne i Hercegovine oko 170.000 ljudi ostvaruje prihode na sivom tržištu, a zvanično se vodi na listama zaposlenih uglavnom državnih preduzeća. To je dijelom i posljedica situacije da u 2001. godini evidentirano oko 160.000 radnika kojima plaće kasne 2 i više mjeseci.

71. Kada je u pitanju profesionalna orijentacija, obuka i izbor zanimanja ne postoji razlika, niti diskriminacija prema spolu, rasi, boji kože, nacionalnom porijeklu.

72. Prema entitetskim propisima o radu nije dozvoljena mogućnost zaposlenja sa punim radnim vremenom kod dva poslodavca, bez obzira što bi se na taj način obezbijedio bolji životni standard radnika i negove porodice i svako zapošljavanje na ovaj način bio bi rad na crno.

Zakonski propisi dozvoljavaju tzv. dopunski rad, koji mogu obavljati lica određenih zanimanja.

Međutim, ako se radi o djelatnosti koju obavlja i poslodavac za kojeg to lice radi, prema entitetskom propisima o radu, radnik je dužan pribaviti posebnu saglasnost poslodavca za obavljanje takvog dopunskog rada.

Programi obuke

73. Vladini programi obuke se razvijaju i implementiraju putem Zavoda za zapošljavanje i Projektnih jedinica uspostavljenim pri resornim ministarstvima, a vezani za projekte Svjetske banke (programi prekvalifikacije demobilisanih boraca, programi podrške ekonomskom jačanju povratničkih porodica) fokusirani na obuku i finansijsku podršku razvoju farmerstva i zanatsko uslužnih djelatnosti.

Mnogo šira lepeza programa se razvija i realizuje putem lokalnih i internacionalnih nevladinih organizacija koje djeluju u Bosni i Hercegovini.

Na osnovu toga Federalni zavod za zapošljavanje je tokom 2002. godine pružao finansijsku podršku:

- programima koji obezbjeđuju otvaranje novih radnih mjesta i stvaranje uslova za novo zapošljavanje nezaposlenih lica sa evidencije,
- pojedinačnim programima zapošljavanja nezaposlenih,
- programima koje zapošljavaju posebne grupe nezaposlenih /mladi, žene, invalidna lica i sl.,
- programima stručne obuke i prekvalifikacije,
- posebnim programima za podršku slabo razvijenih područja u Federaciji Bosne i Hercegovine i,
- programima povratnika.

Federalni zavod je u 2002. godini podržao 1.803 programa odobrenim kreditnim sredstvima.

Procjenjuje se da će realizacijom ovih programa biti zaposleno 6.000 lica koja se vode na evidenciji nezaposlenih, a izvršiće se stručna obuka, prekvalifikacija i dokvalifikacija 1.649 radnika.

2003. godine Federalni zavod za zapošljavanje donio je Program poticanja zapošljavanja mladih sa visokom stručnom spremom .

Ovim programom čiji je cilj, između ostalog, i destimulisanje odlazaka mladih u inostranstvo, obuhvaćena su mlada lica visoke stručne spreme prijavljena na evidenciju nezaposlenih.

Programom su utvrđene mjere sufinansiranja zapošljavanja na tržištu rada /privatni sektor/, u dijelu javnog sektora /osim u organima uprave/ i sufinansiranje zapošljavanja na područjima gdje su posebne potrebe za deficitarnim zanimanjima. Predviđeno je zapošljavanje 1.000 mladih visoko obrazovanih nezaposlenih lica.

74. Programe stručne i tehničke obuke donosi i provodi Zavod za zapošljavanje Republike Srpske i poslodavci koji u većini slučajeva za takvu obuku koriste sredstva koje im odobrava Zavod za zapošljavanje, jer je takva obuka u funkciji novog zapošljavanja, i spada u red aktivnih mjera za zapošljavanje koje provodi Zavod.

Lista propisa iz ove oblasti je sadržana u prilogu Izvještaja.

Član 7.

Ratifikovani međunarodni instrumenti

75. Bosna i Hercegovina je ratifikovala sljedeće konvencije međunarodne organizacije rada:

- Konvencija o utvrđivanju minimalnih uslova zarada, 1970 (br. 131)
- Konvencija o jednakim nadoknadama, 1951 (br. 100)
- Konvencija o nedjeljnom odmoru, (broj 114)
- Konvencija o plaćenom godišnjem odmoru, 1970 (br. 132)
- Konvencija o bezbjednosti na radu i zdravlju, 1981 (br. 155)
- Konvencija o inspekciji rada, 1947 (br. 81).

Pravo na adekvatnu nadoknadu za rad

76. a.) Plaće u Bosni i Hercegovini uređuju se općim kolektivnim ugovorima i granskim kolektivnim ugovorima.

U Federaciji Bosne i Hercegovine prema odredbama Zakona o radu najniža plaća utvrđuje se kolektivnim ugovorima i pravilnikom o radu. Prema Općem kolektivnom ugovoru koji je zaključen u maju 2000. godine, najniža plaća utvrđuje se granskim kolektivnim ugovorima, s tim da ona ne može biti manja od 55% prosječno isplaćene plaće u Federaciji prema posljednjem objavljenom zvaničnom statističkom podatku.

To znači da je najniža plaća promjenjiva kategorija i njen nominalni iznos raste i opada u ovisnosti od kretanja iznosa prosječne plaće ostvarene u Federaciji Bosne i Hercegovine.

U Republici Srpskoj Općim kolektivnim ugovorom utvrđena je garantovana plaća u visini od 65% od plaće koju je radnik primio u posljednja tri mjeseca i koja se isplaćuje kada je poslodavac u ekonomskim teškoćama, a može se isplaćivati najduže šest mjeseci.

Najniža cijena rada utvrđuje se na nivou Republike Srpske, odnosno na nivou grana i djelatnosti i množi se sa koeficijentom složenosti poslova za svaku platnu grupu.

Prilog: Tabela broj 11.

b) Poslodavac kojeg obavezuje kolektivni ugovor dužan je svojim pravilnikom o radu koji donosi uz prethodnu konsultaciju sa sindikatom, utvrditi najnižu plaću koja ne može biti manja od najniže plaće utvrđene granskim kolektivnim ugovorom.

Međutim, polazeći od zakonskih odredbi i normi sadržanih u konvencijama koje se odnose na sindikalne slobode i kolektivno pregovaranje, te principa da kolektivni ugovor obavezuje samo strane koje su ga zaključile, odredbe Općeg kolektivnog ugovora primjenjuju se u preduzećima sa državnim ili većinskim državnim kapitalom na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine.

Privatni poslodavci koji nisu zaključili kolektivni ugovor ili mu nisu naknadno pristupili, nisu u obavezi da se pridržavaju njegovih odredaba, pa ni odredbe koja se odnosi na najniže plaće, član 116. Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine F BiH" broj: 43/99, 32/00 i 29/03). *Ako postoji interes Federacije, federalni ministar može proširiti primjenu kolektivnih ugovora i na druga pravna lica za koja se ocijeni da je to potrebno, a koja nisu učestvovala u njegovom zaključivanju ili mu nisu naknado pristupila. Pri donošenju odluke o proširenju važnosti kolektivnog ugovora, federalni ministar je obavezan zatražiti mišljenje sindikata, poslodavca ili više poslodavaca, odnosno udruženja poslodavaca na koje se kolektivni ugovor proširuje. Iako u Federaciji Bosne i Hercegovine ima dosta radnika na koje se odnose odredbe kolektivnog ugovora, nadležni ministar još uvijek nije odlučio o proširenju primjene kolektivnog ugovora iako je dobio stav sindikata i predstavnika udruženja poslodavaca.*

Na osnovu člana 130. istog Zakona u cilju ostvarenja i usklađivanja ekonomske i socijalne politike, odnosno interesa radnika i poslodavaca, te podsticanja zaključivanja i primjene kolektivnih ugovora i njihovog usklađivanja sa mjerama ekonomske i socijalne politike može se formirati ekonomsko-socijalno vijeće. Ono je i formirano početkom 2002. godine u oba entiteta. Sindikati Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske pokrenuli su aktivnost da se na nivou Bosne i Hercegovine formira Ekonomsko-socijalno vijeće sa istim ciljevima i zadacima, kao oblik tripartitinih pregovora. Ukazala se odavno potreba da bi trebalo pronaći adekvatan oblik organizovanja sindikata Bosne i Hercegovine, kao krovne organizacije sindikata. Ta organizacija, između ostalog, bila bi partner Vijeću ministara BiH kada se radi o pitanjima Ekonomsko-socijalnog karaktera.

U Republici Srpskoj primjena kolektivnih ugovora u privatnom sektoru obavezala je poslodavce na primjenu posebnih granskih kolektivnih ugovora, bez obzira što nisu učestvovali u njihovom direktnom zaključivanju. Ovo iz razloga što bi bez primjene kolektivnih granskih ugovora bila onemogućena primjena akata kojima se utvrđuju i obračunavaju plaće radnika.

Sindikalni predstavnici oba entiteta uz posredovaje M.K.S.S. (Kancelarija za Jugoistočnu Evropu) pokrenuli su inicijativu i predložili Sporazum o formiranju konfederacije sindikata Bosne i Hercegovine, koji je u fazi usvajanja i potpisivanja.

Vlade na svim nivoima u Bosni i Hercegovini u dosadašnjim odnosima sa sindikatima nisu ih prihvatile kao ravnopravne partnere u pregovaranjima. Veoma se sporo uvodi evropska praksa da vlade i sindikati najveći broj pitanja rješavaju pregovorima. Zbog toga se, još uvijek, u Bosni i Hercegovini kao metod primjenjuje štrajk, uključujući i štrajk glađu kao osnovni način za ostvarivanje opravdanih zahtjeva radnika, što je karakteristika za sve sredine u Bosni i Hercegovini.

U Republici Srpskoj primjena kolektivnih ugovora u privatnom sektoru obavezala je poslodavce na primjenu posebnih granskih kolektivnih ugovora, bez obzira što nisu učestvovali u njihovom direktnom zaključivanju. Ovo iz razloga što bi bez primjene

kolektivnih granskih ugovora bila onemogućena primjena akata kojima se utvrđuju i obračunavaju plaće radnika.

Određivanje plaća na nivou Vijeća ministara Bosne i Hercegovine: Zakonom o državnoj službi u institucijama Bosne i Hercegovine utvrđuju se kriteriji za plaće, obračun plaća, kao i struktura plaća državnih službenika u zajedničkim institucijama.

Polazna osnova za obračun plaća za sve državne službenike u institucijama Bosne i Hercegovine je ista i utvrđuje je Vijeće ministara Bosne i Hercegovine. Osnovica za obračun plaća utvrđuje se tromjesečno na prijedlog Ministarstva finansija i trezora BiH.

Državni službenici svrstani su u šest platnih razreda, a koeficijente koji se odnose na platne razrede utvrđuje Vijeće ministara Bosne i Hercegovine.

Plaća se određuje tako da se polazna osnova za obračun plaća pomnoži sa koeficijentom platnog razreda i ukupan iznos poveća po osnovu radnog staža.

Federalna vlast je, da bi osigurala uplatu obaveznih doprinosa za socijalno osiguranje i poreza na plaću, propisima o doprinosima i porezu na plaću utvrdila najniži iznos osnovice za obračun doprinosa i poreza u visini od 55% prosječne plaće isplaćene u Federaciji, prema posljednjem statističkom podatku i time obavezala poslodavce da obavezne doprinose za socijalno osiguranje obračunava na tako utvrđenu osnovicu.

Odsustvo zakonskog propisa kojim se utvrđuje najniža cijena rada omogućava kršenje ekonomskih i socijalnih prava posebno kod privatnih poslodavaca.

Kategorije radnika koje nisu zaštićene sistemom minimalnih plaća niti adekvatno obeštećene su radnici otpušteni s posla u toku rata, u najvećem broju slučajeva po osnovu diskriminacije po nacionalnoj pripadnosti.

Ovoj kategoriji pripadaju uglavnom stariji radnici koji zbog prekida staža osiguranja ne ispunjavaju uslova za ostvarivanje prava na penziju, a zbog proteka rokova, nemaju materijalno obezbjeđenje po propisima o zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih lica.

77. Već je naprijed navedeno da se plaće u oba entiteta uređuju kolektivnim ugovorima, te da nisu predmet zakonske regulative (izuzev utvrđivanja najniže plaće za potraživanja u stečajnom postupku u Republici Srpskoj).

78. Utvrđivanje iznosa najniže plaće nije vezano za cijenu potrošačke korpe, koja je prema našim saznanjima znatno veća od najniže plaće.

79. Poslodavci u Bosni i Hercegovini u velikom broju slučajeva nisu u mogućnosti isplaćivati ni najnižu odnosno zagarantovanu plaću.

Kontrolu isplate plaća, pa time i najnižih, obavljaju inspekcijski organ, i ali ta kontrola se po našem mišljenju ne vrši u dovoljnoj mjeri.

Prilog: Tabela broj 12.

Pored opterećenja u visini minimalnih plaća na prostoru cijele Bosne i Hercegovine sistem plaća opterećen je i drugim plaćanjima koje ne poznaje tržišna ekonomija. Mada je u tržišnoj ekonomiji visina plaća isključivo vezana za produktivnost radne

snage, još uvijek je na snazi praksa da se plaćanja zasnijavaju na osnovu radnog staža i školske spremne, što utiče na manju mobilnost radne snage.

Da bi se postojeće stanje donekle prevazišlo ili ublažilo, potrebno je, u narednom vremenu aktivnost usmjeriti na uspostavljanje odgovarajućih tijela, *Ekonomsko-socijalnog vijeća* na svim nivoima, zbog uključivanja poslodavaca u tripartitni dijalog i uvođenja veće fleksibilnosti u sistem plaća. Isto tako, bilo bi korisno za pojedine grupe mladih, koje su u posebno teškom *položaju*, kao što su lica bez roditelja, oni koji su napustili školu i sl. razviti specijalne programe za zapošljavanje, npr. kroz subvencije preduzećima koja ih zapošljavaju, uvesti sistem pripravničkog staža (sticanje znanja u praksi) i sl.

Poslodavci nisu uključeni u pregovore oko kolektivnih ugovora, a kao rezultat iznos minimalne plaće je nestimulativan za zapošljavanje mlade, visoko produktivne radne snage. Zavodi za zapošljavanje koji su u skladu sa Dejtonskim sporazumom organizovani na nivou entiteta i kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine i kao centralizovana institucija u Republici Srpskoj imaju nizak krug aktivnosti. Još uvijek se radi na transformaciji ove institucije. Novi zakon o Vijeću ministara Bosna i Hercegovina *naložio* je *pravnu transformaciju bivše Agencije za zapošljavanje Bosne i Hercegovine*.

Zavodi za zapošljavanje su neefikasni i ne pružaju dovoljnu podršku zapošljavanju, mada se značajna sredstva od doprinosa kroz programe zapošljavanje usmjeravaju preko zavoda na prostoru cijele Bosne i Hercegovine. Prema dosadašnjoj praksi, oba zavoda za zapošljavanje, kao i kantonalni zavodi za zapošljavanje, sami diskreciono odlučuju o podobnosti projekata o finansiranju. U Federacije Bosne i Hercegovine se daju krediti a u Republici Srpskoj nepovratna sredstva. Banke u oba slučaja služe samo kao servis. Ovaj sistem dodjele sredstava, u kome zavodi igraju ulogu banke, nije adekvatan, jer ove institucije nisu opremljene za kreditnu analizu niti za ocjenu rizika. S druge strane, veoma je upitna kontrola utroška sredstava od strane kompanija, kao i odgovornost za eventualni loš plasman sredstava. Oba entitetska zavoda u dosadašnjoj praksi nisu vršila redovnu kontrolu ispunjenja obaveza po osnovu dobijanja kredita i grant sredstava (istraživanja PIU –Svjetska banka). Zbog navedenog, u narednom periodu biće nužno raditi na jačanju zavoda za zapošljavanje u oblasti identifikacije potreba tržišta rada i posredovanja kod iznalaženja posla. Isto tako, biće neophodno jačati ulogu zavoda u kontroli ispunjavanja kriterija za dodjelu povlastica u slučaju nezaposlenosti, posebno zdravstvenih povlastica. Usmjeravati dio sredstava koja prikupljaju zavodi za finansiranje programa koji obezbjeđuju prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju u skladu sa potrebama na tržištu rada. Naročitu pažnju biće potrebno posvetiti kontroli ispunjavanja obaveza, po do sada dodijeljenim sredstvima za programe zapošljavanja. Ovo iz razloga što su, prema grubim procjenama, od završetka rata zavodi za zapošljavanje i Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, za te namjene prikupili oko 450 miliona KM. Zbog toga je nužno izvršiti kontrolu ispunjavanja obaveza, po do sada dodijeljenim sredstvima za programe zapošljavanja, kao i ocjenu o efikasnosti ulaganja. Kontrola treba da bude pojačana od strane nadležnih entitetskih ministarstava i drugih tijela koja se neposrednije bave ovim i sličnim pitanjima.

Budući da Bosna i Hercegovina ima veliku nezaposlenost i da u takvim okolnostima mora užurbano provoditi reforme koje će u kratkom roku dovesti do još veće

nezaposlenosti, bar što se statistike tiče, jer je trenutno prisutan veći broj radnika koji su fiktivno zaposleni i koji već duži dio vremena ne primaju plaću niti im se uplaćuju doprinosi, što znači da u stvarnom životu neće doći do velikog gubitka radnih mjesta (onih koji rade, dobijaju plaću i za koje se uplaćuju doprinosi). Bez obzira na to, i sadašnji nivo nezaposlenosti zahtijeva definisanje strategije za produktivno zapošljavanje. Očekuje se da će se u narednom periodu veći broj radnika prijaviti na zavode za nezaposlene (radnici na čekanju, radnici koji ne primaju plaće niti im se uplaćuju doprinosi), nameće se obaveza vladama oba entiteta i Brčko Distrikta da izvrše hitne pripreme za uspostavljanje fondova socijalne pomoći, koji bi u kratkom periodu pružili pomoć svima, naročito onim koji zbog ubrzanih reformi budu izgubili radna mjesta.

U okviru mjera koje Zavod za zapošljavanje Republike Srpske treba da provodi na osnovu odredaba Zakona o zapošljavanju definisane su aktivne mjere u zapošljavanju putem sufinansiranje programa za otvaranje novih radnih mjesta.

Slijedeći naprijed navedeno, Bosna i Hercegovina u narednom periodu se mora osloniti na preduzetništvo i snažan rast privatnog sektora. To iz razloga što su mnoge novoformirane kompanije u veoma teškom stanju zbog neprimjerene kreditne politike, iako one predstavljaju glavnu bazu za zapošljavanje mladih, po tradiciji, produktivnije radne snage, među kojima je najveći stopa nezaposlenosti.

Izvor podataka LSMS.

Odmori i odsustva

80. Prava na odmore (dnevne, sedmične i godišnje), dužina radnog vremena i naknade za državne praznike regulisani su zakonima o radu i kolektivnim ugovorima. Dužina radnog vremena određena je entitetskim zakonima i ona iznosi 40 sati sedmično.

Pravo na plaćeni godišnji odmor u trajanju od najmanje 18 radnih dana u toku jedne kalendarske godine stiže se nakon šest mjeseci neprekidnog rada.

Maloljetni radnik prema zakonskim odredbama, ima pravo na godišnji odmor u trajanju od najmanje 24 radna dana, a radnik koji radi na poslovima na kojima se, uz primjenu mjera zaštite na radu nije moguće zaštititi od štetnih uticaja, ima pravo na godišnji odmor u trajanju od najmanje 30 radnih dana.

Kolektivnim ugovorima i pravilnicima o radu utvrđuje se konkretni kriteriji za određivanje dužine godišnjeg odmora, s tim da se uvijek vodi računa od zakonom utvrđenom minimumu.

Kolektivnim ugovorima utvrđena su prava radnika na naknade za rad u vrijeme državnih praznika i dane u kojima se po Zakonu ne radi.

Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine je obavezao poslodavca da omogući radniku odsustvo u trajanju do četiri radna dana u jednoj kalendarskoj godini radi zadovoljavanja njegovih vjerskih odnosno tradicijskih potreba.

Ako radnik koristi sva četiri radna dana u jednoj kalendarskoj godini, dva dana koristi uz naknadu plaće, a dva dana kao neplaćeno odsustvo.

U praksi međutim, ove odredbe se ne poštuju u potpunosti, a posebno kod privatnih poslodavaca u određenim djelatnostima (trgovina, ugostiteljstvo). *Slična situacija je i u Republici Srpskoj i u Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine.*

Prema statističkim podacima prosječne plaće krajem prošle godine (decembar 2002. godine) su bile u Federaciji Bosne i Hercegovine 513 KM, u Republici Srpskoj 356

KM, a u Brčko Distriktu 628 KM. U istom periodu potrošačka korpa u Federaciji Bosne Hercegovine iznosila je 458 KM, 462 KM u Republici Srpskoj, a u Brčko Distriktu 419 KM.

U 2001. godini istraživanja (UNDP) ukazuju da na nivou zemlje prihode ispod 300 KM ima oko 25% domaćinstava. Penzioneri u Federacije Bosne i Hercegovine su primali u posmatranom razdoblju 188 KM, a u Republici Srpskoj 120 KM.

Kategorije radnika koji nisu zaštićene ni sistemom minimalnih plaća, niti bilo kakvim obeštećenjem su radnici otpušteni sa posla u toku rata po osnovu diskriminacije po nacionalnoj pripadnosti. Ova kategorija radnika nema nijedan oblik zaštite, radni odnos im je prekinut na nezakonit način (Odlukama Kriznih štabova), uslove za penziju ne ispunjavaju i njihovi zahtjevi da im se nadoknadi radni staž i obezbjedi naknada za nezaposlenost, odnosno socijalna i materijalna sigurnost, se ne rješavaju.

Radno i socijalno zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini zabranjuje bilo koji oblik diskriminacije po osnovu rada pa tako i predviđa: prava na jednaku plaću za jednak rad, prava na jednako obrazovanje, osposobljavanje i usavršavanje za rad, pravo na utvrđeno radno vrijeme, odmora, odsustva, prava vezana za zaštitu na radu, pravo na stabilnost zaposlenja, tj. pravo da radni odnos može prestati samo pod uslovima utvrđenim zakonom, pravo na zaštitu prava (pravo prigovora i tužbe), pravo na odlučivanje, pravo na socijalno osiguranje, pravo na materijalnu i socijalnu sigurnost za vrijeme nezaposlenosti.

Zaštita na radu

81. Zaštita na radu u Bosne i Hercegovine obezbjeđuje se posebnim entitetskim zakonima o zaštiti na radu kojima su utvrđene obaveze periodičnih pregleda opreme, sredstava za rad, električnih instalacija, ispitivanja fizičkih, hemijskih i bioloških štetnosti i mikroklima u radnim sredinama i pomoćnim prostorijama i periodičnih ljekarskih pregleda radnika.

Poslodavci su odgovorni za sigurnost na radu, ispravnost sredstava i uređaja za rad i za upoznavanje svakog radnika sa uslovima na radu.

Nadzor nad primjenom propisa kojima se uređuje zaštita i sigurnost na radu vrši inspekcije rada i zaštite na radu

Generalna ocjena data u izvještajima inspekcije rada i zaštite na radu jeste da nisu u dovoljnoj mjeri primijenjene mjere za osiguranje zdravlja i bezbjednosti na radu, a što je uglavnom rezultat nedostatka finansijskih sredstava koja bi osigurala odgovarajuće mjere zaštite na radu. *Ne raspoložemo sa podacima o broju profesionalnih oboljenja.*

Posljedice toga su povećani broj nesreća na poslu u oba entiteta:

Popis propisa iz ove oblasti dat je u prilogu.

Tabela:1. Povrede na radu u Federaciji Bosne i Hercegovine

godina	broj povreda	lakše povrede	teže povrede	smrti slučajevi
2000	49	3	36	10
2001	53	1	48	4
2002	84	15	58	11

Tabela 2. Povrede na radu u Republici Srpskoj

godina	broj povreda	lakše povrede	teža povrede	smrtni slučajevi
2001	20	1	13	6
2002	45	17	19	9
do 30.6.2003.	32	11	16	5

82. Mogućnosti napredovanja u radu pravno su jednake i za muškarce i za žene. Kriteriji za napredovanje utvrđeni su posebnim zakonima za određene djelatnosti kao što su obrazovanje, državna uprava i zdravstvo.

Međutim, problem nesklada između pravnih pravila i prakse i ovdje je prisutan, naročito kada su u pitanju žene kojima su te mogućnosti u priličnoj mjeri umanjene.

Član 8.

Pravo na sindikalno organizovanje i pravo na štrajk

83. Pravo na samostalno sindikalno organizovanje u Bosni i Hercegovini predviđeno je i u Zakonu o radu Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Statutu Brčko Distrikta BiH, premda su te formulacije dosta uopćene, ali se jasno vidi da radnici imaju pravo da se sindikalno organizuju.

Odredbe o pravu na sindikalno organizovanje su daleko konkretnije i detaljnije opisani u granskim kolektivnim ugovorima.

Npr. u Kolektivnom ugovoru grane nafta i petrohemija u Federacije Bosne i Hercegovine, a slično je i u drugim granskim sindikatima djelovanje sindikata je definisano u članovima 66., 70 i 72 koji glase:

" Radi zaštite svojih gospodarskih i socijalnih prava i interesa, radnici imaju pravo organizovanja sindikata ili drugi oblik sindikalnog organizovanja kod poslodavca.

Poslodavac se obavezuje da svojim djelovanjem i aktivnostima ni na koji način neće onemogućiti sindikalni rad i sindikalno organizovanje radnika. Sindikat se obavezuje da će svoje aktivnosti provoditi a poslodavac iste respektovati u skladu sa ratifikovanim međunarodnim konvencijama, zakonima, ovim ugovorom i Statutom sindikata.

Poslodavac se obavezuje da će osigurati provođenje svih prava iz područja sindikalnog organizovanja radnika utvrđenim ratifikovanim konvencijama međunarodne organizacije rada, zakonom i ovim ugovorom.

Aktivnosti sindikalnog povjerenika ili sindikalnog predsjednika kod poslodavca ne smiju biti sprečavani niti ometane ako djeluju u skladu sa ratifikovanim konvencijama međunarodne organizacije rada, zakonom i ovim ugovorom."

Poslodavcima i drugim poslodavcima koji djeluju u lično ime ili putem nekog drugog lica, člana ili predstavnika zabranjuje se:

1. miješanje o uspostavljenju, funkcionisanju ili upravljanju sindikatom,
2. zagovaranje ili pružanje pomoći sindikatu sa ciljem kontrolisanja takvog sindikata.

Sindikatu koji djeluje u lično ime ili putem bilo kojeg lica, člana ili predstavnika, zabranjeno je miješanje u uspostavljenje, funkcionisanje ili upravljanje udruženjima poslodavaca"

84. U Bosni i Hercegovini Ustavom, zakonom i kolektivnim ugovorima, radnicima je priznato pravo na organizovanje štrajka. Pravo na štrajk regulisano je Zakonom o štrajku, donesenim 1998. godine i objavljenim u "Službenom glasniku SR", broj: 10/98, a Generalno vijeće saveza sindikata donijelo je 2001. godine Pravila Sindikata o štrajku.

U Federaciji Bosne i Hercegovine pravo na štrajk regulisano je Zakonom o štrajku "Službene novine F BiH", broj:14/00 i član 30. Statuta Saveza samostalnih sindikata Bosni i Hercegovine, te Pravilima Saveza samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine o štrajku od 25.10.2001. godine. Pravo na štrajk profesionalnih lica, vojske i ovlaštenih službenih lica MUP-a, uređuju se posebnim zakonom.

85. U djelatnostima od posebnog javnog i društvenog interesa (elektroprivreda, vodoprivreda i vodosnabdijevanje, putnički, željeznički i drumski saobraćaj i održavanje puteva, ptt saobraćaj, državna radio - televizija, komunalne djelatnosti, proizvodnja osnovnih prehrambenih proizvoda, zdravstvene zaštite stanovništva, socijalna zaštita i dječija zaštita, zaštita od požara, osnovno obrazovanje, djelatnost državnih organa i zdravstvene zaštite životinja) za vrijeme štrajka moraju se obezbijediti minimalnim procesom rada. Održavanje štrajka predviđeno je u krugu preduzeća i ustanova, a izlazak na ulice regulisan je Zakonom o javnom okupljanju.

Sindikalno organizovanje

86. U Federaciji Bosne i Hercegovine Sindikat je organizovan u savez pod nazivom Savez samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine, a organizovani su u 22 granska sindikata pod sljedećim nazivima i brojem članova:

1. Samostalni sindikat poljoprivrede, prehrambene, duhanske industrije, vodoprivrede, ugostiteljstva i turizma u BiH sa 22.000 članova,
2. Sindikat metalaca Bosne i Hercegovine sa 22.000 članova,
3. Samostalni sindikat šumarstva, prerade drveta i papira u Bosne i Hercegovine sa 17.800 članova,
4. Sindikata građevinarstva i industrije građevinskog materijala Bosne i Hercegovine sa 18.300 članova,
5. Sindikat tekstila, kože, obuće i gume u Bosna i Hercegovina sa 18.500 članova,
6. Samostalni sindikat radnika uglja Bosna i Hercegovina sa 16.000 članova,
7. Sindikat grafičkih radnika u Bosna i Hercegovina sa 2.500 članova,
8. Sindikat trgovine u BiH sa 32.000 članova,
9. Sindikat drumskog saobraćaja u Federaciji Bosne i Hercegovine sa 12.000 članova,
10. Sindikat željezničara u BiH sa 7.500 članova,
11. Sindikat BiH Telekomu i BH Pošte sa 8.000 članova,
12. Sindikat elektroenergetskih radnika BiH sa 7.500 radnika,
13. Sindikat radnika hemije i nemetala BiH sa 4.850 članova,
14. Samostalni sindikat nafte i petrohemije u F BiH sa 1.900 članova,
15. Samostalni sindikat osnovnog obrazovanja i odgoja BiH sa 13.500 članova,
16. Samostalni sindikat radnika komunalne privrede u F BiH sa 7.400 članova,
17. Sindikat srednjeg obrazovanja u BiH sa 7.700 članova,

18. Samostalni sindikat službenika organa uprave i sudske vlasti u F BiH sa 19.500 članova,
 19. Sindikat finansija BiH sa 7.100 članova,
 20. Sindikat novinara F BiH sa 2.500 članova,
 21. Unija sindikata policije F BiH sa 11.300 članova i
 22. Nezavisni strukovni sindikat radnika zaposlenih u zdravstvu F BiH sa 17.500 članova.
- Ukupan broj je **277.450** članova.

87. U Republici Srpskoj Sindikat je organizovan u 15 Granskih sindikata pod nazivom i brojem članova:

1. Sindikat metalaca i rudara sa 40.000 članova,
 2. Sindikat trgovine, ugostiteljstva i turizma sa 12.500 članova,
 3. Sindikat zdravstva sa 12.000 članova,
 4. Sindikat obrazovanja, nauke i kulture sa 17.750 članova,
 5. Sindikat šumarstva, prerade drveta i papira sa 12.000 članova,
 6. Sindikat informisanja i grafičke djelatnosti sa 2.000 članova,
 7. Sindikat građevinarstva i stambeno komunalne djelatnosti sa 14.700 članova,
 8. Sindikat saobraćaja i veza sa 32.000 članova,
 9. Sindikat uprave sa 4.750 članova,
 10. Sindikat pravosuđa sa 2.000 članova,
 11. Sindikat poljoprivrede i prehrambene industrije sa 10.190 članova,
 12. Sindikat radnika unutrašnjih poslova sa 8.800 članova,
 13. Sindikat finansijskih organizacija sa 2.500 članova,
 14. Sindikata tekstila, kože i obuće sa 19.000 članova,
 15. Sindikat energetskih radnika sa 11.000 članova.
- Ukupna broj članova je 201.190.

88. Ograničenja postoje u smislu obavljanja minimalnih aktivnosti u određenim procesima rada, te obaveze u smislu najavlivanja štrajka kod poslodavca.

89. U Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine sindikat je formiran u 2001. godini u skladu sa Sporazumom SSSBiH i SSRS iz 2000. godine, kao dobrovoljna interesna organizacija radnika.

Nezavisan je u odnosu na državne organe, poslodavce, političke partije, stranke, vjerske organe i organizacije, uključujući i druge sindikate.

Sindikat Brčko Distrikta BiH dogovara, planira koordinira i sprovodi zadatke i aktivnosti od zajedničkog interesa za članstvo polazeći od načela ravnopravnosti, uzajamnosti i solidarnosti. Također, sarađuje i zajednički djeluje sa sindikatima entiteta Bosne i Hercegovine i sindikatima sa područja bivše SFRJ, kao i sa sindikatima Evrope i svijeta u cilju jačanja sindikalne saradnje. Svoje programske ciljeve i zadatke ostvaruje kroz legalno korišćenje svih metoda i sredstava sindikalnog djelovanja, počev od javnog iznošenja mišljenja, inicijativa, prijedloga, kolektivnog pregovaranja, kritika, traženja ostavki i opoziva, organizovanih protesta uključujući i štrajkove.

Učlanjenje u Sindikat je dobrovoljno. Od ukupno zaposlenih u Brčko Distriktu oko 20% su članovi sindikata koji članarinom 1% od neto plaće finansiraju organizaciju, njenu kompletnu infrastrukturu, sve materijalne i nematerijalne troškove, plaće zaposlenika, sindikalnu saradnju, pravnu zaštitu, edukaciju i druge potrebe za normalan rad Sindikata. Polovina od ukupne članarine predviđena je za socijalne potrebe članstva. Broj članova je uvećan u odnosu na prošlu godinu i ta tendencija se nastavlja.

Član Sindikata je istovremeno i član jednog od granskih sindikata SSSBIH ili SSRS. Privatni poslodavac koji zapošljava druge radnike ne može biti član Sindikata. Direktor preduzeća, ustanove ili drugog pravnog lica (osim predstavnika sindikata) miruju prava u Sindikatu dok obavlja tu poslovodnu funkciju.

Sindikat radi na poboljšanju radno-pravnih interesa kroz zakon, prije svega kroz Zakona o radu, kao i praćenje procesa privatizacije. Radi se i na stvaranju ambijenta i pretpostavki da se potpiše Opći kolektivni ugovor za Brčko Distrikt. Sindikat obezbjeđuje uslove za odmor, oporavak i rekreaciju radnika kao i nabavku ogreva, zimnice i sl.

Posebnu pažnju Sindikat posvećuje informisanju i edukaciji svog članstva i organizuje seminare na kojima se obrađuju teme značajne za radnika i Sindikat u procesu tranzicije. *Cijenimo da bi Sindikat trebao više raditi i biti aktivniji na poboljšanju statusa zaposlenih, bilo da se radi o visini plaća, bilo drugih beneficija koje radnik ili zaposleni treba da ostvari kroz rad.*

Član 9.

Međunarodni instrumenti

90. Bosna i Hercegovina je preuzela 15 međunarodnih konvencija o ljudskim pravima, a od toga 6 međunarodnih konvencija o ljudskim pravima koje se direktno odnose na ljudska, socijalna prava.

Ovi međunarodni izvori ljudskih prava su sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine, te imaju pravnu snagu ustavnih odredbi.

BiH je preuzela i 18 Konvencija o socijalnom osiguranju Aktom notifikacije o sukcesiji kao bilateralne izvore, a ponovo je potpisala i ratifikovala Konvencije o socijalnom osiguranju sa Austrijom i Hrvatskom, dok su u postupku ratifikacije potpisivanja sa Zajednicom Srbijom i Crnom Gorom, Makedonijom i Turskom.

Ustavom Bosne i Hercegovine, socijalno osiguranje je stavljeno u nadležnost entiteta i Brčko Distrikta BiH.

Socijalno osiguranje

91. *U Bosni i Hercegovini pravo svakom licu na socijalno obezbjeđenje i socijalno osiguranje ostvaruje se putem:*

- *socijalne zaštite,*
- *zdravstvene zaštite i*
- *penziono-invalidske zaštite.*

Bosna i Hercegovina ima slijedeće grane socijalne sigurnosti:

- medicinsku zaštitu,
- gotovinsku naknadu u slučaju bolesti (privremene spriječenosti za rad),
- porodiljsku nadoknadu,
- nadoknadu za penzionere,

- nadoknada za invalide,
- socijalnu zaštitu,
- dječiju zaštitu.

92. Osnovna prava iz socijalne zaštite koja mogu ostvariti građani Bosni i Hercegovini su:

1. materijalno obezbjeđenje (novčana i materijalna pomoć, koja može biti:

- *stalna novčana pomoć na koju imaju pravo lica nesposobna za rad, odnosno spriječene u ostvarivanju prava na rad kao što su muškarci stariji od 65 godina i žene starije od 60 godina, žene za vrijeme trudnoće, porođaja ili poslije porođaja, roditelji, očuh, maćeha ili usvojilac koji se stara o jednom ili više djece do jedne godine života, a nema članova porodice ili srodnika koji su po zakonu obavezni da ga izdržavaju ili ako ih ima, da ta lica nisu bila u mogućnosti da izvršavaju obavezu izdržavanja, dijete do navršene 15 godina života, a ako je na redovnom školovanju do navršene 27 godine života, lice sa trajnim smetnjama u fizičkom i psihičkom razvoju, lice koja u porodici njeguje lice sa invaliditetom ili teško oboljelo lice, ukoliko je utvrđeno da je tom licu neophodna pomoć od strane drugog lica;*
- *novčane naknade za pomoć i njegu od strane drugog lica, mogu ostvariti lica sa invaliditetom i druga lica ometene u fizičkom ili psihičkom razvoju, kao i stara i nemoćna lica, kojima je zbog trajnih promjena u zdravstvenom stanju neophodna stalna pomoć i njega od strane drugog lica za zadovoljavanje njihovih životnih potreba;*
- *druge materijalne pomoći su: privremena, jednokratna i druga novčana pomoć ili davanje u naturi materijalno neosiguranim licima ili porodicama koje se nalaze u stanju socijalne potrebe).*

2. pomoć za osposobljavanje za život i rad (ovo pravo ostvaruju djeca ometena u psihofizičkom razvoju i odrasla lica sa umanjenim psiho-fizičkim osobnostima, te lica koja se radi osposobljavanja za život i rad upućuju izvan mjesta prebivališta).

3. smještaj u ustanove socijalne zaštite, smještaj u drugu porodicu i usluge socijalno i drugog stručnog rada (pravo na smještaj u ustanovu socijalne zaštite odnosno smještaj u drugu porodicu ili na drugi način; pravo na usluge socijalnog i drugog rada mogu ostvariti pojedinci, porodice i društvene grupe, nezavisno od materijalnih mogućnosti i korištenja nekog od oblika socijalne zaštite radi ostvarivanja njihovih prava i interesa i spriječavanja, odnosno ublažavanja posljedica socijalnih problema).

4. kućna njega i pomoć u kući (organizirano pružanje raznih usluga kao što su prehrana, obavljanje i kućnih i dugih potrebnih poslova i održavanje lične higijene lica. Ovo pravo ostvaruju poptuno nesposobna lica za samostalan rad i privređivanje, muškarci stariji od 65 godina, odnosno žena od 60 godina, te lica sa trajnim smetnjama u fizičkom i psihičkom razvoju kad nisu u stanju da se sami staraju o sebi).

Pružanje usluga socijalne zaštite, putem kojih se djelimično ili u cjelosti zadovoljavaju socijalne i druge potrebe korisnika, odvija se, izuzev u slučajevima poštovanja opštinskih organa nadležnih za socijalnu zaštitu (u općinama gdje ne postoje formirani centri za socijalni rad) putem sljedećih ustanova socijalne zaštite:

- *centri za socijalni rad (na području Federacije Bosne i Hercegovine djeluje 87 centara za socijalni rad i 28 općinskih organa nadležnih za socijalnu zaštitu, a na području Republici Srpskoj 42 centra za socijalni rad i 20 općinskih organa nadležnih za socijalnu zaštitu,*

- ustanove za smještaj i zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja, vaspitno-zanemarena i zapuštena djeca, te djeca ometena u fizičkom ili psihičkom razvoju,
- ustanove za odrasla i stara lica,
- ustanove za socijalno-zdravstveno zbrinjavanje invalidnih i dr. lica,
- ustanove za dnevni boravak korisnika socijalne zaštite.

Na području Bosne i Hercegovine ima ukupno 37 ustanova socijalne zaštite za smještaj i zbrinjavanje pobrojanih kategorija korisnika, od kojih su 27 na području Federacije Bosne i Hercegovine i 10 ustanova na području Republike Srpske.

Pružanje usluga socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini vrši se, uglavnom, kroz djelatnost lokalnih socijalnih službi, pod nazivom Centar za socijalni rad.

Finansiranje ovih institucija je u nadležnosti općina i Republičkog ministarstva zdravlja i socijalne politike.

U Brčko Distriktu BiH ovaj vid socijalne zaštite obavlja se preko pododjeljenja za socijalnu zaštitu koje finansira Vlada Brčko Distrikta BiH.

93. U Bosni i Hercegovini u oba entiteta prisutne su ustanove socijalne zaštite za brigu o **hendikepiranim i starim licima**. Brčko Distrikt BiH koristi usluge entiteta za smještaj svojih korisnika.

Finansiranje ustanova socijalne zaštite obavlja se na nekoliko načina, i to:

- djelom koji finansiraju ministarstva,
- samofinansiranjem (na osnovu uslužnih djelatnosti).

94. Socijalna zaštita i socijalno obezbjeđenje stanovništva je garantovano Ustavom Republike Srpske i podrazumijeva u užem smislu socijalnu zaštitu stanovništva koje se nalazi u stanju socijalne potrebe i dječiju zaštitu u skladu sa:

- Zakonom o socijalnoj zaštiti (Službeni glasnik Republike Srpske” broj 5/93, 15/96) i
- Zakonom o dječijoj zaštiti (Službeni glasnik Republike Srpske” broj 15/96, 10/98 i 26/01).

Zakoni u oblasti socijalne i dječije zaštite garantuju prava koja su utvrđena međunarodnim standardima sadržanim u osnovnim konvencijama MOR-a iz te oblasti.

Socijalna zaštita u Republici Srpskoj je organizovana djelatnost usmjerena na suzbijanje i otklanjanje uzroka i posljedica stanja socijalne potrebe u svim oblastima društvenog života i rada i pružanja pomoći građanima i njihovim porodicama kada se nađu u takvom stanju. Socijalnom potrebom smatra se stanje u kojem je građaninu ili porodici neophodna pomoć u cilju savladavanja socijalnih teškoća i zadovoljavanja životnih potreba. Osnovna prava u socijalnoj zaštiti koja mogu ostvariti građani su:

1. materijalno obezbjeđenje,
2. dodatak za pomoć i njegu drugih lica,
3. pomoć za osposobljavanje za rad djece i omladine,
4. smještaj u ustanovu socijalne zaštite ili smještaj u drugu porodicu i
5. usluge socijalnog rada.

U Republici Srpskoj zakonodavstvom o socijalnoj zaštiti obuhvaćene su sve žene, a kada je u pitanju korištenje penzija bračnih drugova i muškarci i žene imaju pravo na porodičnu penziju nakon smrti bračnog druga.

95. Socijalna zaštita, zaštita civilnih žrtava rata, zaštita porodice sa djecom

- Porodična primanja
 - Finansirajaka naknada u toku porodijskog odsustva
 - Roditeljski dodatak
 - Oprema za novorođenčad
 - Dječiji dodatak
 - Dodatak za njegu djeteta
- Bankovni zajmovi, hipoteke i drugi finansijski krediti,
- Rekreacija, sport i drugi aspekti kulturnog života

U bosanskohercegovačkom pravu načelo-princip nediskriminacije/pravo zabrane diskriminacije/, sadržano je u svim ustavnim odredbama i to:

- Ustavu Bosni i Hercegovini (član II stav 4. Aneks 4. Opšteg okvirnog sporazuma za mir u BiH),
- Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine (član 2 (1) d),
- Ustavu Republike Srpske (član 10).

U Federaciji Bosne i Hercegovine, Zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom (član 50.), utvrđeno je da ustanove socijalne zaštite ne smiju uspostavljati nikakva ograničenja u pogledu teritorijalne, nacionalne, vjerske, političke za bilo koju vrstu pružanja pomoći ili drugih davanja. Prema važećem Zakonu o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom ("Službene novine FBiH", broj: 36/99) korisnici socijalne zaštite-pripadnici korisnici tih ustanova imaju ista prava bez obzira na: rasu, boju kože, pol, jezik, socijalno porijeklo i drugo.

96. Bruto domaći proizvod po stanovniku u 2001. godini je bio 2559.00 KM. Prema raspoloživim podacima učešće zdravstvene potrošnje je u 2001. godine bilo oko 8% BDP, odnosno oko 205 KM po stanovniku.

97. Prema važećem zakonodavstvu u Bosni i Hercegovini ne postoje grupe koje ne uživaju prava na socijalnu bezbjednost, što znači da i prava žena ostvarivanju ovih prava nisu ugrožena.

98. Na nivou Bosne i Hercegovine, svi nivoi vlasti prevashodno su morali za regulisanje socijalnog osiguranja obezbijediti:

- donošenje zakonske regulative,
- donošenje podzakonskih akata,
- obezbijediti kadar za primjenu istih,
- obezbijediti prostor za smještaj službi,
- regulisati način obezbjeđenja finansijskih sredstava za primjenu zakonskih odredbi.

99. Na osnovu *raspoloživih* podataka više od 50% *obaveznika u Bosni i Hercegovini* ne izvršava svoje zakonske obaveze i ne uplaćuje doprinose za *socijalno osiguranje*. Obuhvat stanovništva osiguranjem je različit, kako u entitetima, tako i po nivoima regionalnog organizovanja.

Pravo na zdravstvenu zaštitu

100. Zdravstvena zaštita je skup mjera, aktivnosti i postupaka na promociji prava na život, čuvanje i poboljšanje zdravlja ljudi. *Ona se u Bosni i Hercegovini organizuje i*

sprovodi kao primarna, specijalističko-konsultativna i bolničko-zdravstvena zaštita.

Zdravstvena zaštita u Bosna i Hercegovine, obuhvata:

- hitnu pomoć,
- liječenje zaraznih bolesti,
- liječenje akutnih i hroničnih bolesti u slučajevima i stanjima kada ugrožavaju život,
- zdravstvenu zaštitu djece do navršениh 15 godina života,
- zdravstvenu zaštitu učenika i studenata,
- otkrivanje i liječenje endemske nefropatije,
- liječenje malignih oboljenja i inzulo ovisnih dijabetesa,
- zdravstvenu zaštitu žena u trudnoći i materinstvu,
- zdravstvenu zaštitu duševno bolesnih lica,
- zdravstvenu zaštitu oboljelih od progresivnih neuromišićnih oboljenja, paraplegije, kvadriplegije, cerebralne paralize i multiple skleroze,
- liječenje povreda na radu i profesionalnih bolesti
- zdravstvenu zaštitu građana iznad 65 godina života pod uslovom da po članu domaćinstva nemaju prihode veće od prosječne plaće na području Bosne i Hercegovine, ostvarene u prethodnom mjesecu,
- liječenje narkomanije i
- služba prikupljanja krvi.

Pravo na zdravstvenu zaštitu u Bosni i Hercegovini ostvaruje se na nivou entiteta i Brčko Distrikta BiH.

Osnovni zakoni koji regulišu oblast zdravstvene zaštite su Zakoni o zdravstvenoj zaštiti i Zakoni o zdravstvenom osiguranju.

Zdravstveni sistem u Bosni i Hercegovini je u velikoj mjeri decentralizovan, te se reguliše entitetskim zakonima, i zakonima Brčko Distrikta BiH iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite.

Na nivou Bosne i Hercegovine usluge zdravstvene zaštite, u nadležnosti su entiteta i Brčko Distrikta BiH. U Federaciji Bosne i Hercegovine to se čini putem Fonda zdravstvenog osiguranja, službe primarne zdravstvene zaštite, službe sekundarne zdravstvene zaštite i službe tercijalne zdravstvene zaštite. Finansiranje usluga za ovu oblast ostvaruje se sredstvima doprinosa iz plaća zaposlenih, iz doprinosa na plaću poslodavaca, doprinosa poljoprivrednika, od transvera iz budžeta za određene kategorije stanovništva,

U Republici Srpskoj usluge zdravstvene zaštite ostvaruju se putem Fonda zdravstvenog osiguranja, Službe primarne zdravstvene zaštite, Službe sekundarne zdravstvene zaštite i Službe tercijalne zdravstvene zaštite. Finansiranje usluga identično je kao u Federaciji Bosne i Hercegovine.

U Brčko Distriktu BiH usluge zdravstvene zaštite ostvaruju se na isti način kao i u oba entiteta, s tim što se finansiranje usluga ostvaruje iz budžeta Vlade Brčko Distrikta BiH.

Uz osiguranje, bolesnici učestvuju u troškovima zdravstvenih usluga kroz participaciju. Participacija u novčanom iskazu nije velika, ali je većina bolesnika (80%) oslobođena plaćanja participacije. Uz participaciju, neke zdravstvene usluge bolesnici plaćaju direktno, npr. lijekovi koji se ne izdaju na recept. Dio zdravstvenih usluga u privatnim zdravstvenim ustanovama građani plaćaju u punoj cijeni.

101. Pravo iz obaveznog zdravstvenog osiguranja podrazumijevaju pravo na zdravstvenu zaštitu, naknade plaća, naknadu putnih troškova u vezi sa korištenjem zdravstvene zaštite.

Pravo iz obaveznog zdravstvenog osiguranja može ostvariti samo lice kojem je utvrđeno svojstvo osiguranika a prema zakonima o zdravstvenom osiguranju.

U Federaciji Bosne i Hercegovine, kantonalne skupštine određuju ko je obveznik uplate doprinosa. Praksa uplate doprinosa je različita po pojedinim regijama i među obveznicima zdravstvenog osiguranja. Penzioni fond, Federalni zavod za zapošljavanje, vojska i poslodavci izvršavaju svoje obaveze djelimično a neki uopće ne uplaćuju.

U Republici Srpskoj zdravstveno osiguranje je centralizovano (jedinствен fond zdravstvenog osiguranja sa poslovnicaма po općinama). Stopa doprinosa za zdravstveno osiguranje *obračunava se* na neto primanja (zaposlenih 15%, penzije 3,75% i katastarski prihod zamljoradnika 15%). Počelo je plaćanje zdravstvenih usluga na osnovu novih ugovora.

U Federaciji Bosne i Hercegovine kantonalni zavodi zdravstvenog osiguranja odgovorni su za prikupljanje sredstva zdravstvenog osiguranja i raspodjelu tih sredstava koja se još uvijek vrše po naslijeđenom principu iz prethodnog perioda.

Na području Federacije Bosne i Hercegovine osiguravanje i prikupljanje sredstava se vrši iz doprinosa zdravstvenog osiguranja i sredstava budžeta Federacije Bosne i Hercegovine. Formiran je Fond solidarnosti. Raspodjela sredstava se vrši na osnovu ugovora sa zdravstvenom ustanovom, po principu da sredstva prate osiguranika.

Potpisan je sporazum o ostvarivanju zdravstvene zaštite između entiteta i Brčko Distrikta BiH. Ovaj sporazum se ne poštuje, i veoma mali broj osiguranika ostvaruje zdravstvenu zaštitu po ovom osnovu.

Obzirom da entitetski zakoni nisu harmonizirani u pogledu zdravstvenog osiguranja, promjene prebivališta kod povratka raseljenih lica izazivaju gubitak zdravstvenog osiguranja i troškove u pristupu zdravstvenim institucijama.

Obračun ostvarenih ukupnih prihoda i rashoda u zdravstvu je teško procijeniti, jer se zvanično ne radi. Pocijene i određene analize se vrše na području entiteta (Federalni zavod zdravstvenog osiguranja i Fond zdravstvene zaštite u Republici Srpskoj).

Pokrenute su aktivnosti u 2002. godini na usaglašavanju metodološkog pristupa za izradu obračuna ukupnih prihoda i rashoda u sektoru zdravstva na nivou entiteta. Nakon toga će uslijediti usklađivanje za nivou Bosne i Hercegovine. Po osnovu obaveznog zdravstvenog osiguranja za 2001. godinu, na nivou Bosne i Hercegovine, *ostvaren je* 589,7 miliona KM, ili posmatrano po stanovniku sredstva za zdravstveno osiguranje iznosi 157,04 KM, a po osiguranom licu 198,00 KM. Prema gruboj računici i ovom pristupu, znači da po svakom neosiguranom stanovniku, da bi dostigao minimum osiguranog lica, država treba da obezbijedi 41 KM ili 31,85 miliona KM dodatnih sredstava. Zbog nepostojanja tačnih podataka o ostalim izvorima sredstava u zdravstvu, moguće je da bi ovaj iznos bio nešto manji.

Tabela br. 1. Obračun ukupnih prihoda i rashoda u zdravstvu

	2000	2001	Ratio 2001/2000
F BiH	419,140	422,989	100,9
RS	150,202	166,700	110,6
BiH	569,342	589,689	103.5

Izvor ZZO i R F BiH, F ZZ RS

102. Kod povreda na radu ili oboljenja od profesionalne bolesti, osiguranicima se, prema zakonima o zdravstvenoj zaštiti obezbjeđuje zdravstvena zaštita. *Sprovode se mjere otkrivanja i sprječavanja povreda na radu i oboljenja od profesionalne bolesti. Pruža se odgovarajuća medicinska pomoć. Obezbjeđuju se prava na ortopedsku pomagala radi liječenja i medicinske rehabilitacije od posljedica povreda na radu i oboljenja od profesionalnih bolesti, sve u cilju uspostavljanja radne sposobnosti. Naknade putnih troškova u vezi s korištenjem zdravstvene zaštite i rehabilitacije, plaćaju se za sve vrijeme trajanja bolovanja, u 100% iznosu.*

103. Zdravstvena zaštita u trudnoći i materinstvu potpada pod obavezan vid zdravstvene zaštite u oba entiteta i Brčko Distriktu BiH.

Sredstva za naknadu plaće po osnovu porodijskog odsustva, obezbjeđuju se u budžetu kantona, odnosno općina i budžeta Vlade u Brčko Distriktu BiH i isplaćuju se u visini i na način koji utvrdi zakonodavno tijelo, *što je regulisano zakonom.*

Propisi u oblasti dječije zaštite regulišu porodijsko odsustvo, a ostvaruju se u oblasti zdravstvenog osiguranja.

Prema nezvaničnim podacima u pojedinim kantonima i općinama ova zakonska obveza nije ispoštovana, odnosno majke na porodijskom odsustvu *ne primaju plaće* kako je to predviđeno zakonima.

104. Djeca osiguranika su zdravstveno osigurana do navršene 15 godina života, a ako su na srednjem odnosno visokom obrazovanju, do kraja redovnog školovanja, a najduže do navršene 26 godine života.

Djeca osiguranika koja su zbog bolesti ili povrede prekinula redovno školovanje, imaju pravo na zdravstveno osiguranje i za vrijeme trajanja bolesti, odnosno povrede. Djeca osiguranika koja postanu potpuno i trajno nesposobna za rad saglasno posebnim propisima prije navršene 15 godine života, odnosno za vrijeme trajanja redovnog školovanja, imaju pravo na zdravstveno osiguranje tokom trajanja nesposobnosti.

Djeca koju je osiguranik uzeo na izdržavanje imaju pravo na zdravstveno osiguranje, ako su bez roditelja. Djeca koja imaju jednog ili oba roditelja ako ih je osiguranik uzeo na izdržavanje, imaju pravo na zdravstveno osiguranje, ako roditelji te djece zbog svog zdravstvenog stanja ili drugih razloga ne mogu brinuti o djeci i njihovom izdržavanju.

Zakoni obezbjeđuju prava na zdravstvenu zaštitu učenicima srednjih škola i redovnim studentima viših i visokih škola, te fakulteta koji su državljani entiteta i imaju prebivališta na teritoriji Bosne i Hercegovine, a nisu zdravstveno osigurani kao članovi porodice osiguranika, imaju pravo na zdravstvenu zaštitu u istom obimu kao i članovi porodice osiguranika.

Iz prethodnoga slijedi, da pravo na zdravstvenu zaštitu imaju kao i osiguranici. Međutim, iako zakon definiše osiguranika u širokoj lepezi i daje svojstvo osiguranika i članovima porodice, ostaju neke vulnerabilne grupe populacije koja nisu obuhvaćene.

Djeca predškolskog uzrasta, ukoliko njihovi roditelji ili staratelji nisu osigurani ni po kom osnovu, *nemaju osiguranje*, kao ni stariji od 65 godina, ukoliko nemaju po nekom od navedenih osnova zdravstveno osiguranje.

Prava iz penzijsko-invalidskog osiguranja

105. Penzijsko-invalidsko osiguranje je jedno od osnovnih prava iz oblasti socijalnih prava i socijalne bezbjednosti građana koja se stiču po osnovu rada tj. obaveznog penzijskog i invalidskog i dobrovoljnog osiguranja građana u skladu sa zakonima kao pravo na starosnu penziju, invalidsku penziju zbog smanjenja i gubitka radne sposobnosti i smrti osiguranika radi obezbjeđenja socijalne sigurnosti osiguranih lica i članova njihovih porodica.

Obim prava zavisi od dužine penzijskog staža i visine plaća koje je osigurano lice ostvarilo u toku radnog vijeka, odnosno od osnovica na koju je uplaćivan doprinos za penzijsko i invalidsko osiguranje.

Sve žene i muškarci, kada je u pitanju korištenje penzija bračnih drugova, imaju pravo na porodičnu penziju, nakon smrti bračnog druga, ako ispunjavaju uslov utvrđen zakonom.

106. Obavezna dob za penzionisanje muškaraca i žena je ista, i ona je 65 godina života ili 40 godina penzijskog staža, dok dobrovoljna starosna dob za penzionisanje muškaraca je 65 godina života i 20 godina staža osiguranja, a za žene je 60 godina života i najmanje 20 godina staža osiguranja. Ukoliko muškarac ili žena nemaju 20 godina staža osiguranja, pravo na penziju stiču sa najmanje 25 godina penzijskog staža. Ove odredbe važe za teritoriju Federacije Bosne i Hercegovine. U Republici Srpskoj pravo na penziju ostvaruje od 55 godina (muškarac) odnosno 50 godina starosti (žena).

107. Sredstva za penzijsko i invalidsko osiguranje, u skladu sa zakonom, obezbjeđuju osigurana lica, poslodavci i država. Prava iz penzijsko- invalidskog osiguranja neotuđiva su lična materijalna prava i ne mogu se prenositi na druga lica, niti se mogu nasljeđivati. Dospjela novčana primanja koja nisu isplaćena zbog smrti korisnika mogu se nasljeđivati. Za ostvarivanje prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja kao i utvrđenih potreba i interesa u oblasti tog osiguranja, osnovana su dva entitetska Fonda za penzijsko- invalidsko osiguranje.

108. Pravo na invalidsku penziju ima osiguranik koji je bio obavezno ili dobrovoljno osiguran na penzijsko i invalidsko osiguranje:

- kod kojeg je nastao gubitak sposobnosti za rad, gubitak sposobnosti za obavljanje djelatnosti po osnovu koje je osiguran ili gubitak sposobnosti za privređivanje;
- kod kojeg je utvrđena preostala sposobnost za rad, uz prethodnu prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju, ali mu se ne obezbjeđuje pravo na prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju, zato što je na dan nastanka invalidnosti stariji.

109. Invalid rada koji je stekao pravo na prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju, ne može na osnovu tako utvrđene invalidnosti steći pravo na invalidsku penziju kad poslije toga navrší godine života, nakon kojih se ne obezbjeđuje pravo na prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju.

Invalidu rada koji je osposobljen prekvalifikacijom ili dokvalifikacijom za rad na drugom radnom mjestu, kod kojeg poslije navršene 50 godine života (muškarac), odnosno 45 godine života (žena), zbog nastale promjene u stanju invalidnosti, nastane gubitak sposobnosti za rad na radnom mjestu za koje je osposobljen, stiće pravo na invalidsku penziju ako nije sposoban za rad na drugom radnom mjestu, bez ponovne prekvalifikacije ili dokvalifikacije.

110. Lica koja su osigurana na dobrovoljno osiguranje po osnovu poljoprivredne djelatnosti, stiču pravo na invalidsku penziju, ako je invalidnost prouzrokovana povredom na radu ili profesionalnom bolešću, bez obzira na dužinu penzijskog staža. Svako lice koje je osigurano na penzijsko invalidsko osiguranje stiče pravo na invalidsku penziju, ako je invalidnost prouzrokovana povredom van rada ili bolešću, pod uslovom da ima navršen penzijski staž koji pokriva najmanje jednu trećinu njegovog radnog vijeka. Lica kod kojih je invalidnost nastupila prije navršenih 30 godina života, a prouzrokovana je bolešću ili van rada, stiču pravo na invalidsku penziju, pod uslovom da penzijski staž pokriva najmanje jednu trećinu njihovog radnog vijeka.

Invalidska penzija u slučaju invalidnosti prouzrokovane bolešću ili povredom van rada određuje se u odgovarajućem procentu od penzijskog osnova zaviso od dužine penzijskog staža, pola osiguranika i kalendarske godine u kojoj se otvaruje pravo na penziju. Invalidska penzija u slučaju invalidnosti prouzrokovane povredom na radu ili profesionalnom bolešću određuje se u procentu od penzijskog osnova bez obzira na dužinu penzijskog staža i povoljnija je od invalidske penzije u slučaju invalidnosti prouzrokovane bolešću ili povredom van rada. Visina invalidske penzije po oba osnova je povoljnija za žene koje pod jednakim uslovima kao muškarci ostvare to pravo.

111. Penzijski sistem u Republici Srpskoj uređen je:

- Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj: 32/00)

Pravo na penzijsko i invalidsko osiguranje se smatra jednim od osnovnih prava iz oblasti socijalnih prava i socijalne sigurnosti građana koja se stiču po osnovu rada tj. obaveznog penzijskog i invalidskog osiguranja i dobrovoljnog osiguranja građana u skladu sa zakonom.

Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju su jasno utvrđena prava koja se obezbjeđuju po osnovu obaveznog i dobrovoljnog penzijskog i invalidskog osiguranja, na načelima uzajamnosti i solidarnosti i to: prava za slučaj starosti, smanjenja i gubitka radne sposobnosti i smrti osiguranika, radi obezbjeđenja socijalne bezbijednosti osiguranih lica i članova njihove porodice. Prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja stiču se i ostvaruju pod uslovima utvrđenim zakonom, a obim prava zavisi, po pravilu od dužine penzijskog staža i visine plata koje je osigurano lice ostvarilo u toku radnog vijeka, odnosno od osnovica na koje je uplaćivan doprinos za penzijsko i invalidsko osiguranje. Sredstva za penzijsko i invalidsko osiguranje obezbjeđuju, u skladu sa zakonom, osigurana lica, poslodavci i Republika. Prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja neotuđiva su lična materijalna prava i ne mogu se prenositi na druga lica, niti se mogu nasljeđivati. Dospjela novčana primanja koja nisu isplaćena zbog smrti korisnika mogu se nasljeđivati. Stečena prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja mogu prestati samo u slučajevima utvrđenim zakonom. Za ostvarivanje prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja kao i utvrđenih potreba i interesa u oblasti tog osiguranja, osnovan je Fond za penzijsko invalidsko osiguranje Republike Srpske.

Odredbe Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju Republike Srpske su u skladu sa odredbama Konvencije o minimalnoj normi socijalnog obezbjeđenja broj 102, u dijelu koji se odnosi na davanja za starost, davanja za slučaj nesreće na poslu i profesionalnih oboljenja i davanja članovima porodice za slučaj smrti hranioca porodice, kao i odredbama drugih odgovarajućih konvencija iz ove oblasti kojim se

garantuju jednaka prava svim licima koja ih ostvare u skladu sa Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju.

Prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja prema zakonu su:

- za slučaj starosti – starosna penzija
- za slučaj invalidnosti – invalidska penzija, prekvalifikacija ili dokvalifikacija i raspoređivanje, odnosno zaposlenje na drugom odgovarajućem poslu kao i pravo na novčanu naknadu po osnovu korišćenja prava na prekvalifikaciju, dvokvalifikaciju ili raspoređivanje, odnosno zapošljavanja na drugom odgovarajućem poslu ili po osnovu čekanja na raspoređivanje odnosno zaposlenje na drugom radnom mjestu;
- za slučaj smrti osiguranika odnosno korisnika lične penzije – porodična penzija.

Pravo na invalidsku penziju ima osiguranik koji je bio obavezno ili dobrovoljno osiguran na penzijsko i invalidsko osiguranje:

1. kod kojeg je nastao gubitak sposobnosti za rad, gubitak sposobnosti za obavljanje djelatnosti po osnovu koje je osiguran ili gubitak sposobnosti za privređivanje;
2. kod kojeg je utvrđena preostala sposobnost za rad, uz prethodnu prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju, ali mu se ne obezbjeđuje pravo na prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju zato što je na dan nastanka invalidnosti stariji od 55 godina (muškarac) odnosno 50 godina (žena).

Invalid rada koji je stekao pravo na prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju, ne može na osnovu tako utvrđene invalidnosti steći pravo na invalidsku penziju kad poslije toga navrší godine života nakon kojih se ne obezbjeđuje pravo na prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju.

Invalidu rada koji je osposobljen prekvalifikacijom ili dokvalifikacijom za rad na drugom radnom mjestu kod kojeg poslije navršene 50 godine života (muškarac) odnosno 45 godine života (žena) zbog nastale promjene u stanju invalidnosti, nastane gubitak sposobnosti za rad na radnom mjestu za koje je osposobljen, stiće pravo na invalidsku penziju ako nije sposoban za rad na drugom radnom mjestu bez ponovne prekvalifikacije ili dokvalifikacije.

Lica koja su osigurana na dobrovoljno osiguranje po osnovu poljoprivredne djelatnosti, stiću pravo na invalidsku penziju, ako je invalidnost prouzrokovana povredom na radu ili profesionalnom bolešću, bez obzira na dužinu penzijskog staža. Svako lice koje je osigurano na penzijsko invalidsko osiguranje stiće pravo na invalidsku penziju, ako je invalidnost prouzrokovana povredom van rada ili bolešću, pod uslovom da ima navršen penzijski staž koji pokriva najmanje jednu trećinu njegovog radnog vijeka. Lica kod kojih je invalidnost nastupila prije navršenih 30 godina života, a prouzrokovana je bolešću ili van rada, stiću pravo na invalidsku penziju pod uslovom da penzijski staž pokriva najmanje jednu trećinu njihovog radnog vijeka.

Invalidska penzija u slučaju invalidnosti prouzrokovane bolešću ili povredom van rada određuje se u odgovarajućem procentu od penzijskog osnova zavisno od dužine penzijskog staža, pola osiguranika i kalendarske godine u kojoj se otvaruje pravo na penziju. Invalidska penzija u slučaju invalidnosti prouzrokovane povredom na radu ili profesionalnom bolešću određuje se u procentu od penzijskog osnova bez obzira na dužinu penzijskog staža i povoljnija je od invalidske penzije u slučaju invalidnosti prouzrokovane bolešću ili povredom van rada. Visina invalidske penzije po oba osnova je povoljnija za žene koje pod jednakim uslovima kao muškarci ostvare to pravo.

Od ukupnog broja 165.481 penzionera za čije se penzije sredstva obezbjeđuju u Republici Srpskoj, sa stanjem decembar 2001. godine ima ukupno 32.510 korisnika invalidske penzije sa prosječnom penzijom 117.75 KM (podatak iz Informacije o stanju u oblasti penzijskog i invalidskog osiguranja sa prijedlogom mjera april 2002. godine).

Polazeći od činjenice da se sredstva za ostvarivanje prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja u najvećem dijelu obezbjeđuju od doprinosa, te da je broj osiguranika koji su prijavljeni na penzijsko invalidsko osiguranje, prema podacima Fonda, na dan 31. decembra 2001. godine bio 298.497 lica, dolazimo do zaključka da će rast penzija u ovoj godini obzirom na sadašnji broj penzionera biti simboličan pa je neophodno preduzeti određene mjere zaštite penzionera i njihovog standarda.

112. Osiguranici privremeno spriječeni za rad zbog drugih, neprofesionalnih bolesti i povreda, ili su određeni za pratioca bolesnika upućenog na liječenje, određeni da njeguju oboljelog supružnika ili dijete imaju pravo na naknadu plaće, koja je u visini od 80% od osnovice plaće prethodnog mjeseca za vrijeme privremene spriječenosti za rad zbog bolesti i komplikacija prouzrokovanih trudnoćom i porođajem 100%

113. Naknadu plaće zbog povrede na radu ili oboljenja od profesionalne bolesti obračunava i isplaćuje iz svojih sredstava pravno, odnosno fizičko lice kod kojeg je zaposlen osiguranik.

Osigurana lica imaju pravo na korištenje ortopedskih i drugih pomagala, stomatološko-protetsku pomoć i stomatološko-protetske pomagala, kao i pravo na korištenje lijekova čije je stavljanje u promet odobrio ministar ili gradonačelnik, a nalaze se na listi lijekova koji se osiguranicima mogu propisati na teret sredstava nadležnih zavoda osiguranja.

Preventivu malignih oboljenja, AIDS-a, liječenje od tuberkuloze onih koji nisu osigurani po nekoj drugoj osnovi ostvaruju entiteti i Brčko Distrikt.

Lice sa prebivalištem na teritoriji entiteta i Brčko Distriktu BiH, koja su nesposobna za samostalan život i rad i nemaju sredstva za izdržavanje, saglasno propisima o socijalnoj pomoći, obavezno su osigurana na zdravstvenu zaštitu u obimu utvrđenom za članove porodice osiguranika, ako se zdravstvena zaštita ne osigurava po drugom osnovu.

114. Međunarodna pomoć

Brčko Distrikt BiH ima administrativnu i pravnu pomoć međunarodne zajednice, kroz OHR Brčko.

Federacija Bosne i Hercegovine, do sada je imala donacije, pomoći, kredite koji su od velikog značaja u određivanju zdravstvenog sistema.

Projekti koji su realizovani ili su u toku:

- UNICEF- Expanded programme of immunisation:
Projekat je započet 1992. godine, sa ciljem da se postigne 95% obuhvat vakcinacije djece ispod 6 godina, te eradicacija *zaraznih* bolesti
- Projekat Mother and Children Health and Nutrition Sub project 3,4: Control and prevention of micro-nutrient deficiencies. Cilj je razviti strategiju za kontrolu i prevenciju bolesti zbog mikro-nutrintih deficita. Projekt je počeo 1998. godine.

- Projekt United Nations Childrens Fund Programme Health pod nazivom: Mother and Child Healt and Nutrition škola za trudnice, vođenu profesionalno i adekvatnu njegu i ishranu novorođenčeta. Projekt počeo 1999. godine.
 - Projekt Unated Nations Childrens, Fund Programme Health: Mother and Children Health and Nutrition: promocija, potpora za zaštita dojenja i Baby Friendly Hospital Initiative, projekat započet 1993. godine,
 - United Nations Childrens Fund Programme Health: Prevencija nutritivnih anemija kod djece ispod 6 godina starosti, 1999. godina
 - Swe BiH Swedish Psychiatric, Social and Rehabilitation Project for Bosna and Hercegovina "Reforma *službi* mentalnog zdravlja u Bosni I Hercegovini.
- Podrška Reformi mentalnog zdravlja u Bosni i Hercegovini:
- Podrška Univerzitetu u Sarajevu u organizovanju postdiplomske nastave iz oblasti mentalnog zdravlja- CAPP- Dječija i adolescentna psihijatrija i psihologija
 - Trening profesionalaca mentalnog zdravlja svih profila u CMZ Federacije Bosne i Hercegovine
 - Nabavka literature, Univerziteti u Sarajevu, Tuzli i Mostaru, te ostalim Centrima za mentalno zdravlje u Federaciji Bosne i Hercegovine, 1997. – 2003 godine
 - Phare Bosnia Hercegovina Haelth Care Reform Project
- Unapređenje zdravstvenog statusa stanovništva Bosne i Hercegovine putem efikasnog, održivog sistema zdravstvene zaštite i farmaceutskog sektora
- Pобоljšanje efikasnosti funkcionisanja mreže zdravstvenih ustanova ostvarenjem najbolje prakse, razvoja institucionalnih sistema, strateškog planiranja, edukacije i ostalih ključnih pitanja.
 - Trening menadžmenta 6 pilot zdravstvenih ustanova, 4 bolnice i 2 doma zdravlja, za izradu strateških biznis planova
 - Izrada vodiča za izradu strateških planova zdravstvenih ustanova
 - SUMITOMO CORPORATION: Primarna zdravstvena zaštita.. unapređenje medicinske opreme u primarnoj zdravstvenoj zaštiti, nabavljanje opreme kroz grant za 29 domova zdravlja, 1999. godina.
 - SUMITOMO CORPORATION: Unapređenje opreme u bolničkoj zdravstvenoj zaštiti, nabavljena oprema kroz grant 3 klinička centra, Sarajevo, Tuzla, Mostar i Državnu bolnicu, 1997.-1998. godina
 - Health Net International funded by BUZA- Dutch Ministry of foreign affairs: uspostavljanje Centra mentalnog zdravlja u Bosni i Hercegovini, 2000. godine
 - Community based Mental Health Services in Middle Bosnia Canton: redukcija psihijatrijskog morbiditeta i mortaliteta u srednje-bosanskom kantonu poboljšanje integracije i participacije traumatiziranih pacijenata u društvu.

Zakonska regulativa

115. Zakonskom regulativom obezbjeđeni su uslovi da svaki građanin Bosne i Hercegovine bez diskriminacije učestvuje u svakoj od oblasti koja pokriva socijalno osiguranje.

Shodno tome vlada Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Vlada Brčko Distrikta BiH imaju približno jednake zakone koje regulišu prava iz ove oblasti:

- socijalne zaštite, dječije zaštite, porodične zaštite;
- zdravstvene zaštite, zdravstvenog osiguranja;
- penziono-invalidskog osiguranja.

NAPOMENA: Vlada Brčko Distrikta BiH, od 2000. godine do 2003.godine, nije donijela Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, iako je u više navrata imala inicijativu i dogovorne sastanke sa predstavnicima entitetskih Vlada.

Po kantonima osnovani su fondovi solidarnosti, da bi se, što ravnomjernije vršila raspodjelila sredstava.

116. Do 1992. godine Bosna i Hercegovina je imala samo jedan krovni zakon za svaku od oblasti koje pokriva socijalno osiguranje.

Od 1992. godine, promjenom strukture Vlasti, kao i uspostavom 2 entiteta i to Federacija Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, svaki od entiteta donosi svoje zakone i to:

- Zakona o socijalnoj zaštiti,
- Zakona o zdravstvenoj zaštiti,
- Zakona o zdravstvenom osiguranju i
- Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju.

Uspostavom Brčko Distrikta BiH 2000. godine, odnosno uspostavom Vlade i Skupštine Brčko Distrikta BiH, došlo je do usvajanja i primjene slijedećih zakona i to:

- Zakona o zdravstvenoj zaštiti,
- Zakona o zdravstvenom osiguranju,
- Zakon o socijalnoj zaštiti,
- Zakon o dječijoj zaštiti.

Član 10.

Međunarodni instrumenti

117.

- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima
- Konvencija o pravima djeteta,
- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama,

Značenje termina "porodica"

118. Prema odredbi člana 2. Porodičnog zakona, porodica se u Bosni i Hercegovini definiše kao » životna zajednica roditelja i djece i drugih srodnika«. Ovako je definisana porodica u širem smislu, jer ona, osim roditelja i djece, obuhvata i srodnike, što čini dobar pravni okvir i dobro pravno određenje, pošto ostavlja mogućnost za širi krug ljudi odgovornih za ostvarivanje prava djeteta, što za emocionalni razvoj djeteta ima veliki značaj.

- Prema odredbi člana 2. Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom porodicu čine: bračni drug, odnosno vanbračni drug, dijete (bračno, vanbračno, usvojeno, pastorče i dijete bez roditelja uzeto na izdržavanje), otac, majka, djed, baka-nena (po ocu i majci) i braća i sestre bračnih drugova.
- I drugim pravnim propisima Bosne i Hercegovine, kao što su Zakon o nasljeđivanju, Zakon o stambenim odnosima, Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju i dr., porodica se definiše u smislu određivanja šireg kruga lica kod utvrđivanja pojedinih prava i odnosa.

Punoljetstvo-pravna sigurnost

119. U pravnom sistemu Bosne i Hercegovine djetetom se smatra lice *do* 18 godina života, kada se stiče punoljetstvo i puna poslovna sposobnost. Punoljetna osoba sa 18. godina života stiče pravo glasa/ glasanja.

Prema odredbi člana 6. Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom, djetetom se smatra lice *do* 18. godina života.

Izuzetno djetetom, u smislu ovog zakona, smatra se i lice koje radi ostvarivanja prava na dodatak na djecu i osiguravanja školarine ili stipendije za đake i studente, ima više od 18, a manje od 26 godina života.

Prava iz braka i bračnih odnosa

120. Porodica uživa posebnu zaštitu što je utvrđeno u Ustavu Bosne i Hercegovine. U članu II. tačka 3. u katalogu ljudskih prava (j) utvrđeno je pravo na brak i zasnivanje porodice.

121. Brak i bračni odnosi u entitetima i Brčko Distriktu BiH, uređuju se zakonima. Ova oblast regulisana je Porodičnim zakonom (koji je preuzet iz SR BiH), i u Republici Srpskoj Porodični zakon ("Službeni glasnik RS", broj: 54/02). U istim je utvrđeno da je brak zakonom utvrđena zajednica života žene i muškarca. Zagarantovano je pravo zasnivanja braka slobodnom odlukom-voljom muškarca i žene, ravnopravnost bračnih supružnika, međusobno poštovanje i uzajamno pomaganje.

U praksi nema teškoća u ostvarivanju ovog prava, jer je to jedan od uslova zasnivanja bračne zajednice, u protivnom takav brak bi se smatrao nepostojećim.

122. Olakšice za formiranje porodice

- Naknade zarade za vrijeme porodiljskog odsustva,
- Materinski dodatak na koji ima pravo svaka majka koja ne ostvaruje pravo na naknadu zarade za vrijeme porodiljskog odsustva, što znači da svaka nezaposlena majka ima pravo na ova davanja do godinu dana života djeteta,
- Pomoć za opremu novorođenčeta na koje ima svaka porodica,
- Organizirana ishrana djece u đačkim kuhinjama,
- Dodatak na djecu, koji se isplaćuje porodici u skladu sa zakonom.

Pored navedenih prava u cilju olakšavanja zasnivanja porodice u Bosni i Hercegovini obezbjeđuju se i druga prava i oblici socijalne i dječije zaštite i to: jednokratna pomoć, pozajmice, savjetodavni rad u oblasti porodično pravnih odnosa, troškovi na nabavku udžbenika i školskog pribora i sl.

Zaštita materinstva i sprečavanje diskriminacije žena po osnovu materinstva

123. Za vrijeme trudnoće, porođaja i njege djeteta, žena ima pravo na porodiljsko odsustvo u trajanju od jedne godine neprekidno.

Za vrijeme korištenja porođajnog odsustva, zaposlenica ima pravo na naknadu plaće. U Republici Srpskoj u visini prosjeka zadnje isplaćene tri plaće, a u Federaciji Bosne i Hercegovine prema propisima Kantona u čemu ima razlike u visini isplata.

Samo su četiri kantona donijela propise za žene - majke porodilje, tako da sve žene nisu u istom položaju u pogledu korištenja ovih prava.

124. Zakonom o radu predviđeno je da i otac djeteta može koristiti pravo na porodiljsko odsustvo u slučaju smrti majke, ako majka napusti dijete ili ako je iz opravdanih razloga spriječena da koristi to pravo.

Nije predviđena mogućnost da se porođajno odsustvo dijeli među roditeljima.

125. Trudnoća i porodiljsko odsustvo ne utiču na sigurnost zaposlenja, jer je zakonom o radu zabranjen test na trudnoću pri zapošljavanju, odnosno zabranjeno je otpuštanje žena sa posla zbog trudnoće i porodiljskog odsustva, jer to predstavlja teži prekršaj.

126. Porodiljsko odsustvo u Republici Srpskoj traje neprekidno 12 mjeseci, odnosno 18 mjeseci za blizance i svako treće i naredno dijete. U Republici Srpskoj uređen je sistem plaćenog porodiljskog odsustva i ono se plaća na teret Fonda dječije zaštite. Neplaćanje porodiljskog odsustva je teži prekršaj i kažnjava se novčanom kaznom. Prema predloženim Izmjenama i dopunama Zakona o radu koji je u proceduri, predviđena je mogućnost da porodiljsko odsustvo u dogovoru sa majkom koristi otac djeteta nakon 60 dana od dana poroda.

Prema Zakonu o radu fleksibilni radni okviri za muškarce i žene postoje samo u slučaju njege djece prema mišljenju i nalazu ljekara.

127. Obezbjedeње sredstava za zaštitu porodice sa djecom kao instrument za zaštitu materinstva, shodno Zakonu o pripadnosti javnih prihoda u Federaciji Bosne i Hercegovine, u decentralizovanom modelu Federacije Bosne i Hercegovine, preneseno je na kantone. Kantoni shodno ustavnim određenjima i citiranom federalnom zakonu su u obavezi donijeti svoje kantonalne, kao izvedbene propise za zaštitu porodice sa djecom i osigurati sredstva za njihovu provedbu. Realnost u Federaciji Bosne i Hercegovine je sljedeća. Zbog teške materijane situacije u Federaciji Bosne i Hercegovine do sada je samo pet kantona donijelo svoje kantonalne propise koji pravno uređuju ovu oblast i to: Sarajevski, Unsko-sanski, Tuzlanski, Bosansko-podrinjski i Zapadnohercegovački.

- Porodica je u sistemu socijalne, dječije i porodične zaštite u Federaciji Bosne i Hercegovine, malo ili nikako zaštićena i možemo govoriti o eklatantnom kršenju prava žene na zaštitu materinstva, jer finansijske mogućnosti lokalnih zajednica i kantona su takve da nemaju obezbjeđena finansijska sredstva za ispunjenje zakonskih obaveza utvrđenih domaćom i međunarodnom legislativom. Posljedice takve politike dugoročno su smanjenje nataliteta u Bosni i Hercegovini, zbog narastajućeg siromaštva, i možemo slobodno govoriti i kod nas već udomaćenom izrazu »feminizaciji siromaštva« .

128. Važno je istaći da novinu predstavlja uvođenje i novih prava koja se odnose na:

- naknadu umjesto plaće ženi - majci u radnom odnosu za vrijeme dok odsustvuje sa posla, radi trudnoće, porođaja i njege djeteta (ovo pravo je do sada bilo u sistemu zdravstvenog osiguranja).
- novčana pomoć za vrijeme trudnoće i porođaja žene - majke koja nije u radnom odnosu,
- pomoć za prehranu djeteta do šest mjeseci starosti i dodatna ishrana za majke dojilje,
- posebni psihosocijalni tretman bračnih drugova koji žele djecu i trudnice,
- smještaj djece uz obezbjeđenje ishrane u ustanovama predškolskog obrazovanja,
- obezbjeđenje jednog obroka u vrijeme nastave u školama osnovnog obrazovanja,
- školarine đacima i studentima.
- Nova prava naprijed navedena u zakonu su u direktnoj funkciji zaštite žene, majke u interesu djeteta sa naglašenom potrebom da se Federacija iskazuje kao nosilac demografske politike, a u okviru državne politike u sferi zaštite stanovništva.
- Kaznena odredba za uskraćenje ili ograničenje nekog od navedenih prava koje pripada korisniku - ženi, jeste novčana kazna ustanovi socijalne zaštite, odgovornom licu, poslodavcu, pravnom licu, javnom preduzeću od 100 do 5.000 KM (čl. 98. federalnog zakona).

129. Zakonom o radu entiteta regulisano je da za vrijeme trudnoće, porođaja i njege djeteta, žena ima pravo na porođajno odsustvo od jedne godine neprekidno, a za blizance, treće i svako slijedeće dijete, žena ima pravo na porođajno odsustvo od 18 mjeseci neprekidno (član 55.).

- Otac djeteta, odnosno usvojlac može da koristi pravo iz člana 55. citiranog zakona u slučaju smrti majke, ako majka napusti dijete ili ako je iz opravdanih razloga spriječena da koristi to pravo.
- Zakonom o radu je, također, regulisano da nakon isteka godine dana života djeteta, jedan od roditelja ima pravo da radi polovinu punog radnog vremena do tri godine života djeteta, ako je prema nalazu nadležne zdravstvene ustanove, potrebna pojačana briga i njega (član 58.).

130. Kao što je predhodno naglašeno djeca su najviše izložena riziku pada standarda ispod linije siromaštva. Oko 56% siromašnih živi u porodicama sa djecom. Posebno su ugrožena djeca u Republici Srpskoj, gdje oko polovine te dobne populacije živi u siromašnim porodicama, dok je u Federaciji Bosne i Hercegovine to slučaj za oko trećinu. Oko 13% djece živi u porodicama koje spadaju u kategoriju najsiromašnijih, a 29% njih u domaćinstvima na liniji siromaštva. Siromaštvo porodica sa djecom je najizraženije tamo gdje ni jedan član domaćinstva ne radi, a izrazito je teška situacija za raseljena domaćinstva, u kojima glava porodice nema posao. Posebno su ugrožena djeca do pet godina starosti. Načini na koji se ova ugroženost ispoljava su brojni: izrazito niska dostupnost predškolskog obrazovanja (manje od 9%, djece pohađa neku od ustanova za predškolsko vaspitanje), slabiji pristup siromašne djece srednjoškolskom obrazovanju, značajno lošija obuhvaćenost zdravstvenim osiguranjem, pogotovo u ruralnim područjima. Nedostatak zdravstvene zaštite najviše pogađa mlađu djecu oba pola, jer su djeca podložnija nezgodama i bolestima i manje su otporna od odraslih.

Još više od djece u siromašnim porodicama ugrožena su djeca bez roditelja, kao i druga djeca koja su povjerena na staranje sistemima socijalne pomoći, jer su ovi sistemi materijalno preslabi da im obezbijede pristojnu brigu. Prema raspoloživim podacima u Federaciji Bosne i Hercegovine je u 2000.godini bilo 9.718 djece pod staranjem socijalnih institucija. Teško je ugroženo i 19.423 djece bez jednog roditelja. U Republici Srpskoj je na bazi službi socijalne pomoći 821 djece bez roditeljskog staranja, 2.515 sa smetnjama u razvoju i 1.837 sa poremećajima u ponašanju.

U toj fazi došlo se do iznenađujućih podataka da siromaštvo nije predominantno posljedica nezaposlenosti. Zaključak se temelji na nalazima da manje od 20 procenata siromašnih živi u domaćinstvima gdje glava porodice ne radi, dok ih je dvostruko više u porodicama gdje *hranilac* porodice ima posao. Oko 63% siromašnih živi u domaćinstvima gdje je bar neko zaposlen. S druge strane, 28% nezaposlenih su siromašni, dok nezaposleni predstavljaju tek jednu trećinu ukupnog broja siromašnih.

Objašnjenje za ovu pojavu treba prevashodno tražiti u teškim ekonomskim uslovima u Bosni i Hercegovini. Prosječna plaća u Federaciji Bosne i Hercegovine u decembru 2002. godine iznosila je 513 KM, a u Republici Srpskoj 365 KM (uporedba sa potrošačkom korpom od 459 KM u FBiH i 458 u RS). Pored toga, veliki broj preduzeća slabo posluje i isplaćuje niske plaće, koje uz to veoma često kasne i više mjeseci.

Među ugroženim grupama stanovništva nalaze se starija lica, mahom penzioneri čije penzije ni izdaleka ne mogu zadovoljiti osnovne životne potrebe. Prema nalazima tima koji radi na Studiji procjene siromaštva, čak 20 posto siromašnih su ili penzioneri ili nesposobni za rad. Pored toga, najmanje 25 posto siromašnih iznad 60 godina nije ostvario pravo na penziju. U odnosu na 1991. godinu, kada je omjer penzionera i zaposlenih bio 1:3, do kraja 1995. godine ovaj odnos se smanjio na 1:1,3 i nakon toga se u Federaciji BiH stabilizovao na 1 :1,4. Do 2001.godine u Federaciji Bosne i Hercegovine je prosječna penzija dosegla 2/3 prosječnih prihoda po stanovniku, što je iznad prosjeka u većini zemalja u tranziciji. Ipak, prosječne penzije čine tek oko 36 procenata prosječne plaće u Federaciji Bosne i Hercegovine. Treba naglasiti da su žene penzioneri u težem položaju u odnosu na muškarce penzionere, jer su im penzije niže, uzrok je što su radile na slabije plaćenim poslovima.

131. * Za pravilan rast i razvoj djeteta nužna je skladna porodična sredina. Porodica je osnovan čelija društva, koja djetetu omogućava pravilan i potpun razvoj ličnosti.

- Rat u Bosni i Hercegovini (1992.-1995. godine) uzrokovao je izražen oblik porodične dezorganizacije, uz veliko stradanje roditelja i djece. Podatak da je za vrijeme rata ubijeno više od 200.000 ljudi, među njima 22.000 djece, da je ranjeno 240.00 ljudi među njima preko 52.000 djece, da je evidentirano više od 176.000 invalida, među njima 4.000 djece, da je nasilno prognano u preko 110 zemalja svijeta oko 1.000.000. izbjeglica, od toga 250.000, djece, te da je unutar Bosne i Hercegovine 1.370.000 raseljenih lica, od toga 420.000 djece, dovoljno govori o stradanju bosansko-hercegovačke porodice i djece i kršenju svih međunarodnih izvora o ljudskim pravima:pravo na život, opstanak i razvoj, pravo na dom i porodični život, pravo na obrazovanje, pravo na svoju prirodnu sredinu i dr./.²
- Zaštita djece bez roditeljskog staranja, sa karakterom posebnosti našla je svoje mjesto u Porodičnom zakonu i Zakonu o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom.
- U sferi porodično-pravne i socijalne zaštite, oblici zaštite, koji se nude ovoj vulnerabilnoj grupi djece, pored usluga socijanog i drugog stručnog rada na planu sređivanja porodičnih odnosa su: usvojenje, starateljstvo, smještaj u drugu porodicu i smještaj u ustanovu socijalne zaštite. Uz uvažavanje principa najboljeg interesa djeteta, primjenjuje se oblik zaštite koji je najpovoljniji za dijete bez roditeljskog staranja o čemu odlučuju nadležne službe socijalne zaštite.
- **Usvojenje** kao institut porodično-pravne zaštite djece bez roditeljskog staranja, regulisan je Porodičnim zakonom (čl.142-171). U Federaciji Bosne i Hercegovine u periodu od 1991.-2000. godine usvojeno je ukupno 507 djece bez roditeljskog staranja od toga: 420 – potpuno usvojenje i 87- nepotpuno usvojenje.
- **Starateljstvo** je institut porodično-pravne i socijalne zaštite ustanovljen za djecu koja nisu pod roditeljskim staranjem/roditelji umrli, nestali, roditeljima oduzeto roditeljsko pravo ili poslovna sposobnost, roditelji zanemarili čuvanje i vaspitanje djece ili koji nisu u mogućnosti da se staraju o djetetu/djeci/. U praksi , kao staraoci djeci, koja su zbog rata ostala bez roditelja, najčešće se postavljaju prvi srodnici djece (djed, baka-nana, braća, sestre po ocu i majci). Obaveza je države da finansijski pomaže ove porodice, ukoliko ukupan prihod koji ostvare ove porodice, nije dovoljan za izdržavanje članova domaćinstva. Visinu naknade utvrđuje lokalna služba socijalne zaštite.

² Prvi izvještaj Federacije Bosne i Hercegovine o ostvarivanju Konvencije o pravima djeteta OUN- za period 1992-1998godine (inicijalni izvještaj), Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo,1999. godine

- **Smještaj u drugu porodicu** je pravo iz socijalne zaštite, regulisano entitetskim zakonom o socijalnoj zaštiti, za djecu bez roditeljskog staranja i za djecu kojoj je potrebna stalna briga i pomoć, a koju ne mogu ostvariti u vlastitoj porodici. U Federaciji Bosne i Hercegovine u 2002. godini je u drugu porodicu smješteno 1.220 djece, od ukupno 2.210 djece bez roditeljskog staranja, evidentiranih u toj godini/izvor podataka lokalne službe socijalne zaštite u Federaciji Bosne i Hercegovine. Iznosi koji se isplaćuju hraniteljima, su neujednačeni i kreću se od 100 do 525 KM mjesečno, zavisno od materijalnih mogućnosti kantona ili općine. Smještaj djece u druge-hraniteljske porodice/ foster care/ kao alternativni oblik zbrinjavanja djece lišene porodičnog okruženja je pokazao svoju punu opravdanost, kao veoma dobar vid zaštite ove vulnerabilne grupe djece, i u Federaciji Bosne i Hercegovine u svim reformskim opredjeljenjima se ovaj oblik preferira.
- **Smještaj u ustanovu socijalne zaštite** je pravo iz socijalne zaštite za djecu bez roditeljskog staranja. U Federaciji Bosne i Hercegovine u domove za djecu bez roditeljskog staranja, ukupno je smješteno 924 djece, od toga 439 djece u ustanove-domove kojima je osnivač država i kojih je 6 (u gradovima: Sarajevo, Mostar, Tuzla, Zenica, Gradačac) i 485 djece u ustanovama čiji su osnivači nevladine organizacije /NVO/ međunarodne i domaće/u gradovima: Međugorje, Bihać, Kulen Vakuf, Sarajevo, Lukavac/. Cijena smještaja u ovim ustanovama se kreće od 450 do 500 KM, mjesečno po djetetu. Odliku o smještaju djeteta u ustanovu donosi nadležna služba socijalne zaštite kao organ starateljstva.
- **Djeca bez jednog roditelja**, su posebno vulnerabilna kategorija djece u Federaciji Bosne i Hercegovine uzrokovana ratom (1992.-1995.). Ukupan broj ove djece nikada neće biti u potpunosti utvrđen jer je veliki broj napusti Bosnu i Hercegovinu, kao izbjeglice odlazeći u treće zemlje.
- Prema nepotpunim podacima lokalnih službi socijalne zaštite, takve djece je u 1998. godini bilo 23.556, od toga bez oca 19.805 i bez majke 3.751. Prema nekim drugim pokazateljima djece bez jednog roditelja u Federaciji Bosne i Hercegovine, je oko 32.000. Ovo je bez sumnje jedna od najugroženijih kategorija djece u Federaciji Bosne i Hercegovine, jer nisu korisnici stalne socijalne pomoći, ukoliko preostali roditelj radno sposoban, a najčešće se radi o porodicama bez riješenog stambenog pitanja i bez zaposlenja. Ove deficitarne ili jednoroditeljske porodice u sistemu socijalne zaštite, mogu ostvariti povremene materijalne pomoći, čija visina zavisi od ekonomske moći kantona na čijem se području nalaze.

132. *Pravo na materijalno obezbjeđenje, dodatak za pomoć i njegu drugog lica, smještaj u ustanovu socijalne zaštite ili smještaj u drugu porodicu i usluga socijalnog rada u vršenju javnih ovlaštenja, određenih zakonom smatraju se pravima od općeg interesa i o njihovom obezbjeđenju stara se lokalna zajednica (općina i grad). Entiteti ili kantoni obezbjeđuju sredstva za osposobljavanje za rad djece i omladine ometene u fizičkom i psihičkom razvoju, za izgradnju, adaptaciju, sanaciju i opremanje ustanova socijalne zaštite.*

Problemi za potrošače i korisnike usluga

133. Na osnovu dosadašnjih iskustava te pokazatelja iz baze podataka, koju Savez potrošača BiH popunjava i ažurira još od 1999. godine, *uočeno je da je komunalna problematika najakutniji problem za potrošače i korisnike usluga.*

Problemi koji se svakodnevno dešavaju na liniji komunalna organizacija- potrošač odnosno korisnik usluga često prelaze u konflikt koji se u principu završava na štetu i na nezadovoljstvo korisnika usluga. U ovom procesu *definisani su problemi*:

- a) nepoštivanje propisanih procedura komunalne organizacije (počesto i ne postoje valjane procedure)
- b) loša ili nikakva kao i kasna informisanost korisnika usluga.

Pravilnici koji su *trenutno* na snazi u organizacijama neprimjereni su vremenu i okolnostima koje su proizvod tranzicije društva iz jednog u drugi sistem, kao i njihova primjena. U svakom slučaju jednostrane su odluke koje idu na štetu i organizaciji i korisniku usluga i sa aspekta napretka nauke i tehnike. U mnogim slučajevima za pojedine poslove ne postoje pravilnici niti procedure, pa se odluke ili obaveze podvode pod termin "**podrazumijeva se**", ili se vežu za određenu djelatnost koja je u uskoj vezi sa djelatnosti organizacije.

Pored navedene problematike, kao posljedica su svakako i druge procedure, koje bi svaka komunalna organizacija trebala imati kao pisano pravilo kojeg se pridržavaju službe organizacije a sve u cilju uspješnog poslovanja. Izrada procedura i njihova primjena su odraz poslovanja Organizacije po **ISO** standardima koji se primjenjuju u Zemljama Evropske Unije. Primjena i podržavanje procedura usvojenih od strane Upravnog odbora u mnogome olakšava rad menadžmentu Organizacije provođenja zacrtanih ciljeva i zadataka kao i podjelu odgovornosti u procesu rada na lica ili sektore koji implementacijom određene procedure, preuzimaju obaveze koje su do sada bile nedorečene ili su bile u sklopu općeg dokumenta organizacije odnosno pravilnika. Namjera je da projekt sistemski riješi ovaj problem.

Suština problema je zapravo, u tome što se poslovanje komunalnih preduzeća u Bosni i Hercegovini odvija na zastarjelim osnovama. Zbog toga, ova preduzeća trebaju izvršiti izmjene i dopune svojih procedura kao i izradu novih procedura te njihovu implementaciju.

Kada su u pitanju korisnici usluga posljedice su sljedeće:

- nemaju adekvatnu i valjanu informaciju,
 - nemaju povjerenja u organizacione i druge sposobnosti javnih komunalnih preduzeća,
 - u stalnom su razmišljanju o pravičnosti nadoknade za usluge koje je dobio,
 - porast broja kritične mase i nezadovoljstva u većini slučajeva *rezultate je površne i zastarjele informacije,*
 - nepoznavanje ključnih procedura preduzeća koje su bitne za korisnike usluga,
 - *neučestvovanje* u procesu iniciranja rješenja problema i
 - oni koji u svakom slučaju *nemaju* pozitivan stav prema javnim komunalnim preduzećima.
- Savez potrošača od 1999. godine radi na praktičnom rješavanju komunalnih problema potrošača u čemu ima **90%** uspješno riješenih problema.
Imali smo u vezi naplate vode **1.528** prijava potrošača koje su se odnosile u **13%** slučajeva na greške u računima i neredovnom dostavljanju računa, a **87%** na **paušalnu** naplatu komunalne usluge.

Na osnovu nepostojanja ili neadekvatnih procedura kao i nepridržavanja istih **posljedice** su slijedeće:

- povećan broj nezadovoljnih građana,
- povećan broj neplatiša zbog nepostojanja zakonski ugovorne obaveze,
- povećanje ukupnog duga korisnika, koji se prenosi iz godine u godinu,
- povećan broj sudskih parnica – utuživanje dužnika od strane komunalnih preduzeća
- *povećan broj građana koji tragaju za povoljnim rješenjem ove problematike.*
- *povećanje nezadovoljne kritične mase koja podstiče i ohrabruje nezadovoljstvo drugih što može proizvesti opštu građansku neposlušnost.*

Uspostavljanje dijaloga na osnovu procedure sa relevantnim licima komunalnih preduzeća po pitanju žalbi molbi i pritužbi u mnogome bi olakšalo komunikaciju i rješavanje tekućih problema korisnika usluga.

Komunalna preduzeća bi trebala biti nosioci sertifikata o kvalitetu za svoje poslovanje kako bi odgovorile zahtjevima procesa tranzicije društva. Kao organizacije javnih servisa čija je misija pružanje usluga građanima, potreba za osposobljenost kapaciteta poduprta sa pisanim i primjenjenim procedurama poslovanja ima realne mogućnosti za uspješnim poslovanjem.

U Savezu potrošača ustanovljeno je da i pored postojanja odredbi o komunalnoj problematici u Zakonu o zaštiti potrošača ne postoji model na osnovu kojeg bi se ove odredbe provodile u praksi. Odluka Vlade Kantona Sarajevo i Općina o obavezi ugovornog odnosa između davaoca usluga i korisnika - potrošača mogla bi poslužiti za funkcionalni model implementacije Zakona o zaštiti potrošača u oblasti komunalnih djelatnosti.

134. Savez potrošača Bosne i Hercegovine jedana je od institucija koja se bavi zaštitom potrošača i samim tim zaštitom ljudskih prava. Ustanovljeno je da i pored postojanja odredbi u Zakonu o zaštiti potrošača ne postoji **funkcionalni modeli** na osnovu kojih bi se ove odredbe provodile u praksi. Odluke vlada o obavezi ugovornog odnosa između davaoca usluga i korisnika – potrošača mogla bi poslužiti za funkcionalni model implementacije Zakona o zaštiti potrošača u oblasti komunalnih i drugih djelatnosti na nivou cijele Bosne i Hercegovine.

135. U Bosni i Hercegovini ima oko 260.000 korisnika programa socijalne zaštite, odnosno po 7% stanovnika iz svakog entiteta. Još 125.000 korisnika registrovano je za programe dječije zaštite (2% stanovnika u FBiH i 6% u RS). Kategorije zaštite u oba entiteta su: djeca bez roditelja, vaspitno zanemarena i zapuštena djeca, djeca čiji razvoj ometaju porodične prilike, invalidi i lica sa teškoćama u psihičkom i fizičkom razvitku, lica nesposobna za rad i bez materijalnog obezbjeđenja, stara lica bez porodičnog staranja, lica sa društveno negativnim ponašanjem, te lica i porodice u stanju socijalne potrebe usled posebnih okolnosti i uslova življenja (Svjetska banka, Izvještaj br. 25343-BiH, str.127).

Kao što je već ranije naglašeno, prema zvaničnim statističkim podacima, krajem 2002. godine u Bosni i Hercegovini je bilo 435.505, ili 41,1% (290.715 ili 42,7% u FBiH i 144.790, odnosno 38,2% u RS) aktivnog stanovništva. Žene čine 46,3 procenta ukupnog broja nezaposlenih. Studija procjene siromaštva, koju na osnovu podataka prikupljenih u Anketi o ispunjavanju životnog standarda (LSMS) radi tim eksperata Svjetske banke, u saradnji sa domaćim stručnjacima, u preliminarnoj fazi generalna linija siromaštva za Bosnu i Hercegovinu (a iznos za minimalne prehrambene potrebe, odnosno ekstremna linija siromaštva, je 760 KM po licu

godišnje). Činjenica je da cijena hrane u Bosni i Hercegovini predstavlja tek 34,5% iznosa koji čini liniju siromaštva zemlje, što pokazuje da prehrambeni troškovi u suštini imaju veliku važnost u obezbjeđivanju preživljavanja.

Analizom raspoloživih statističkih podataka o godišnjoj potrošnji u Bosni i Hercegovini po licu stanovništva nije pokazala da u našoj zemlji postoje grupe čiji je standard blizu ili ispod ekstremne linije siromaštva, ali je utvrđeno da je standard oko 19,5% stanovništva u Bosni i Hercegovine ispod generalne linije siromaštva (približno 25% u RS i 16% u FBiH). Rezultati anketa i analiza pokazuju da se više od 30% stanovnika Bosne i Hercegovine nalazi neposredno iznad ovako određene generalne linije siromaštva (s godičnjom potrošnjom ispod 3297 KM, odnosno u rasponu koji je tek 50% veći od iznosa, koji markira generalnu liniju siromaštva), te je njihova ugroženost od potencijalnih ekonomskih šokova, koji bi ih mogli gurnuti i ispod generalne linije siromaštva, vrlo visoka (Svjetska banka, Izvještaj br.25343, str.46, Tom II).

Treba naglasiti da je, ipak, siromaštvo u Bosni i Hercegovini raširenije nego u svim drugim zemljama bivše Jugoslavije (jedino je rasprostranjenije u AP Kosovo), a nekih 20% siromašnih izrazito oskudijeva u svim ili gotovo svim ključnim aspektima dobrobiti: od prihvatljivih stambenih i sanitarnih uslova i pristupa zdravstvenim uslugama, do pismenosti i uključenosti u društvo. Pored toga sadašnja relativno niska stopa siromaštva među stanovništvom rezultat je potrošnje, koja znatno prevazilazi mogućnosti sadašnjeg nivoa proizvodnje. Ova potrošnja se dosad finansirala iz međunarodne pomoći, što u skoroj budućnosti neće biti ni moguće. Stoga vlade u Bosni i Hercegovini moraju iznalaziti načine i mogućnosti da se preduprijedi takvo stanje jer u suprotnom postoji realna opasnost da stopa siromaštva vrtoglavo poraste.

Važno je naglasiti da je ugroženost siromaštvom u Bosni i Hercegovini široko rasprostranjeno među stanovništvom, a siromašni su heterogena grupacija, tako da čak i tipično domaćinstvo snosi osjetan rizik zapadanja u siromaštvo.

Ispod linije siromaštva najčešće su: djeca, lica sa niskim nivoom obrazovanja, stari i iznemogli, te ruralno stanovništvo. Analizom podataka za cjelokupno stanovništvo riziku su najčešće izložena djeca, posebno do pet godina starosti, raseljena lica i povratnici, nezaposleni, te lica sa niskim obrazovanjem. Karakterističan zaključak je da siromaštvo nije prevashodno problem nezaposlenih, raseljenih, invalida ili porodica poginulih u ratu, jer ove grupe čine manje od polovine siromašnih. Većinu siromašnih u Bosni i Hercegovini čine zaposleni koji žive u porodicama sa djecom, što se može objasniti niskim primanjima, tako da jedna plata nije dovoljna da domaćinstvo zadrži iznad nivoa siromaštva.

136. Zaštita djece, starijih lica i invalida od eksploatacije

Prema istraživanjima u 2000. godini u Bosni i Hercegovini je radilo plaćene poslove 1% djece starosne grupe od 5-14 godina. Oko 6 puta više djece (6%) radilo je neplaćene poslove za nekoga ko nije član njegovog domaćinstva, 15% djece radilo je na imanjima ili obavljalo slične poslove u porodici. Za djecu koja obavljaju bilo kakav plaćeni ili neplaćeni posao za koga ko nije član njihovog domaćinstva, ili koji obavljaju kućne poslove više od 4 sata dnevno ili rade druge porodične poslove smatra se da "trenutno rade". 18% djece u Bosni i Hercegovini se smatra da trenutno rade. Donekle postoji razlika između dječaka i djevojčica – 20% dječaka i 16% djevojčica trenutno rade.

U Republici Srpskoj stanje je znatno teže, jer jedan osiguranik bezmalo izdržava jednog penzionera - 1,08 : 1. Zbog toga čak i izuzetno visoki doprinosi i transferi iz budžeta ne omogućavaju prosječnu penziju koja prelazi 30% prosječnog prihoda po stanovniku. Nivo penzija u Republici Srpskoj je upola niži nego u Federaciji Bosne i Hercegovine (prosječna penzija u decembru iznosila je 120,18 KM, odnosno oko 34% prosječne plaće).

Izražena disproporcija prihoda i rashoda glavni je izvor teškoća u funkcionisanju penzionog osiguranja, kašnjenja i umanjenja penzija, što za većinu penzionera uzrokuje povećanje rizika za pad u kategoriju siromašnih.

Generalno gledajući stanovništvo Bosne i Hercegovine ubrzano stari, što zbog pada sprirodnog priraštaja, to i zbog sve dužeg prosječnog životnog doba i imigracije mladih. Procjenjuje se da je više od 12% stanovnika Bosne i Hercegovine starije od 65 godina, a u Republici Srpskoj oko 15%. Veliki broj starih žive sami, najčešće žene koje, s obzirom na duži prosječan životni vijek, čine 58% najstarije populacije.

Mada siromašnih ima u svim dijelovima Bosne i Hercegovine, stopa siromaštva varira po regionima, a značajno je viša u Republici Srpskoj. Svega oko 20% siromašnih živi u urbanim sredinama. Siromaštvo je najraširenije u manjim sredinama, koje su često pretrpjele i najveće štete tokom rata. Rizik zapadanja u siromaštvo u Republici Srpskoj je znatno veći u ruralnim nego u urbanim sredinama: 27:12%, dok je u Federaciji Bosne i Hercegovine ovaj rizik ujednačen: 16:15%. Praktično svi aspekti koji utiču na životni standard domaćinstava su nepovoljniji u seoskim područjima. Nepostojanje cjelovite politike razvoja seoskih područja odvraća stanovnike od ulaganja u ovu djelatnost, a mogućnosti za druge vrste zapošljavanja u ruralnim krajevima su minimalne. Sve ovo odvraća mnoga raseljena lica od napuštanja svojih privremenih boravišta u gradovima, što stvara dodatni pritisak na ionako mali broj raspoloživih radnih mjesta i uzrokuje teškoće u pružanju obrazovnih, zdravstvenih i socijalnih usluga.

137. Manjinska populacija koja je gotovo potpuno zanemarena u Bosni i Hercegovini, *i koji je značajno ugrožen u pogledu materijalnog statusa* jesu Romi. Mada nije moguće sa sigurnošću odrediti broj Roma u Bosni i Hercegovini (procjene romskih udruženja kreću se od 9.000 do blizu 18.000), gotovo je sigurno da oni predstavljaju najbrojniju etničku manjinu. Broj Roma u Bosni i Hercegovini teško je utvrditi zato što mnogi žive i dalje nomadskim životom, iako su se mnogi integrisali u većinske zajednice. Jedan od razloga što je tako teško odrediti brojnost Roma jest što su se mnogi u popisu izjasnili kao pripadnici drugih, većinskih naroda, u nastojanju da barem u izvjesnoj mjeri poprave svoj nezavidan socijalni položaj.

Iako među Romima nisu rađena preciznija istraživanja o siromaštvu, raspoložive informacije ukazuju da su oni među najugroženijim grupama, koje veoma često žive ispod minimalnih standarda potrebnih za preživljavanje, i da redovno nemaju sredstava za izdržavanje porodice i obrazovanje djece. Romi kao grupa imaju daleko najniži nivo obrazovanja, nezaposlenost među njima je gotovo 100 – postotna, a više od 90% Roma nema zdravstveno osiguranje. Pošto su manjina svugdje, kao povratnici u oba entiteta veoma često se susreću sa diskriminacijom. Zbog svog manjinskog statusa su marginalizovani, a zbog nepoznavanja sistema uskraćena su im mnoga zakonska prava, uključujući i pravo na socijalnu zaštitu.

Veliki problem u utvrđivanju prioriteta i pripremanju programa za smanjenje siromaštva među Romima jeste njihova gotovo zanemarljiva obuhvaćenost zvaničnom statistikom. Veliki broj Roma još uvijek živi nomadskim životom, pa djeca a često i stariji, nemaju nikakvih dokumenata, čak ni rodnog lista. Društvena marginalizacija i nedostatak obrazovanja otežava njihovo uklapanje u opšte programe socijalne pomoći i nameće potrebu izrade posebno prilagođenih programa. Da bi se pomoglo Romima u okviru borbe za suzbijanje siromaštva, treba se osloniti na iskustva nevladinih i međunarodnih organizacija i domaćih institucija, koje imaju iskustva u pružanju pomoći ovoj populaciji.

Na osnovu naprijed izloženog moguće je prepoznati najčešće uzroke pada *standarda* domaćinstava i stanovnika Bosne i Hercegovine u ekstremno siromaštvo. Na pojedine kategorije ovi činioci djeluju na različite načine, direktno ili indirektno, pojedinačno ili u kombinaciji (rat, tranzicija i poslijeratna društvena i politička podijeljenost ključne su determinante sadašnjeg stanja u Bosni i Hercegovini). Iz humanih i ekonomskim razloga, Bosna i Hercegovina se mora uhvatiti u koštac u borbi protiv siromaštva, jer je ono toliko rasprostranjeno da postoji stalna opasnost da ono može da dovede do socijalnog bunta i društvenih nemira. Takva događanja ozbiljno bi umanjila izgleda Bosne i Hercegovine da uspostavi ozbiljnije okruženje za investicije, i potežalo stabilizovanje privrednog rasta, jer dugoročno smanjenje siromaštva upravo zavisi od postizanja održivog ekonomskog rasta.

Član 11.

I- Stanje životnog standarda u Bosni i Hercegovini

138. Prema nekim od provedenih anketa o životnom standardu procenjen je nivo ukupne potrošnje domaćinstava u Bosni i Hercegovini koja troše minimum hrane, mjereno po njenoj kalorijskoj i hranljivoj vrijednosti (oko 2.100 kalorija dnevno po licu). Ovako određen ukupni iznos potrošnje je 2.198 KM po licu godišnje i to je generalna linija siromaštva za Bosnu i Hercegovinu (a iznos za minimalne prehrambene potrebe, odnosno ekstremna linija siromaštva, je 760 KM po licu godišnje). Činjenica je da cijena hrane u Bosni i Hercegovini predstavlja tek 34,5% iznosa koji čini liniju siromaštva zemlje, što pokazuje da prehranbeni troškovi u suštini imaju veliku važnost u obezbjeđivanju preživljavanja.

Analizom raspoloživih statističkih podataka o godišnjoj potrošnji u Bosni i Hercegovini po licu stanovništva nije pokazala da u Bosni i Hercegovini postoje grupe čiji je standard blizu ili ispod ekstremne linije siromaštva, ali je utvrđeno da je standard oko 19,5 procenata stanovništva u Bosni i Hercegovine ispod generalne linije siromaštva (približno 25% u Republici Srpskoj i 16% u Federaciji Bosne i Hercegovine). Rezultati anketa i analiza pokazuju da se više od 30% stanovnika Bosne i Hercegovine nalazi neposredno iznad ovako određene generalne linije siromaštva (s godišnjom potrošnjom ispod 3.297 KM, odnosno u rasponu koji je tek 50% veći od iznosa, koji markira generalnu liniju siromaštva), te je njihova ugroženost od potencijalnih ekonomskih šokova, koji bi ih mogli gurnuti i ispod generalne linije siromaštva, vrlo visoka.

Izvor podataka (*Svjetska banka, Izvještaj br.25343, str.46, Tom II*).

S obzirom na ograničeno raspoložive podatke za utvrđivanje apsolutne i relativne linije siromaštva u Bosni i Hercegovini, opredijelili smo se za apsolutnu liniju siromaštva kao najpogodniji instrument za definisanje i praćenje siromaštva. Apsolutna linija siromaštva određuje se prema vrijednosti potrošnje svakog pojedinca bez obzira na mjesto i vrijeme u kojem živi. Danas se siromaštvo tretira kao stanje kada nedostaju osnovne mogućnosti za dostojan život. Ono se manifestuje na razne načine, među kojima su nedostatak prihoda i sredstava dovoljnih da se obezbijedi održiva egzistencija, glad i neuhranjenost, slabo zdravlje, ograničena ili nikakva dostupnost obrazovanju i ostalnim temeljnim uslugama, povećana smrtnost, uključujući smrtnost od bolesti, beskućništvo i neadekvatni stambeni uslovi, nesigurno okruženje, društvena diskriminacija i izolacija i dr. U određivanju generalne linije siromaštva uzima se u obzir da pojedinac ima i druge potrebe izuzev hrane za preživljavanje, npr. stan, odjeća i sl.

a.) Nezaposlenost je vjerovatno najvažniji problem koji pogađa mladu generaciju, jednako i u urbanim i ruralnim područjima Bosne i Hercegovine, a u kombinaciji sa stambenim problemima, stalnom ekonomskom krizom mladi ljudi zapadaju u beznađe i bezperspektivu, zbog čega se okreću drogama i alkoholu, ili planiraju iseljavanje kao jedinu mogućnost da sebi obezbijede ljepšu budućnost. Prema raspoloživim podacima, 92.000 mladih ljudi napustilo je Bosni i Hercegovini od januara 1996. do marta 2001. godine, a neke ankete pokazuju da bi 62% mladih emigriralo, ako bi za to postojala mogućnost. To je zasigurno najpogubniji trend za dugoročnu mogućnost pokretanja i ekonomskog razvitka Bosne i Hercegovine.

b.) Kategorija raseljenih lica i izbjeglica u svim dijelovima Bosne i Hercegovine su posebno izloženi riziku pada u siromaštvo u odnosu na stanovništvo koje nije bilo prisiljeno da se seli budući da najčešće nemaju nikakav stabilan izvor prihoda i nisu adekvatno obuhvaćeni postojećim sistemima socijalne zaštite. Prema podacima Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine i UNHCR-a, do kraja 2002 u Federaciji Bosne i Hercegovine se vratilo 685.650 izbjeglih i raseljenih lica, u Republiku Srpsku 225.616 izbjeglica i raseljenih lica, a Brčko Distrikt 19.422 izbjeglica i raseljenih lica. Procjenjuje se da u inostranstvu živi 624.250 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, među kojima oko 297. 550 izbjeglih čiji status nije riješen, pa je pretpostaviti da će se ta kategorija ubrzo vratiti u Bosni i Hercegovini.

Osnovni problem raseljenih lica u Bosni i Hercegovini je u tome da njihovo mjesto u sistemu socijalne zaštite i drugim sistemima društvene podrške nije adekvatno riješen. U najvećoj mjeri oni su ovisni od humanitarne pomoći i pomoći međunarodnih organizacija. Uslovi smještaja su uglavnom loši, bilo da se radi o kolektivnim smještajima ili tuđim stanovima, iznajmljenim na privremeno korištenje. Po zvaničnim podacima, raseljenih lica u kolektivnom smještaju ima još u oko 1.000 u Federaciji Bosne i Hercegovine, a 2.000 u Republici Srpskoj. U uslovima radikalnog smanjenja i skorog prestanka pružanja pomenutih vidova pomoći, raseljeni su u posebno u teških uslovima, jer ne postoji organizovani sistem na nivou entiteta i kantona, koji bi preuzeo ulogu finansiranja potreba raseljenih lica. Zbog toga su u velikom broju slučajeva raseljeni na teretu općina, koje nisu u stanju da im obezbijede čak ni minimalne uslove za opstanak.

c.) Mada ne raspoložemo sa preciznim podacima o tome u kojoj mjeri glad i loša prehrana prisutna u Bosni i Hercegovini ovom prilikom ukazujemo na stanje uhranjenosti djece i njihovog zdravstvenog stanja kada djeca imaju pristup

adekvatnoj hrani i nisu izložena bolestima ona dostižu svoj puni potencijal rasta i smatraju se dobro uhranjenim. U Bosni i Hercegovini je za oko svega 3% djece ocijenjeno da su imala tjelesnu masu manju od 255 grama na rođenje ovaj postotak je nizak i brojke su takođe niske i viša je u ruralnim (4%) nego u urbanim područjima (2%). Ova procjena upućuje na djecu do 5 godina koja su bila manje porođajne težine. Ali, metodologija procjenjuje na niskom nivou broj male tjelesne mase na rođenju jer su neki od djece umrli do 5 godina.

U Bosni i Hercegovini 4% djece do pet godina starosti je neuhranjeno. 10% djece je zaostalo u rastu ili suviše nisko za svoj uzrast i 6% djece zaostaje u tjelesnoj masi u odnosu na svoj uzrast, iako bi se ovaj postotak trebao obazrivo tumačiti.

Djeca čije majke imaju srednje ili više obrazovanje u manjoj mjeri pate od mršavosti za svoj uzrast ili od niskog rasta u poređenju sa djecom čije majke imaju osnovno ili su bez obrazovanja.**

***Izvor podataka: Studija u domaćinstvima o ženama i djeci u Bosni i Hercegovini 2000, UNICEF i Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine*

Izlaz za prevazilaženje stanja siromaštva u Bosni i Hercegovini između ostalog jeste u razvoju poljoprivrede.

d.) Ukupna površina poljoprivrednog zemljišta u Bosni i Hercegovini je oko 2,5 miliona hektara, odnosno oko 50% teritorije države ili 0,7 ha/stanovniku. Poljoprivredna zemljišta sa nadmorskom visinom do 500 m učestvuju sa oko 40%, od 500-1000 m/n.m. sa 35% i iznad 1000 m/n.m. sa 25% ukupne poljoprivredne površine. Od ukupne površine poljoprivrednog zemljišta Bosne i Hercegovine na obradivo zemljište otpada 68% i livade 32%. Plodno ravničarsko područje obuhvata 16%, manje plodna brdska i planinska područja 62% i mediteransko područje 22% ukupne površine poljoprivrednog zemljišta Bosne i Hercegovine.

Sadašnje stanje prostornog uređenja poljoprivrednog zemljišta je neodrživo sa aspekta organizovanja savremene tržišne proizvodnje. Povrat napuštene i zauzete imovine teče sporo.

Jedna od otežavajućih okolnosti u razvoju savremene intenzivne poljoprivredne proizvodnje jeste velika iscjepkanost i usitnjenost zemljišnog posjeda. Mjerama agrarne politike treba stimulisati procese arondacije i okrupnjavanja imanja, što će omogućiti primjenu savremene agrotehnike i postizanje viših prinosa. Održivi razvoj poljoprivrede obuhvata tehnički izvodljiv, ekološki prihvatljiv, društveno odgovoran i ekonomski efikasan razvoj, koji će osigurati zadovoljenje ljudskih potreba u hrani uz očuvanje prirodnih resursa, nezagađene prirode i neugrožene biološke raznovrsnosti. Drugim riječima, to je kultivisan i odgovoran razvoj koji neće, radi profita i blagostanja jedne generacije ljudi, ugroziti normalan život budućih generacija. Ovim principima treba se rukovoditi pri planiranju svih agropolitičkih, ekonomskih, agrotehničkih i zootehničkih mjera u održivom razvoju agrara i proizvodnji hrane u budućnosti. To se prije svega odnosi na racionalno korištenje i čuvanje zemljišta kao glavnog resursa u proizvodnji hrane.

Individualna poljoprivredna gazdinstva su usitnjenja i bez tržišne orijentacije proizvodnje. Veliki sistemi se privatizuju bez socijalnog programa zbrinjavanja viška radne snage. Nema protoka stručnih informacija (upustava), marketinga, menadžmenta, globalne strategije i podrške razvoja garantovanih cijena, jedinstvene poslovne politike, informacionog sistema, obrazovnih, naučnih i stručnih ustanova, zakonodavstva, standardizacije plana i programa. Da bi se preduprijedio nestanak

bosanskohercegovačkog sela, potrebno je činiti napore u razvijanju motiva i pružanja stimulansa izbjeglim i raseljenim licima da se vrate na svoja poljoprivredna imanja.

Poljoprivredni posjed se i dalje intenzivno cijepa i smanjuje. Nema podrške za privatnu inicijativu i preduzetništvo u poljoprivrednoj proizvodnji. Sjeme i stočni fond, nabavljeni ili donirani iz inostranstva ne daju očekivane prinose, a uvezena stoka obolijeva i propada. Neopravdano se napuštaju križanci domaćih sorti i organske tehnologije. Nema standarda za gustinu sadnje, sorte, podlogu i sadni materijal voća i povrća. Koriste se manje efikasna grla u stočarskoj proizvodnji. Savremena reprodukcija i zdravstvena zaštita domaće stoke je zapostavljena. U Bosni i Hercegovini nije uveden tržišni model farmerskog uzgoja stoke. Nema dovoljnih vlastitih prerađivačkih kapaciteta za mlijeko, meso, vunu i dr.

Za obnovu i održivost poljoprivrednih resursa u Bosni i Hercegovini potrebna je integralna strategija proizvodnje, marketinga i finansija. Traže se tehnološke promjene u cilju fleksibilnosti prilagođavanja poljoprivrednog proizvoda zahtjevima tržišta (kupca). Ovaj proces određuju zakonitosti tražnje i ponude, liberalizacija cijena, investicija i finansijskih transakcija. Slijedi svojinsko upravljačka transformacija poljoprivrednih posjeda, zaštita i održivo ekološko-ekonomsko korišćenje ostalih prirodnih resursa životne sredine. Ove poslove, u većini zemalja svijeta objedinjava ministarstvo poljoprivrede i šumarstva i ministarstvo za ekonomske odnose, prostorno uređenje i okolinu. Nažalost, u Bosni i Hercegovini ovo institucionalno ustrojstvo nije ni izdaleka izgrađeno.

Za održivost poljoprivredne proizvodnje i realizaciju programa unapređenja poljoprivredne proizvodnje, te održivo korišćenje zemljišta, u strategiji razvoja agrara, potrebne su odgovarajuće institucionalno pravne osnove, a treba donijeti niz institucionalnih mjera, koje će stimulisati takav razvoj.

II- PRAVO NA ADEKVATNU ISHRANU

139. Kvalitet i bezbjednost namirnica

Evidentan je izostanak harmonizacije postojeće zakonske regulative na standardima Evropske Unije i preporukama Svjetska zdravstvena organizacija (SZO) u oblasti obezbjeđivanja dovoljnih količina zdravstveno bezbijedne hrane, uključujući sve elemente u lancu ishrane, neophodne u očuvanju i unapređenju zdravlja stanovništva.

Zbog svog izuzetno velikog značaja koji imaju, namirnice spadaju u visiko rizične faktore životne sredine koje tokom života imaju neosporno veliki značaj u nastanku, kako zaraznih tako i sve rastućem trendu pojavljivanja i masovnih nezaraznih bolesti populacije.

Iako se godišnje u Republici Srpskoj industrijski ili u zanatskoj proizvodnji proizvede na tone namirnica, još uvijek se znatne količine namirnica uvoze. Nadzor nad proizvodnjom i prometom životnih namirnica (uključujući i vodu za piće kao najvažniju namirnicu) vrše sanitarni, tržišni i veterinarski inspektori. Kontrolu namirnica u okviru HACCP-a vrši samo mali broj laboratorija u fabrikama u vidu interne kontrole u toku tehnološkog procesa. Javno-zdravstvenu kontrolu uglavnom vrše laboratorije Zavoda za zaštitu zdravlja Republike Srpske, koje su ovlaštene za kontrolu zdravstvene ispravnosti, a dijelom zdravstvene ispravnosti mikrobiološka ispitivanja se vrše i u Veterinarskom institutu.

Razlog zdravstvene neispravnosti namirnica su iznimno bili povišene vrijednosti pesticida ili teških metala: kadmijuma, olova i arsena, dok su isto tako bile utvrđene nepotpuna ili neusklađena deklaracija na originalnom pakovanju prehrambenih

artikala. Iz ukupnog broja analiziranih namirnica u javnozdravstvenim ustanovama može se zaključiti da je broj kontrolisanih uzoraka namirnica nedovoljan i znatno niži od broja koji je propisan zakonom (15 uzoraka na 1.000 stanovnika).

Relativno se često registruju infekcije ili trovanja koja nastaju kao rezultat alimentarnog prenosa. Radiološka i toksikološka analiza namirnica nije utvrđivana zbog nedostatne opreme u toku prošlih godina. Ocjena zdravstvene ispravnosti se vrši u skladu sa postojećom zakonskom regulativom isključivo na osnovu organoleptičkih hemijskih i mikrobioloških analiza.

Tabela 4. Prikaz rezultata životnih namirnica na mikrobiološke i fizičko-hemijske parametar u Republici Srpskoj za 1998/99/2000. godinu.

Fizičko-hemijska analiza				Mikrobiološka analiza		
Godina	Ukupno	Neispravni uzorci		Ukupno	Neispravni uzorci	
		n	%		n	%
1998.	2286	253	11,0	3927	537	13,67
1999.	2418	220	11,1	3225	547	16,96
2000.	2647	398	15,0	5243	528	10,07
2001.	3004	446	14,8	5872	661	11,25
2002.	4712	618	13,1	7128	892	12,51

Izvor: Izvještaj, 1998/1999/2000. god. (Zavod za zaštitu zdravlja Republike Srpske, Banja Luka)

Nadzor nad licima koja učestvuju u procesu proizvodnje prehrambenih proizvoda vrši sanitarna inspekcija, Odjeljenja za inspeksijske poslove na lokalnom nivou. Osoblje je dužno da redovno, što podrazumijeva dva puta godišnje, obavi sanitarni pregled (bris grla, bris nosa i stolicu na parazite i protozoe) uz klinički pregled i dodatne pretrage, ukoliko ljekar ustanovi da za to postoje indikacije. Po završenom pregledu i dostavljenim laboratorijskim nalazima izdaje se ovjerena sanitarna knjižica, ili daje prijedlog daljeg tretmana pacijenta ukoliko je pregledom konstatovano prisustvo oboljenja.

Svo osoblje koje učestvuje u procesu proizvodnje životnih namirnica ili radi u objektima u kojima se vrši priprema gotovih jela (ugostiteljski objekti) je dužno da pohađa predavanja higijensko-sanitarnog minimuma i da pristupi završnom ispitu prije stupanja u radni odnos. Postojeće znanje vremenom se mora provjeriti.

U okviru kontrole nad objektima i osobljem za proizvodnju životnih namirnica uzimaju se i uzorci namirnica; brisevi radnih površina, radne odjeće, posuđa i ruku lica koja učestvuju u procesu proizvodnje.

Praćenje bolesti izazvanih hranom kada se radi o mikrobiološkoj kontaminaciji vrši Službe za epidemiologiju Zavoda za zaštitu zdravlja na osnovu prijave koje se redovno dostavljaju iz domova zdravlja. Analizu dostavljenih uzoraka izlučevina i povraćenog sadržaja, kao i ostatka hrane za koje se sumnja da su uzrok oboljenja vrši laboratorija za mikrobiologiju Zavoda za zaštitu zdravlja. Za sada nije uspostavljeno praćenje bolesti izazvanih hemijski kontaminiranim namirnicama iz razloga što ovakve kontaminacije spadaju u red hroničnih, dugotrajnih kontaminacija koje najčešće tek nakon dužeg perioda stvaraju posljedice, a za sada nisu zadovoljeni uslovi za njihovo praćenje (TDI, NOEL), makar SZO sve više ukazuje na potrebe njihovog praćenja.

Analiza kretanja zaraznih bolesti kod kojih je put prenosa voda i hrana otežano zbog neblagovremenog prijavljivanja, nedostatka savremenog informacionog sistema i nerazvijene laboratorijske djelatnosti u identifikaciji uzročnika zaraznih bolesti u većini opština. Iz navedenih razloga smatra se da je stvari morbiditet ovih bolesti mnogo veći od registrovanih.

Alimentarna kontaminacija je uvijek bila aktuelna, a danas pogotovo, kada SZO uvodi pojam «sigurne namirnice» podvlačeći veliki značaj koje imaju kao faktori rizika iz životne sredine hemijske, biološke, parazitne ili neke druge vrste kontaminacije. SZO danas sve više ističe i hranu kao morbogenu faktor u nastanku masovnih nezaraznih bolesti (MNZ) koje su praćene sa lošim navikama u jelu, sedentarnom stilu života, pušenju ili, s druge strane pojave malnutricija, nedostatka makro i mikronutrijenata, i dr.

Zaključak

- ❖ Nadzor nad proizvodnim objektima, postrojenjima i uređajima, licima u proizvodnji, izvještavanje o izvršenom nadzoru, kao javnozdravstvena kontrola su po obimu i parametrima nedovoljno organizovani i nepotpuni;
- ❖ Neusklađenost zakonom obavezne kontrole je nejasna kako po obimu, tako i institucionalno, jer se preklapaju aktivnosti u ovom pogledu javnog zdravstva i veterine, i ne poštuju se ni postojeći propisi u praksi;
- ❖ Nije izvršena akreditacija laboratorija (prostor, oprema, kadar, nivo kontrole i obavezujućih parametara).

Preporuke

- ❖ Smanjenje incidence i eliminacija bolesti uzrokovanih kontaminacijom namirnica.
- ❖ Uspostavljanje Registra svih proizvođača.
- ❖ Uvesti HACCP sistem u prehrambenoj industriji (sistema za analizu opasnosti i kontrolu kritičnih tačaka) uz obezbjeđenje sigurnosti namirnica u cjelokupnom lancu ishrane (od primarnog proizvođača do potrošača).
- ❖ Podstaknuti informisanost javnosti uključanjem mass-medija u načine pripreme, konzervisanja i očuvanja biološke vrijednosti namirnica u kućnoj proizvodnji.
- ❖ Uspostaviti nadzor nad genetski modifikovanom hranom.
- ❖ Promocija učeća javnosti (društvo potrošača i dr.) sa uključanjem nevladinih organizacija (NVO) u cilju obezbjeđenja i pružanja informacija o bezbjednosti namirnica i higijeni.
- ❖ Uspostavljanje sistema akreditacije laboratorija (prostor, oprema, kadar, edukacija).
- ❖ Uspostaviti jedinstveni informacioni sistem i kontrolu nad životnim namirnicama.
- ❖ Unaprijediti postojeće protokole o funkcionisanju inspektora uključenih u javno-zdravstvenu kontrolu.
- ❖ Jačanje svijesti o pravilnoj ishrani i značaju razvoja zdravih životnih navika.

III- PRAVO NA ADEKVATNO STANOVANJE

140. Stambeni fond u Bosni i Hercegovini 1991. godine sastojao se od 1.207.693 stambenih jedinica u 5.825 naselja. Prosječna površina stambene jedinice bila je 60.45 m² po domaćinstvu, odnosno 16.68 m² po stanovniku.

Međutim, pored demografskih razaranja rat je, također, radikalno izmjenio situaciju u stambenom sektoru u Bosni i Hercegovini, sa djelomičnim ili potpunim uništavanjem 451.900 stambenih jedinica. Od ovog broja skoro 80% stambenih jedinica je bilo ili razoreno ili teško oštećeno.

Broj uništenih i oštećenih stambenih jedinica u BiH 1992. – 1995. godine³

	Broj uništenih i oštećenih stambenih jedinica 1992-1995 (po stepenu oštećenja)					
Entitet	do 20%	20- 70%	preko 70%	UKUPNO 0-100%	Ukupno 20-100%	%
F BiH	88.901	161.201	56.836	306.938	218.039	61,83
RS	10.383	109.349	25.230	144.962	134.577	38,16
BiH	99.284	270.550	82.066	451.900	352.616	100

Podrška stambenom sektoru nakon 1995. godine, primarno je bila usmjerena na obezbjeđenje uslova za povratak izbjeglica i raseljenih lica, sa ciljem saniranja posljedica sukoba na demografsku sliku zemlje, u skladu sa odredbama Aneksa 7. Opšćg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini.

U godinama neposredno nakon rata, Bosna i Hercegovina je bila potpuno ovisna o inostranoj donatorskoj pomoći, stoga su naponi međunarodne zajednice od 1996.godine do sada fokusirani na promovisanje i olakšanje povratka u BiH, posebno kada se radi o tzv. manjinskim povratcima.

U stambenoj oblasti, ovakav pristup je odredio orijentaciju na dva osnovna područja djelovanja: obnova/rekonstrukcija i povrat imovine/stanarskih prava.

Zajedno sa procjenom da su sve imovine stepena oštećenja nižeg od 20% obnovljene, procjenjuje se da je u Bosni i Hercegovini, u periodu od 1996. do 2002. godine, obnovljeno i oko 125.000 stambenih jedinica za potrebe povratka izbjeglica i raseljenih lica.

Rane godine obnove bile su obilježene značajnim fondovima za rekonstrukciju. Sredstva su su bila dovoljna ali kako usmjeravanja nisu odgovarala stvarnom interesu za povratak, stopa povratka (broj povratka u odnosu na broj rekonstruisanih stambenih jedinica) bila je niska što je rezultovalo time da je veliki broj obnovljenih stambenih jedinica ostao neuseljen, jer rekonstrukcija nije adekvatno pratila namjere izbjeglica i raseljenih lica za čiji povratak je rekonstrukcija bila namijenjena.

Pravni okvir Federacije Bosne i Hercegovine u oblasti zaštite izbjeglica, raseljenih lica i prognanika čine sljedeći zakoni i propisi:

- Zakon o raseljenim licima–prognanicima i izbjeglicama-povratnicima u Federaciji Bosne i Hercegovine, i prateći podzakonski akti;

³ IZVOR PODATAKA: IMG, Procjena oštećenosti stambenog fonda u BiH iz 1995. godine

- U proceduri je donošenje kantonalnih zakona iz oblasti raseljenih lica i izbjeglica;
- Imovinski zakoni i podzakonski akti (Zakon o prestanku primjene Zakona o napuštenim stanovima i Zakon o prestanku primjene Zakona o privremeno napuštenim nekretninama u svojini građana);
- Aneks 7. Dejtonskog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu.

Problematikom izbjeglih i raseljenih bave se vlasti na raznim nivoima:

- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH;
- Ministarstvo raseljenih lica i izbjeglica Federacije Bosne i Hercegovine sa Kancelarijom za raseljena lica i izbjeglice;
- Ministarstvo za izbjeglice i raseljena lica Republike Srpske, sa 52 općinska odsjeka i 4 regionalne kancelarije u Federaciji Bosne i Hercegovine, ukupno 520 zaposlenih;
- Sektor za izbjeglice u Brčko Distriktu BiH;
- Sektor za planiranje i ekonomski razvoj u Brčko Distriktu BiH;
- Kantonalna ministarstva nadležna u svih deset kantona;
- Opštinske službe u 84 općine Federacije Bosne i Hercegovine, koje rade na poslovima iz ove oblasti.

Za podršku povratku izbjeglih i raseljenih lica izdvajaju se sredstva na svim nivoima vlasti, a u ovoj oblasti još pristiže značajna, mada opadajuća, pomoć međunarodnih organizacija i donatora:

- Sredstva iz budžeta Federacije Bosne i Hercegovine (3% za potrebe povratka);
- Sredstva iz budžeta kantona;
- Sredstva iz budžeta općina;
- Ostala sredstva po odluci Vlade Federacije Bosne i Hercegovine i vlada kantona, općinskih i upravnih odluka;
- Ostala sredstva.

Od međunarodnih organizacija aktivnih u oblasti podrške povratku izbjeglica, najznačajniji je svakako RRTF (Return and Reconstruction Task Force), koji djeluje pri OHR, sa 7 specijalnih predstavnika, šest regionalnih kancelarija i sedam terenskih podružnica. UNHCR je nosilac koordinacije aktivnosti na povratku i reintegraciji izbjeglica i raseljenih. OSCE i CRPC, također, imaju značajnu ulogu u sferi ostvarenja imovinskih prava i raseljenih i izbjeglih lica, a i mnoge druge organizacije doprinijele su stvaranju uslova za uspješniji povratak. EU, USAID, UNDP, IOM i niz drugih međunarodnih, vladinih i nevladinih organizacija pružale su ili i dalje pružaju pomoć u procesu obnove i povratka.

Podrška stambenom sektoru nakon 1995. godine, primarno je bila usmjerena na obezbjeđenje uslova za povratak izbjeglica i raseljenih lica, sa ciljem saniranja posljedica sukoba na demografsku sliku zemlje, u skladu sa odredbama Aneksa 7. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini.

Bosna i Hercegovina nije u mogućnosti pomoći ukupnu rekonstrukciju u ratu devastiranog stambenog fonda i infrastrukture, te se stoga nadležne institucije kroz planske i strateške aktivnosti opredjeljuju za obnovu dijela devastiranih stambenih jedinica koje su važne za proces povratka raseljenih lica i izbjeglica.

Procjenjuje se da je u cilju usklađivanja interesa za povratak sa stvaranjem preduslova za njegovo realizovanje, prioritet za rekonstrukciju obnove oko 50.000 stambenih jedinica, čime bi se obezbijedio direktni povratak oko 200.000 raseljenih lica i izbjeglica u naredne četiri godine, što bi kombiniranjem sa sprovedbom imovinskih propisa (PLIP) stvorilo pretpostavke za punu sprovedbu odredbi Aneksa 7. DMS i uspješno okončanje procesa povratka u Bosni i Hercegovini.

Da bi se postigao ovaj ambiciozan strateški cilj neophodno je usaglasiti politiku i propise iz ove oblasti, oživjeti Fond za povratak i na toj osnovi usaglasiti prioritete, zajedničke projekte i kriterije za odabir korisnika i realiziranje projekata. Na taj način moguće je zainteresirati međunarodnu zajednicu da usmjerava sredstva u Fond i učestvuje u zajedničkoj aktivnosti.

Uvažavajući okolnosti da se stepen devastiranosti preostalih, neobnovljenih, stambenih jedinica kreće između 80-100%, prema dosadašnjem iskustvu i standardima, za finansiranje rekonstrukcije 50.000 stambenih jedinica neophodno je obezbijediti oko 900 mil. KM.

Povrat imovine kao temeljno pravo izbjeglica i raseljenih lica jedna je od ključnih pretpostavki povratka.

Prije nešto više od dvije godine, vodeće organizacije koje se bave pitanjima povratka i povrata imovine u Bosni i Hercegovini (UNHCR, OHR, OSCE i CRPC), kreirali su Plan za provedbu imovinskih propisa – PLIP (Property Legislation Implementation Plan). Ovim planom načinjen je krupan iskorak u eliminisanju političkih opstrukcija i ostvarivanju prava na povrat imovine i stanarskih prava kao čisto administrativnih pitanja.

Agencije koje su angažovane na ispunjavanju PLIP-a, svakoga mjeseca zajednički objavljuju statistike o sprovedbi imovinskih propisa u Bosni i Hercegovini, uz sljedeće objašnjenje:

Ove statistike odražavaju sprovedbu imovinskih zakona u Bosni i Hercegovini od njihovog donošenja uključujući amandmane iz oktobra 1999. godine.

Statistike se prikupljaju svaki mjesec od strane terenskih lica OSCE-a, UNHCR-a i OHR-a na osnovu informacija koje im obezbjeđuju lokalne vlasti.

Broj zahtjeva odgovara broju nekretnina za koje je općinskim organima predat zahtjev za povrat.

Broj odluka predstavlja ukupan broj odluka izdatih od strane općinskih organa, a broj vraćenih stambenih jedinica je ukupan broj vlasnika ili nosilaca stanarskih prava koji su preuzeli svoje ključeve od općinskih organa.

Postotak provedbe predstavlja ukupan broj vraćenih stambenih jedinica podijeljen sa ukupnim brojem zahtjeva, izraženo u procentima.

Ove statistike ne sadrže informacije o izdatim odlukama i povratu uništene imovine, poslovnih prostora i zemljišta.

Neadekvatno stanovanje u Bosni i Hercegovini

141. U pogledu stanovanja najugroženije su porodice i pojedinci prijeratni podstanari koji su u proteklom periodu koristili tuđu imovinu, a sada su istu morali napustiti bez

prava na alternativni smještaj, bez obzira da li se radilo o raseljenim ili domicilnim porodicama.

U ovom trenutku ne raspolaženo sa podacima o broju beskućnika i porodica beskućnika za nivou Bosne i Hercegovine, a djelimično prikupljeni podaci o beskućnicima koji su dobiveni iz kantona po općinama u Federaciji Bosne i Hercegovine koje su vodile evidencije pokazuju da ih ima nešto oko 800 lica. Broj neadekvatno smještenih porodica iz istih izvora je da oko 400 porodica nema adekvatan smještaj, a broj lica koje nemaju istinsku zaštitu je oko 550. Oko 8000 porodica je na listi čekanja na smještaj. Ostali traženi podaci kao što je broj lica koje nemaju istinsku zaštitu i broj lica čiji su troškovi iznad prihvatljivog limita su iskazani za nekoliko općina i nije ih moguće dati kao pretpostavljeni broj takvih lica za područje Federacije Bosne i Hercegovine.

Broj porodica u Republici Srpskoj koje su neadekvatno smještene (bez vode grijanja, el. energije i sl.), kao i broj onih koji žive u prenatrpanom, vlažnom i građevinski nesigurnim objektima i drugim neadekvatnim objektima je kako je naprijed navedeno 94 570, što je zaista zabrinjavajući podatak.

Broj deložiranih porodica u posljednjih 5 godina je 44 350, i sve porodice koje imaju pravo na alternativni smještaj nisu izložene proizvoljnim deložacijama i za takve porodice se uglavnom obezbjeđuje alternativni smještaj u skladu sa Zakonom, međutim, deložirano je do sada oko 5 500 porodica uglavnom prijeratnih podstanara koji nisu mogli, u skladu sa Zakonom, ostvariti pravo ni na kakav smještaj.

Trenutno je u Republici Srpskoj oko 1000 porodica na listi čekanja za alternativni smještaj ili za plaćanje zakupnine na ime alternativnog smještaja. Prosječno čekanje na takvo obezbjeđenje traje do tri mjeseca.

Broj porodica u raznim vidovima smještaja trenutno je slijedeći:

- u podstanarskom odnosu, gdje se plaća zakupnina, 5 374 porodice;
- u stanovima koji se koriste za alternativni smještaj (kako onim izgrađenim, adaptiranim, saniranim za te namjene, tako i u onim za koje nije podnešen zahtjev za povrat) je 1 726 porodica;
- u javnom smještaju (kao što su hoteli, moteli, sanirani školski objekti i drugi objekti gdje je zajednička upotreba sanitarnih prostorija) stanuje 680 porodica.

Kada je u pitanju stambena situacija u Republici Srpskoj ne mogu se dati detaljni statistički podaci, niti precizna informacija. Po procjeni ovog Ministarstva od ukupnog broja stanovnika Republike Srpske, a njih je po statističkoj evidenciji iz 2002. godine 1 513 127, što se po procjeni može konstatovati da, u prosjeku, četiri člana čine porodično domaćinstvo. To nam govori da ima 378 281 porodica. Procjena je da:

- 189 140 ili 50% ima adekvatnu stambenu situaciju;
- 94 570 porodica ili 25% su u neadekvatnom smještaju;
- 10 000 porodica ili 3% još koriste tuđu imovinu;
- 7 565 porodica ili 2% koriste alternativni smještaj;
- 75 656 porodica ili 20% je u podstanarskom odnosu.

Po okončanju implementacije imovinskih zakona u Republici Srpskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine trebalo bi na nivou Bosne i Hercegovine kroz zakonsku regulativu definisati i urediti oblast stanovanja kao jedno od gorućih pitanja na nivou Bosne i Hercegovine. Smatramo da postojeći zakoni o privatizaciji državnih stanova i

zakoni o građevinskom zemljištu koji će ostati na snazi nakon prestanka primjene imovinskih zakona, nisu dovoljni, da se u potpunosti uredi oblast stanovanja na nivou Bosne i Hercegovine.

Republika Srpska kroz Fond stanovanja Republike Srpske, koji je ustanovljen nakon stupanja na snagu Zakona o privatizaciji državnih stanova, prikuplja novčana sredstva od otkupa državnih stanova i ista dodjeljuje građanima Republike Srpske na kreditnoj osnovi, pod povoljnim uslovima, isključivo za rješavanje stambenih pitanja. Proces dodjele takvih stambenih kredita u Republici Srpskoj otpočeo je u septembru 2002. godine.

U Brčko Distriktu BiH masovna je pojava lica i porodica koje žive u nelagelno izgrađenim naseljima i kućama. U pravilu se te izgradnje odnose na raseljena lica iz Federacije Bosne i Hercegovine, a manjim brojem na interno raseljena lica sa područja Brčko Distrikta, koji su tokom ratnih godina kao i neposredno nakon rata na državnoj zemlji bez ikakve dokumentacije sagradili sebi stambene objekte u kojima jedan dio njih živi i danas. Takvih nelegalno izgrađenih objekata, jedan mali broj kuća ne ispunjava potrebne uslove za stanovanje tih porodica. Može se raći da je bespravna gradnja i dalje zastupljena u Brčko Distriktu, ali je u toku procedura usvajanja potrebnih zakonskih propisa kojima će se ova oblast regulisati, čime će se izvršiti legalizacija tako sagrađenih objekata, ali je u toku procedura usvajanja potrebnih zakonskih propisa kojima će se ova oblast regulisati, čime će se izvršiti legalizacija tako sagrađenih objekata.

Od početka primjene imovinskih zakona na području Brčko Distrikta izvršeno je oko 10.000 deložacija porodica kojima po osnovu primjeni imovinskih zakona prestaje pravo na alternativni smještaj. U radu Odjeljenja za raseljena lica i izbjeglice i stambena pitanja, a u postupku primjene imovinskih zakona, nije bilo proizvoljnih deložacija.

U Brčko Distriktu Vlada je, u cilju zaštite porodica sa najnižim primanjima obezbijedila, utvrdila visinu potrošačke korpe koja je periodično obračunava i trenutno za potrebe četvoročlane porodice iznosi 450 KM, (prosječna plata za tri posljednja mjeseca u Brčko Distrikta je oko 690 KM). Nema programa za pomoć takvim kategorijama, kao i penzionerima ali su prema rebalansu budžeta za 2003 godinu predviđena značajna sredstva kao pomoć u socijalnom planu ove kategorije stanovništva.

Na listi čekanja za dobijanja smještanja lica koji su u stanju socijalne potrebe i rješavanja stambenog pitanja trenutno su evidentirane 22 porodice. Prosječna dužina čekanja je više od 6 mjeseci. Preduzete su mjere da se dužina čekanja smanji što je moguće kraće. U tom smislu a zbog smanjenja potreba za alternativni smještaj Vlada Brčko Distrikta BiH sa nadležnim odjeljenjima preduzima aktivnosti na preusmjeravanju sredstava iz stambenog fonda za alternativni smještaj u stambeni fond Centra za socijalni rad, te će se na ovaj način brže i efikasijene rješavati stambeno pitanje porodica koje su u socijalnoj potrebi. Također, u 2003. godini Vlada je u svom budžetu obezbijedila 500.000 KM za rješavanje stambene izgradnje socijalno ugroženoj kategoriji porodica. Korisnici ovog programa su izabrani, te se u narednom periodu očekuje realizacija izgradnje 17 kuća.

U raznim tipovima smještaja trenutno ima 640 stambenih jedinica koji se koriste za smještaj raselejenih lica i manjim dijelom socijalno ugroženog stanovništva. Od tog

broja stambenih jedinica 320 stambenih jedinica ima u zato namjenski izgrađenim, i to: Prutače 182 stana, Grbavica 60, Cerik 32, Bukvik 28, brka 10 i Ivici 8. Stanova u društvenom vlasništvu za koje nije podnešen zahtjev za povrat, ili čiji je zahtjev za povrat je odbijen, trenutno ima 140, koji se također koriste za rješavanje ove dvije kategorije stanovništva. Poseban vid obezbjeđanja potrebnog alternativnog smještaja za ove dvije kategorije je iznajmljivanjem privatne imovinom, kuća u zakup po zato propisanoj proceduri i utvrđenoj visini zakupa, tako da trenutno ima 90 stambenih jedinica gdje je smješteno 186 porodica.

Osim ovih načina rješavanja stambenih potreba raseljenih lica u Brčko Distriktu, Vlada Brčko Distrikta je izdvojila značajna finansijska sredstva za potrebe rješavanja stambene problematike raseljenih lica, na taj način što se raseljena lica kroz propisanu proceduru odreknu prava na alternativni smještaj, čime im se obezbjeđuje pravo na novčanu nadoknadu u trajanju od 12 mjeseci, u visini od 1.800 za dvočlanu porodicu, 3.000 KM za porodicu od 3-4 člana i 3.600 KM za 5 i više članova domaćinstva. Na taj način je zaključno sa 31. 8. 2003. riješeno pitanje za 294 porodice.

Slična je situacija i u Federaciji Bosne i Hercegovine u kojoj prema raspoloživim podacima ima veliki broj beskućnika, deložiranih porodica (56.442), neadekvatno smještenih porodica, veliki broj porodica koje žive u nelegalno izgrađenim naseljima bez potrebnih uslova za stanovanje (nedostatak vode, struje, puta i sl).

U oba entiteta i Brčko Distriktu BiH mnoge porodice još uvijek nemaju istinsku zaštitu društvene zajednice po pitanju stanovanja, što se posebno odnosi na populaciju Roma kojih u Bosni i Hercegoviji prema procjeni ima *između 9.000 i 18.000*.

Mada vlade čine napore da se u ovoj oblasti stanje popravi, prema procjenama slabi su izgledi da se stanje ugroženih u oblasti stanovanja u skorije vrijeme riješi. Međunarodna zajednica je obilato pomagala u rješavanju stambenih problema, ali su sredstva nerijetko usmjeravana u druge svrhe. S toga predstoji velika odgovornost i obaveza Vijeća ministara BiH, vlada entiteta i Brčko Distrikta BiH da se stanje u ovoj oblasti kvalitativno i kvalitativno popravi, kako bi se ispoštovali međunarodni kriteriji i standardi za rješavanje problema u stambenoj oblasti.

Zakonodavstvo u oblasti stanovanja

142. Stambena oblast u Bosni i Hercegovini regulisana je zakonima i propisima na nivou entiteta i Brčko Distrikta BiH.

Ni u jednom zakonu u Bosni i Hercegovini ne postoji odredba kojom se reguliše rješavanje pitanja za stambeni smještaj, izuzev prinudnog ili alternativnog, koji je privremenog karaktera.

Takva rješenja su neodrživa, ako ništa drugo, sa aspekta uvažavanja socijalnih prava stanovništva.

PROPISI F BiH:

- Zakon o stambenim odnosima R BiH,
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o prestanku primjene Zakona o napuštenim stanovima ("Službene novine F BiH", broj: 11/98, 38/98,12/99, 27/99, 43/99, 56/01, 15/02), Zakon o napuštenim nekretninama u svojini građana "Službene novine F BiH", broj: 11/98, 29/98, 27/99 i 43/99 i 37/01, sa ugrađenim izjenama i dopunama proglašenim Odlukom Visokog predstavnika

od 04.11.2001. godine, objavljeno u "Službene novine F BiH", broj: 56/01
od 21.12.2001. godine, Zakon o izvršenju Odluke Komisije za imovinske
zahtjeve i izbjeglice i raseljena lica "Službene novine F BiH" broj 43/99.

Republika Srpska za ostvarivanje prava na stambeni smještaj primjenjuje imovinske i druge zakone koji regulišu ovu oblast, a to su: Zakona o prestanku primjene Zakona o korištenju napuštene imovine («Službeni glasnik RS», broj: 38/98, 12/99, 31/99, 65/01, 13/02, 64/02 i 39/03), Zakon o raseljenim licima, izbjeglicama i povratnicima u RS («Službeni glasnik RS», broj: 33/99, 65/01), Zakon o privatizaciji državnih stanova («Službeni glasnik RS», broj: 11/00, 18/01, 35/01, 47/02, 65/03), Zakon o građevinskom zemljištu Republike Srpske («Službeni glasnik RS», broj: 41/03).

Zakonodavstvo koje se u stamenoj oblasti primjenjuje u **Brčko Distriktu BiH** je:

- Zakon o stambenim odnosima SR BiH,
- Zakon o vraćanju napuštene imovine,
- Zakon o otkupu stanova nad kojim postoji stanarsko pravo u društvenom vlasništvu, Brčko Distrikt BiH
- Zakon o izvršavanju CRPC Odluke (entitetski), a koji se primjenjuje u Brčko Distriktu,.

143. Vijeće ministara BiH je Odlukom u 2000. godini imenovao Ekspertski tim sa zadatkom da sačini Studiju iz stambene oblasti u Bosni i Hercegovini po pitanju stambene politike. Zadatak Ekspertskog tima je da na osnovu stanja u ovoj oblasti u Bosni i Hercegovini i konsultacija sa ekspertima Pakta stabilnosti utvrdi osnov stambene politike u Bosni i Hercegovini i predloži Vijeću ministara BiH rješenja kojima bi na nivou Bosne i Hercegovine *uspješnije rješavali problem u ovoj oblasti*.

U dosadašnjim aktivnostima Ekspertski tim je sačinio Program rada i u toku su savjetovanja, razmjena mišljenja sa ekspertima iz Pakta stabilnosti.

Iz dosadašnjih aktivnosti izvjesno je da će Vijeće ministara BiH predložiti institucionalizovanje ove oblasti na nivo Bosne i Hercegovine, donošenjem jednog okvirnog zakona o stambenim pitanjima na nivou Bosne i Hercegovine i sugerisati mjere kojima bi se na nivou sugerisala izmjena propisa nižih jedinica kojima bi se rješavalo pitanje socijalnih i poticajne stambene izgradnje i druga pitanja u rješavanju stambene politike u Bosni i Hercegovini.

Pitanja strateškog planiranja u ovoj oblasti bi se, također, trebala regulisati na nivou Bosne i Hercegovine. Cijeli projekat je argumentovan činjenicom da se sredstva za rješavanje ovih pitanja objektivno mogu obezbijediti iz razvojnih projekata Evropske Unije, putem kredita, a u tom slučaju bi se zadužila država koja bi za to davala i garanciju.

U okviru postojećih rješavanja državnog menadžmenta potrebno bi bilo organizovati direkciju ili neki drugi oblik kojim bi se u okviru Vijeća ministara BiH rješavala pitanja u toj oblasti.

144. Republika Srpska kroz Fond stanovanja koji je ustanovljen nakon stupanja na snagu Zakona o privatizaciji državnih stanova, prikuplja novčana sredstva od otkupa državnih stanova i ista dodjeljuje građanima Republike Srpske na kreditnoj osnovi, pod povoljnim uslovima, isključivo za rješavanje stambenih pitanja. Proces dodjele takvih stambenih kredita u Republici Srpskoj otpočeo je u septembru 2002. godine.

Član 12.

Pravo na adekvatnu zdravstvenu zaštitu

145. Zdravlje je stanje potpunog fizičkog, psihičkog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti ili slabosti. Zdravlje pojedinca i društva u cjelosti proizlaze iz interakcije biološke osnove, vanjskih faktora okoline (socio-ekonomskih prilika, uslova života, političkog i kulturnog okruženja), i svakako kvaliteta zdravstvene zaštite.

Iz ovog proizlazi da siromaštvo tj. loš socio-ekonomski status, loši životni uslovi (stanovanje, radna sredina, okoliš) i nezdravi stilovi življenja izravno utiču na zdravlje stanovništva i zdravstveni potencijal jedne nacije.

Pođemo li od činjenice da je dobro zdravlje stanovništva uslov naprednog i bogatog društva, onda su zdravlje i ekonomsko stanje pojedinca i društva u direktnoj vezi. Zdravstveno stanje različitih socio-ekonomskih grupa i u najrazvijenijim državama svijeta je različito i ne zavisi samo o kvalitetu zdravstvene zaštite.

Prema popisu iz 1991. godine, na teritoriji Bosni i Hercegovini je živjelo 4,377.033 stanovnika. Sredinom 2002. godine, prema procjenama Agencija za statistiku, u Bosni i Hercegovini živjelo je 3, 828.397 stanovnika. Starosna struktura Bosni i Hercegovini stanovništva bila je 1991. godine tipa "granično stacionarno-regresivnog", sa neznatno suženom demografskom piramidom. Prema istom izvoru, trenutna starosna struktura populacije Bosne i Hercegovine podsjeća na onu iz 1991. godine. Tako je stanovništvo Bosni i Hercegovini u 2002. godini pripadalo regresivnom biološkom tipu.

U Bosni i Hercegovini u poslijeratnom periodu konstantno se pogoršava zdravstveno stanje stanovništva. Glavni razlozi za takvo stanje su: socio-ekonomska situacija, nezaposlenost, migracije, veliki broj raseljenih lica, nepokrivenost zdravstvenim osiguranjem, nezdrav način života i dr. Uprkos činjenici da je rat direktno *uticao* na zdravstveno stanje stanovništva, očekivani životni vijek je u 2000. bio između 71 i 75 godina, što je jednako stanju iz 1990. godine (Svjetska banka, mart 2003.godine). Pokrivenost imunizacijom u cilju zaštite od TBC, difterije, tetanusa, pertusisa, poliomijelitisa i morbila u toku 2000. godine u Bosni i Hercegovine bila je priličito visoka i iznosila je 95 procenata, nešto niža nego 1991, kada je iznosila 98%. U 1991. godini, Bosna i Hercegovina se sa stopom smrtnosti dojenčadi od 16,4 promila nalazi među zemljama sa relativno niskim mortalitetom dojenčadi. Nakon rata, zbog različitog načina prijavljivanja, postojale su velike varijacije u stopi smrtnosti dojenčadi među regijama, tako da podatak za 1998. godinu od 11,0 promila treba uzeti s oprezom. Kada je u pitanju smrtnost novorođenčadi, u uporedbi sa Zapadnom Evropom imamo dvostruko lošiji rezultat. Stopa smrtnosti porodilja je takođe jedan od pouzdanih indikatora, koji govori o stanju zdravstvene zaštite u Bosni i Hercegovini. U predratnom periodu u Bosni i Hercegovini ova stopa je iznosila 10,7 promila. Mada u poslijeratnom periodu nisu objavljeni podaci, procjenjuje se da je smrtnost porodilja u porastu.

Na " svjetskoj ljestvici zdravlja", koja iskazuje ukupno dostignuće zemlje u postizanju zdravlja, Bosna i Hercegovina zauzima 79. mjesto.

U poređenju sa listom vodećih uzroka smrti u Bosni i Hercegovini prije rata, pa i sa većinom evropskih vodećih zemalja, sadašnja lista vodećih uzroka smrti u Bosni i Hercegovini gotovo je jednaka. U 1991. godini na prvom mjestu među vodećim uzrocima smrti i izgubljenih godina zbog invaliditeta bile su bolesti kardiovaskularnog sistema (50%), kao što su hipertenzija i koronarne ishemične bolesti. Maligne neoplazme su na drugom mjestu (18%) i njihov broj se povećao tokom posljednjih

decenija. Na trećem mjestu su simptomi i ostala nedefinisana stanja. Povrede i trovanja su takođe u porastu i dolaze na četvrto mjesto među specifičnim uzrocima smrti. Vodeće tri zarazne bolesti u Bosni i Hercegovini su respiratorna oboljenja (influenca), dječija zarazna oboljenja (varičela), crijevna oboljenja (enterocolitis). Zajedno sa 46 evropskih zemalja, Bosna i Hercegovina je ušla u program kontrole nad tuberkulozom u Evropi – Evro TB. Prema podacima iz 2000. godine incidenca tuberkuloze u BiH bila je 65,6/100.000, a prosječna stopa obolijevanja za 46 zemalja Evropa bila je 76/100.000. Stopa obolijevanja od tuberkuloze porasla je poslije rata u poređenju sa stopom obolijevanja prije rata i direktno se dovodi u vezu s osiromašenjem stanovništva. U proteklom periodu povećana je stopa morbiditeta kardiovaskularnih oboljenja. Tako je 2000. godine zabilježeno 12.500, u poređenju sa 11.069 slučajeva 1991. godine. Posebno veliki problem u zdravstvenoj zaštiti imaju starija lica koja su pored slabog imovnog stanja dodatno limitirana u pristupu zdravstvenoj zaštiti. Maligna oboljenja su takođe u porastu, pa je stopa morbiditeta u 2000. bila 275 na 100.000 u odnosu na 1991. godinu, kad je iznosila 175 na 100.000. Saobraćajne nesreće, tjelesni invaliditet i mentalna oboljenja, takođe, predstavljaju značajan problem za javno zdravstvo. Raspoloživi podaci ukazuju da je preko 47.000 ljudi onesposobljeno ratom. Broj povrijeđenih u saobraćajnim nezgodama 1991. iznosio je 243 na 100.000 stanovnika. Procjenjuje se da je u ovoj oblasti trend rasta značajan.

Zarazne bolesti su zbog svoje prirode od posebnog značaja za zajednicu i zahtijevaju provođenje posebnih mjera kontrole i imaju značajno učešće u patologiji stanovništva. Teška socio-ekonomska situacija, neadekvatno snabdijevanje higijenski ispravnom vodom za piće, neadekvatno odlaganje otpadnih materijala, loši uslovi stanovanja utiču na povećanje rizika nastanka i širenja mnogih zaraznih bolesti.

Zdravlje djece ne može se posmatrati odvojeno od zdravlja ukupne populacije stanovništva. Pored uticaja majke na zdravlje djeteta odražavaju se uticaji društvene i fizičke okoline, naročito u trenutnim ekonomskim uslovima koji na razne načine nepovoljno utiču na djetinjstvo. Značajno je istaći da djeca do pete godine starosti čine oko 8,5% stanovništva, a stopa nataliteta pokazuje tendenciju pada (postoje razlike među kantonima i regijama). Stopa smrtnosti dojenčadi se smatra niskom, iako postoje velike regionalne razlike.

Prema najnovijim procjenama stanovništva, žene čine preko 51% populacije od kojih je 25% u fertilnoj dobi. Postoji nekoliko odlika koje su zajedničke za žene u reproduktivnoj dobi: tendencija pada općih i specifičnih stopa plodnosti, jer se namjeran prekid trudnoće koristi kao način planiranja porodice, neadekvatno reproduktivno ponašanje, rastuća stopa neželjenih trudnoća, sa povećanim brojem slučajeva silovanja, zlostavljanja, prostitucije, koji vode do porasta zaraznih bolesti. Poseban problem u oblasti zdravlja žene predstavljaju neujednačena raspoloživost zdravstvene zaštite u urbanim i seoskim područjima, nizak nivo obrazovanja, manjkava raspoloživost ginekoloških službi za adolescente, nizak nivo zdravstvene promocije i prosvjećivanja žena, i nedostatak multidisciplinarnog, integrativnog pristupa problemima zdravlja žene.

U strukturi ukupnog stanovništva Bosni i Hercegovini, učešće lica treće dobi je preko 10%, što prema međunarodnim parametrima Bosnu i Hercegovinu svrstava u kategoriju starog stanovništva. Ovo je posledica pada nataliteta i prirodnog priraštaja

stanovništva te još uvijek prisutnih velikih odlazaka mladih iz zemlje. Lica treće dobi imaju specifične zdravstvene probleme, uglavnom vezane za životnu dob ali i dodatne, uzrokovane teškom socioekonomskom situacijom. Vodeća obolenja u 2001.godina su obolenja cirkulatornog sistema sa indeksom strukture 26,2%, zatim respiratornog sistema sa 18,3%, na trećem mjestu su oboljenja koštano - mišićnog sistema sa 9% itd.

Poseban problem predstavlja obezbjeđenje zdravstvene zaštite ovoj populaciji u kategoriji povratnika, s obzirom da ne postoji do kraja definisan način obezbjeđivanja zdravstvene zaštite između entiteta.

Neophodno je unaprijediti zaštitu zdravlja lica treće dobi putem primarne zdravstvene zaštite, u sklopu porodične medicine obezbijediti program kućnog liječenja, rehabilitacije i medicinske njege ove populacione grupe.

Ne postoje tačni podaci, ali se procjenjuje da skoro 10% od ukupnog broja stanovnika Bosna i Hercegovine čine lica sa invaliditetom različitih vrsta, stepena invalidnosti i različitih uzroka nastanka invaliditeta. Ova lica su veoma ranjiva grupacija i imaju stalnu potrebu za raznim oblicima zdravstvene zaštite. Nerazvijenost različitih servisa podrške dovodi do njihovog izolovanja što se dodatno odražava na njihovo psihičko stanje.

Rješavanje ovog problema se mora posmatrati sa više aspekata i intersektorijalno, jer ovo nije samo problem zdravstvenog sektora, nego socijalne zaštite, osposobljavanje za rad i život, prevremenog djelovanja na uzroke koji dovode do invalidnosti.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine suočava se sa značajnim zdravstvenim problemima i pojavama koje završavaju zdravstvenim problemima (upotreba duvana, alkohola i droge) antisocijalnog ponašanja i nasilja, depresije i suicida i drugog širokog spektra različitih tjelesnih i mentalnih poremećaja. Izloženost stanovništva BiH faktorima rizika kao što su: pušenje, povećani krvni pritisak, povećan šećer u krvi, povećan holesterol i druge masnoće u krvi, fizička neaktivnost, rizik od seksualno prenosivih bolesti (AIDS), itd., koji mogu znatno uticati na zdravstveni potencijal pojedinca i društva u cjelini, u značajnom je porastu. Nezdrava hrana i nekvalitetna voda pogoršavaju stanje zdravlja, pa pošto se ovo stanje bitno ne mijenja već godinama, produbljuje se kriza i negativni faktori zdravlja postaju dominantni nad pozitivnim.

U skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine, sve nadležnosti iz oblasti organizacije zdravstvene zaštite su prenesene na nivo entiteta.

U Federacije Bosne i Hercegovine, nadležnosti su podijeljene između federalne i kantonalne vlasti, čime je zdravstvo decentralizovano, a federalni nivo ima uglavnom koordinirajuću funkciju. Na isti način su i podijeljene odgovornosti (općina, kanton i federacija).

U Republici Srpskoj je na nivou entiteta, podijeljena na regione, ali nema podijeljene odgovornosti.

U oba entiteta i Brčko Distriktu BiH zdravstvo je organizovano na tri nivoa: primarna, sekundarna i tercijarna zdravstvena zaštita.

Reforma sistema zdravstvene zaštite je započela odmah nakon rata. Entitetska ministarstva zdravstva su u uskoj saradnji sa međunarodnim institucijama uradila dokumenta za reformu sistema zdravstva, čiji je cilj povećanje efikasnosti i racionalizacija zdravstvene zaštite.

Međutim, uprkos reformskim opredjeljenjima (transformacije primarne zdravstvene zaštite u timove porodične medicine), još uvijek postoji gradnja skupih i dobro opremljenih zdravstvenih objekata u većim sredinama (DZ i bolnice) što rezultira ozbiljnim povećanjem izdataka u pružanju zdravstvene zaštite i snižavanjem stepena iskorištenosti zbog razmjene prostorne nepristupačnosti, a što nije u skladu sa ekonomskim mogućnostima društva.

Neravnomjerna teritorijalna raspoređenost zdravstvenih objekata i zdravstvenog kadra, posebno ljekara, obezbjeđuje nejednak nivo pružanja zdravstvene zaštite, tako da u rurarnim sredinama stanovništvo ostvaruje zdravstvenu zaštitu na nivou ljekara opće prakse a u urbanim na nivou određene specijalističke grane.

Nivoi zdravstvene zaštite su nedovoljno povezani i precijenjena je zdravstvena zaštita na štetu razvoja primarne zaštite. Osjetan je manjak određenih profila specijalnosti a i one što ih ima, uglavnom, su skoncentrisani u velikim centrima. Planiranje kadra i obrazovanje u skladu sa potrebama nije usklađeno pa rezultuje određenim hiperprodukcijama i povećanju nezaposlenosti.

Finansiranje zdravstvene zaštite

146. Finansiranje zdravstvene zaštite vrši se sredstvima doprinosa iz plaća zaposlenih, iz doprinosa na plaće koje plaća poslodavac, iz doprinosa poljoprivrednika, te od transfera iz budžeta (entiteta, kantona, općina) za određene kategorije stanovnika ili za određene namjene, donacija (trenutno sve manje). Sredstva obaveznog zdravstvenog osiguranja se ubiraju u zavodima zdravstvenog osiguranja kantona i Federacije Bosne i Hercegovine i Fondu zdravstvene zaštite u Republici Srpskoj.

Uz osiguranje bolesnici učestvuju u troškovima zdravstvenih usluga kroz participaciju. Participacija finansijski nije značajna, jer je većina bolesnika (80%) oslobođena participacije. Uz participaciju, neke zdravstvene usluge bolesnici plaćaju i direktno, npr. lijekove koji se ne izdaju na recept. Dio zdravstvenih usluga u privatnim zdravstvenim ustanovama građani plaćaju u punoj cijeni.

U Federaciji Bosni i Hercegovini, zakonom su predviđene gornje granice doprinosa (13% iz plaća ili drugog oblika dohotka a 4% uplaćuje poslodavac). Kantonalne skupćine određuju ko je obaveznik uplate doprinosa. Praksa uplate doprinosa je različita po pojedinim regijama i među obaveznicima zdravstvenog osiguranja. Penzioni fond, Federalni zavod za zapošljavanje, vojska i poslodavci izvršavaju svoje obaveze djelimično a neke uopšte ne uplaćuju (penzioni fond).

U Republici Srpskoj organizacija zdravstvenog osiguranja je centralizovana (jedinствен fond zdravstvenog osiguranja sa poslovnicama po općinama). Stope doprinosa za zdravstveno osiguranje su na neto primanja (zaposlenih 15%, penzije 3,75% i katastarski prihod zemljoradnika 15%). Počelo je plaćanje zdravstvenih usluga na osnovu novih ugovora.

Sobzirom da entitetski zakoni nisu harmonizovani u pogledu zdravstvenog osiguranja, promjene prebivališta kod povratnika raseljenih lica izazivaju gubitak zdravstvenog osiguranja i teškoće u pristupu zdravstvenim institucijama.

147. Visina stope i osnovica doprinosa nije identična u svim *kantonima* za sve osiguranike. Stope doprinosa i osnovice za zdravstveno osiguranje zaposlenih kod poslodavaca identične su u svim kantonima i iznose 17% na bruto plaću. Međutim, za ostale osiguranike-penzioneri, zemljoradnici, nezaposleni prijavljeni kod zavoda za zapošljavanje, regruti na služanju vojnog roka i ostali osiguranici, stope i osnovice su različito utvrđene u pojedinim *kantonima*.

Na temelju podataka iz *kantonálnih* zavoda zdravstvenog osiguranja veći broj obaveznika obračuna i uplate doprinosa, više od 50%, ne izvršava svoje zakonske obaveze i ne uplaćuje doprinose tako da preko 90% ostvarenih prihoda iz doprinosa obaveznog zdravstvenog osiguranja čine prihodi od doprinosa zaposlenih kod poslodavaca. Iako su opterećenja na plaću i druge prihode doprinosima za obvezno osiguranje dosta visoka ostvareni prihodi su znatno niži od zakonskih mogućnosti.

Razlozi tomu su: nizak stepen obuhvata stanovništva osiguranjem kao i neispunjenje obaveza od strane registriranih obaveznika. Problem finansiranja, zbog neprovođenja zakona i propisa, ilustrativan je na primjeru penzijskog fonda kao najvećeg dužnika za obvezno zdravstveno osiguranje iako su penzioneri istovremeno i najveći korisnici zdravstvene zaštite. Obavezu ne izvršavaju ili nisu izvršavali više obaveznika, kao što su zavodi za zapošljavanje, budžeti općina i kantona za zdravstveno osiguranje izbjeglih i raseljenih lica, invalida, civilnih žrtava rata, regruta, socijalno nezbrinutih lica, zemljoradnici, neki od privatnih poduzetnika, rad na crno, i neki od poslovnih subjekata za zdravstveno osiguranje zaposlenih koji ne primaju redovito plate ili su u statusu čekanja.

Obuhvat stanovništva osiguranjem je različit u *kantonima*, a na nivou Federacije je, također, nezadovoljavajući i iznosi oko 85% od ukupnog stanovništva.

Visina ostvarenih prihoda u 2001. godine prosječno na nivou Federacije Bosne i Hercegovine iznosila je po stanovniku 182,92 KM a po osiguraniku 220,87 KM. Po *kantonima* su evidentna velika odstupanja u visini ostvarenih prihoda tako da se prihodi po stanovniku kreću od 99,27 KM u Herceg-bosanskom kantonu do 341,32 u Kantonu Sarajevo, a po osiguranom licu od 148,12 u Tuzlanskom do 361,62 u Kantonu Sarajevo.

148. Više od trećine ukupnih sredstava u Bosni i Hercegovini, odnosno 37,% izdvaja se za primarnu, 35% za sekundarnu i 18% za tercijernu zdravstvenu zaštitu.

Jedan od određujućih činilaca nivoa zdravstvene potrošnje jeste visina bruto domaćeg proizvoda i učešće zdravstvene potrošnje u tom proizvodu. Bruto domaći proizvod po stanovniku u 2001. godine bio je 2559.00 KM. Prema raspoloživim podacima učešće zdravstvene potrošnje je u 2001.god. bilo oko 8% GDP-a, odnosno oko 205 KM po stanovniku godišnje.

149. Kod povreda na radu, ili oboljenja od profesionalne bolesti, osiguranicima se obavezno prema zakonu obezbjeđuje zdravstvena zaštita i sprovođenje mjera otkrivanja i spriječavanja povreda na radu i oboljenja od profesionalne bolesti, odgovarajuća medicinska pomoć i pravo na ortopedsku pomagala radi liječenja i medicinske rehabilitacije od posljedica povreda na radu i oboljenja od profesionalnih bolesti radi uspostavljanja radne sposobnosti, naknada putnih troškova u vezi s

korištenjem zdravstvene zaštite i rehabilitacije prouzrokovane povredom na radu, odnosno oboljenjem od profesionalne bolesti, naknada plaća za svo vrijeme trajanja bolovanja prouzrokovanog povredom na radu, odnosno oboljenjem od profesionalnih bolesti.

Osiguranici privremeno spriječeni za rad zbog drugih, neprofesionalnih bolesti i povreda, a koji su na liječenju ili ispitivanju, ili su izolirani kao kliconoše, određeni za pratioca bolesnika upućenog na liječenje, određeni da njeguju oboljelog supružnika ili djeteta imaju takođe, pravo na naknadu plaće.

Naknada plaće utvrđuje se od osnovice za naknadu koju čini plaća osiguranika za mjesec koji prethodi. Naknada plaće određuje se u visini od najmanje 80% od osnovice za naknadu s tim da ne može biti niža od iznosa minimalne plaće važeće za mjesec za koji se utvrđuje naknada.

Naknada plaće iznosi 100% od osnovice za naknadu:

- za vrijeme privremene spriječenosti za rad zbog povrede na radu ili oboljenja od profesionalne bolesti
- vrijeme privremene spriječenosti za rad zbog bolesti i komplikacija prouzrokovanih trudnoćom i porođajem
- za vrijeme privremene spriječenosti za rad zbog transplantacije živog tkiva i organa u korist drugog lica.

Naknadu plaće zbog povrede na radu ili oboljenja od profesionalne bolesti obračunava i isplaćuje iz svojih sredstava pravno, odnosno fizičko lice kod kojeg je zaposlen osiguranik.

Mada je potpisan sporazum o ostvarivanju zdravstvene zaštite između entiteta, entiteta i Brčko Distrikta BiH on se ne poštuje i veoma mali broj osiguranika ostvaruje zdravstvenu zaštitu po ovom osnovu.

150. Mentalno zdravlje

Učestalost mentalnih zdravstvenih problema *su u* znatnom povećanju u odnosu na predratno razdoblje. Kada se uporede sa predratnim indikatorima, mentalni zdravstveni problemi su porasli kao izravna posljedica rata, posebno u osjetljivim grupama stanovništva, kao što su izbjeglice, raseljena lica, djeca, stari, omladina i demobilisani vojnici. Procjenjuje se da je 15% stanovništva u Federaciji Bosne i Hercegovine pretrpjelo psihičke traume, naročito postraumatski stresni poremećaj - PTSP.

Najučestalija su oboljenja neurotski poremećaji povezani sa stresom, koji čine 61% od ukupnog broja slučajeva, i afektivni poremećaji raspoloženja, koji čine ostalih 14% od ukupnog procenta. Nema preciznijih podataka o, npr., porastu nasilja koje proizilazi iz mentalnih poremećaja, kao što je porast slučajeva samoubistava i ubistava.

Migracija, nezaposlednost, izmijenjeni uslovi u porodicama, porast nasilja i drugi riziko faktori ponašanja gotovo svih mentalnih poremećaja ponašanja i poremećaja ponašanja sa učestalim samoubistvima. Stopa samoubistava je 3,8/100.000 (2000), 32,1/100.000 (2001. godine) Po starosnoj strukturi najviše je pogođeno radno aktivno stanovništvo od 15-64 godine, i to 71,8% 2001, (prema 64% u 2000) godini.

Od svih demografskih varijabli u epidemiološkim istraživanjima, polna pripadnost najviše korespondira kao rizik za sve oblike različitih vrsta mentalnog poremećaja. Depresivni poremećajii većina neuroza se, u prosjeku, dešavaju dva do tri puta češće ženama nego muškarcima. Poremećaji u ishrani osam do deset puta češći kod žena nego kod muškaraca. Za sve poremećaje, uključujući one koji su češći kod

muškaraca ili žena, kao i onih koji se jednako pojavljuju i kod jednih i kod drugih, različitost prema spolnoj pripadnosti se pojavljuje u riziko faktorima ili kliničkim aspektima. Razlike prema polnoj pripadnosti u neuropsihijatrijskom profilu, riziku ponavljanja ili učestalosti, ozbiljnosti simptoma ili invalidnosti svi su praktično važni pri propisivanju tretmana i posebnih usluga. Društveni uticaj mentalnih poremećaja je dodatno disproporcionalan za žene u periodu trudnoće, odgajanja djece i laktacije. Ostali dodirni elementi reproduktivnog i mentalnog zdravlja uključuju reproduktivne simptome U (reproduktivne smetnje, poput vaginalnog sekreta, znaju biti uzrokovane stresom više nego vanjskim faktorima, ali se u pravilu uvijek tretiraju kao fiziološki a ne psihološki problem), nasilje i mentalno zdravlje (jedan od najonesposobljavajućih i najdugotrajnijih oblika poremećaja posttraumatskog stresa rezultat je nasilja nad ženama i djecom), reproduktivne operacije i mentalnog zdravlja (žene koje su podvrgnute ovim operacijama kao što su mastektomija, histerktomija, mogu dobiti mentalne poremećaje, kao i bilo koje druge ginekološke hiruške intervencije), HIV/AIDS i mentalno zdravlje (proizvodi probleme mentalnog zdravlja kod lica koja su oboljela od HIV-a, zbog stigme i diskriminacije koja se asocira s ovim oboljenjem i direktnim i indirektnim uticajem HIV-a i sekundarnih infektivnih bolesti na mozak). Žene su, najčešće, primarne korisnice tretmana i usluga za mentalne poremećaje, ali je malo podataka o epidemiološkim i kliničkim nalazima spolnih razlika primjenjenim na politike javnog zdravstva i uslužnih institucija. Nedostatak institucija i odgovarajuće njege lica koja trebaju mentalnu zaštitu često je prepreka povratku izbjeglica, lica sa takvim potrebama.

Tabela broj 1. Mentalni poremećaji i poremećaji ponašanja u Federaciji BiH

	1999.		2000.		2001.	
	broj oboljenja	stopa na 100 000	Broj oboljenja	Stopa na 100 000	broj oboljenja	stopa na 100 000
Mentalni poremećaji i poremećaji ponašanja F00-F99	51 435	2 240	56 460	2 470	48 464	2 100

151. Provođenje imunizacije protiv tuberkuloze - Prosječan procenat primovakcinisane djece BCG vakcinom u 2002. godini iznosio je 91,0% i niži je u odnosu na 2001. godinu kada je iznosio 92,5%. Najveći procenat vakcinisanih bio je na području kantona Livno, 99,5%, a najniži na području Tuzlanskog kantona, 89,5%. Bosna i Hercegovone je, zajedno sa 46 europskih zemalja, ušla u program kontrole nad tuberkulozom u Europi - EURO TB

Prateći podatke od 1999.-2001. godine može se zapaziti porast broja oboljelih od TBC. Podaci su za Federaciju Bosne i Hercegovine:

Tabela broj 2. Oboljeli od TBC u Federaciji Bosne i Hercegovine

1999.		2000.		2001.	
svoga	broj oboljelih na 100 000 stan	svoga	broj oboljelih na 100 000 stan.	svoga	broj oboljelih na 100 000 stan.
297	113,2	340	113,4	368	120,6

Stopa oboljevanja od TBC u poslijeratnom periodu je u porastu u odnosu na prijeratni period, što se direktno dovodi u vezu sa osiromašenjem stanovništva.

152. Bosna i Hercegovina nema nacionalnu zdravstvenu politiku, niti nacionalni zdravstveni program.

Najčešći uzroci i stope smrtnosti u Bosni i Hercegovini

153. Stopa maternalne smrtnosti prije rata u Bosni i Hercegovini iznosila je 21,4 smrti na 100 000 stanovnika 1990. godine. Podaci o maternalnom mortalitetu u poslijeratnom periodu nisu kvalitetno ažurirani, ali prema raspoloživim podacima na temelju obrađenih uzroka smrti u Federaciji Bosne i Hercegovine, stopa maternalnog mortaliteta u 2000. godini je 8‰. Podatak je potrebno uzimati s velikim oprezom zbog nezadovoljavajućeg kvaliteta podataka o uzrocima smrti.

154. Vodeći uzroci smrti kod dojenčadi u Bosni i Hercegovini u 2002. godini:

1. Određena stanja porijeklom perinatalnog perioda	67,7%
2. Kongenitalne malformacije, deformacije i kromozomske abnormalnosti	12,6%
3. Oboljenja cirkulatornog sistema	2,1%
4. Simptomi, znaci i nenormalni nalazi i laboratorijski nalazi koji nisu drugdje klasifikovani	6,0%
5. Određene infektivne bolesti	3,9%
6. Ostala oboljenja, stanja i povrede	7,8%

Izvor podataka: Tabela 18. Statistički bilten 5. 2003. g. , Agencija za statistiku BiH

155. Vodeći uzroci smrti (mortalitet) u 2002. godine su bila oboljenja cirkulatornog sistema, čije je učešće u ukupnom mortalitetu bilo 53,1%. Maligne neoplazme su bile uzrok smrti kod 17,5% svih umrlih. Povrede i trovanja su na četvrtom sa 3,2% oboljenja dijestivnog ranga sa 2,7% na petom, a sva ostala oboljenja su kao uzroci smrti sa 13,5%.

Još uvijek se ne raspolaže sa standardiziranim podacima o specifičnim stopama smrtnosti prema pojedinim oboljenjima.

156. Stopa općeg mortaliteta u Bosni i Hercegovini u 1991. godini iznosila je 7,0‰. U poslijeratnom periodu na području Bosne i Hercegovine dolazi do laganog povećanja stope mortaliteta .U 2002. godini, stopa je iznosila 7,9‰. Ove podatke treba promatrati preliminarno. Ne raspolaže se podacima o stopi specifičnog mortaliteta.

157. Vodeći uzroci smrti u Bosne i Hercegovine u 2002. godini:

1. oboljenja cirkulatornog sistema	53,1%
2. maligne neoplazme	17,5%
3. simptomi, znaci i nenormalni nalazi i laboratorijski nalazi koji nisu klasificirani	9,9%
4. povrede, trovanja i druge posljedice spoljašnjih uzroka, spoljašnji uzroci morbiditeta i mortaliteta	3,2%
5. oboljenja digestivnog sustava	2,7%
6. ostali uzroci smrti	13,5%

Izvor podataka: Tabela 17. (Statistički bilten 5, 2003.g.) Agencija za statistiku BiH.

158. Vodeće grupe oboljenja, u Federaciji Bosne i Hercegovine

Tabela broj 3. Vodeće grupe oboljenja, FBiH, 1999.- 2001. godine

oboljenja	1999.		2000.		2001.	
	stopa oboljevanja na 10 000 stanovnika	index strukture	stopa oboljevanja na 10 000 stanovnika	index strukture	stopa oboljevanja na 10 000 stanovnika	index strukture
1.oboljenja respiratornog sistema	34,61	36,2%	3347	35,2	3095	35,7
2. oboljenja respiratornog sistema	850	8,9%	917	9,6	853	9,9
3 oboljenja genito-urinarnog sistema	706	7,4%	668	7,0	503	5,8
4. oboljenja digestivnog sistema	554	5,8%	536	5,6	512	5,9
5. oboljenja koštano-mišićnog sistema	429	4,5%	503	5,2	459	5,3
6. oboljenja kože i potkožnog tkiva	419	4,5%	421	4,4	429	5,0
7. infektivna i parazitarna oboljenja	398	4,2%	324	3,4	245	2,8
8. endokrina i metabolička oboljenja	259	2,7%	253	2,7	220	2,5
9. oboljenja oka i adnexa oka	256	2,7%	285	3,0	247	2,9
10. oboljenja uha i mastoidnog nastavka	254	2,7%	241	2,5	238	2,7

Komparativna analiza za period od 1999.-2001. godine je pokazala visoke stope oboljevanja od hroničnih masovnih nezaraznih oboljenja u Federaciji Bosne i Hercegovine.

159. Vodeće grupe oboljenja, u Republici Srpskoj

Tabela broj 4. Vodeće grupe oboljenja, Republika Srpska, 1999-2001. godina

Oboljenja	1999.		2000.		2001.	
	Broj slučajeva (N)	%	Broj slučajeva (N)	%	Broj slučajeva (N)	%
1. Oboljenja rasperatornog sistema	3568	29,00	289054	33,60	283716	31,20

2. Oboljenje cirkularnog sistema	103746	8,42	85169	9,89	110651	12,20
3. Oboljenje genurinarnog sistema	106505	8,65	96164	11,20	102345	11,30
4. Oboljenja digresivnog sistema	291787	23,70	62561	7,27	68932	7,60
5. Oboljenja koštano mišićnog sistema	62497	5,07	54633	6,34	61249	6,70
6. Oboljenja kože i potkožnog sistema	35370	2,90	31436	3,65	36043	4,0
7. Infektivna i parazitna oboljenja	33654	2,70	27025	3,14	27188	3,0
8. Endokrina i metabolička oboljenja	SOO-T98 43895	3,56	25560	2,97	Soo-T98 43344	4,80
9. Oboljenja oka i pripojaka oka	31364	2,54	F00-F99 27123	3,15	24057	2,65
10. Oboljenja uha i mastoidnog nastavka	F00-F99 29805	2,40	Soo-T98 39580	4,60	25292	2,80
Ostale bolesti	135291	11,00	122092	19,20	126499	14,00
UKUPNO	1230790	100	860397	100	909316	100

- F00-F99 – Duševni poremećaji i poremećaji ponašanja
- Soo-T98 – Povrede, trovanja i posljedice djelovanja spoljnih faktora

Komparativa analiza za period od 1999-2001. godine je pokazala visoke stope oboljevanja od hroničnih nezaraznih bolesti u Republici Srpskoj.

160. Stopa dojenačke smrtnosti Bosne i Hercegovine u razdoblju od drugog svjetskog rata do 1991. god. pokazivala je izraziti pad, sa 143,1‰ 1953 na 16,4‰ 1991. godine. Sa smrtnošću od 16,4‰ Bosna i Hercegovina je spadala u red zemalja sa niskom stopom dojenačke smrtnosti. Podaci o stopi dojenačke smrtnosti među različitim socio-ekonomskim skupinama nisu zasebno objavljeni. U proteklom periodu stopa dojenačke smrtnosti pokazuje tendencu opadanja: od 14,0‰ 1996, 9,7‰ u 2000., do 9,4‰ u 2002. godini. Ove podatke treba promatrati kritički zbog nedovoljnog obuhvata u registrowanju pojave. Uočene su velike varijacije u stopama dojenačke smrtnosti između pojedinih kantona.

Prateći trogodišnji trend kretanja najučestalijih grupa uzroka smrti, vidljivo je da se on nije bitno mijenjao.

Još uvijek se ne raspolaže sa standardizovanim podacima o specifičnim stopama smrtnosti prema pojedinim oboljenjima.

U poređenju s listom vodećih uzroka smrti u Bosni i Hercegovini u prijeratnom periodu, pa i s većinom evropskih zemalja, sadašnja lista vodećih uzroka smrti u Bosni i Hercegovine gotovo je jednaka. U 1991. godini na prvom mjestu među vodećim uzrocima smrti i izgubljenih godina zbog invaliditeta-DALY, bile su bolesti kardiovaskularnog sistema, 50%, kao što su hipertenzija i koronarne ishemičke bolesti. Maligne neoplazme su na drugom mjestu sa 18%, i njihov broj se povećao tokom posljednjih decenija. Na trećem mjestu su simptomi i ostala nedefinisana stanja. Povrede i trovanja su također, u porastu i dolaze na četvrto mjesto među specifičnim uzrocima smrti.

**Tabela broj 5. Hronična masovna nezarazna oboljenja u Federaciji Bosne i Hercegovini od 1999.-2001.godini
Stopa na 100 000 stanovnika**

	1999. godina	2000.godina	2001. godina
maligne neoplazme	230	320	230
porem. funkcij. štitne žlijezde	448	418	385
ob. cirkulatsistema	8066	8636	8300
dijabetes	1493	1548	1358
hron. obstr. plućne bolesti	1758	1797	1316
anemije, uzrok nedostatka željeza	2035	1881	1734
mentalni poremećaji i por. ponašanja	2238	2428	2100
hron obstr. digest. sust.	4153	2321	2852
ob. koštano-mišićnog sist.	4286	4947	4594

Evidentno je da su na prvom mjestu oboljenja cirkulatornog sistema sa stopom od 8 300-100 000 stanovnika, a visoke stope oboljevanja bilježe bolesti koštano-mišićnog sistema, pa oboljenja digestivnog sistema, slijede mentalni poremećaji i poremećaji ponašanja. U 2001. godini stope svih hroničnih oboljenja bilježe pad u odnosu na prethodu godinu, sa izuzetkom hroničnih oboljenja digestivnog sistema koji bilježe porast.

161. Zarazna oboljenja

Ukupan broj registriranih zaraznih oboljenja u 2001. godini iznosio je 55 733, što je činilo 2415,00 oboljelih na 100 000 stanovnika. Najučestalije zarazne bolesti na području Federacije Bosne i Hercegovine u 2001. godini bile su influenza, enterokolitis, varicellae, scabies i streptokokna angina, koje su činile 90% od ukupno registriranog broja zaraznih oboljenja. U 1999. godini registrirana je 21 epidemija zaraunih bolesti 52 050 oboljelih lica, 2000. godine 39 epidemija sa 42614 oboljelih, 2001. godini 31 epidemija sa 36572 oboljelih u epidemijama.), napomena: u broj oboljelih uključeni su i oboljeli od influence)

162. Morbiditet od zaraznih i parazitarnih oboljenja u Federaciji Bosne i Hercegovini

Tabela broj: 6. Morbiditet od zaraznih i parazitarnih oboljenja, FBiH, 1999., 2000., 2001.

VRSTA ZARAZNOG OBOLJENJA	1999. GOD.	2000. god.	2001. god.
	stopa oboljevanja na 100 000 stanovnika	stopa oboljevanja na 100 000 stanovnika	stopa oboljevanja na 100 000 stanovnika
1. Influenca	2342	1719	1547
2. Enterokolitis	194	162	156
3. Varicellae	176	188	179
4.Scabies	158	97	81
5. Angina streptococ.	93	74	74
6. TBC pulmonum	78	68	69
7. Parotitis epidemica	51	153	131
8. Toxiinfectio alimentaris	43	47	37
9. Scarlatina	19	18	22
10. Virusni hepatitis A	19	69	32
11. ostala zarazna oboljenja	984	99	89
Ukupno	3274	2695	2415

Prateći trogodišnju stopu zaraznih i parazitarnih oboljenja u Federaciji Bosne i Hercegovine vidljivo je da se trend ovih oboljenja manje više održava jednakim, izuzimajući Parotitis epidemica i virusni hepatitis, a čije stope pokazuju trend rasta u

2001. godini i 2001. godini, što je posljedica pojave ovih oboljenja u epidemijskom obliku.

163. U Bosni i Hercegovini od 1996-2002. godine registrovano je 51 oboljelih od AIDS-a, od kojih su uglavno svi umrli. Procjenjuje se da u Bosni i Hercegovini ima 350 HIV-AIDS pozitivnih.

U svrhu prevencije i borbe protiv HIV-AIDS-a Vijiće ministara Bosne i Hercegovine formiralo je Savjetodavni odbor za borbu protiv HIV-AIDS-a za Bosnu i Hercegovinu. Usvojena je Strategije prevencije i borbe protiv HIV-AIDS-a za Bosnu i Hercegovinu.

164. Stopa oboljevanja od TBC u poslijeratnom periodu je u porastu u odnosu na prijeratni peiod, što se izravno dovodsi u vezu sa osiromašenjem stanovništva.

Bosna i Hercegovina je zajedno sa 46 evropskih zemalja, ušla u program nadzora nad tuberkulozom u Europi-Euro TB. Prateći podatke od 1999.-2001. godine zapaža se porast broja oboljelih:

Tabela broj: 7. Oboljeli od TBC 1999/2001 godine

1999. godine		2000. god.		2001. god.	
svoga	broj oboljelih na 100 000 stan.	svoga	broj oboljelih na 100 000 stan.	svoga	broj oboljelih na 100 000 stanovnika
297	113,2	340	113,4	368	120,6

Važeći Zakon o zaraznim bolestima preuzat je sukcesijom iz RBiH. Trenutno je u izradi novi zakon o zaraznim bolestima.

Kao jedna od posljedica rata zabilježene su osobito visoke stope amputacija, lezije kičmene moždine, traumatske ozljede mozga, lezije perifernih nerava i politraume. Važno je naglasiti da su znatan dio ovog tereta ponijeli mladi i najproduktivniji dijelovi stanovništva. Trenutačno na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine postoji 38 centara za fizikalnu rehabilitaciju u zajednici, osnovanih kroz projekat Federalnog ministarstva zdravstva Rehabilitacija žrtava rata. Međutim, mora se primjetiti da na terenu nisu zaživjeli svuda u istom obimu, a ponegdje nisu nikako.

Tabela broj: 8. Obuhvat imunizacijom, 1991.-2002. godina

IMUNIZACIJA	GODINA	BCG
<u>VAKCINACIJA</u>	1991.	94%
	1999.	94,78%
	2000.	89,68%
	2001.	92,50%
	2002.	91,9%
REVAKCINACIJA	1991.	92,00%
	1999.	nema revakcinacije
	2000.	nema revakcinacije
	2001.	nema revakcinacije
	2002.	

165. Provođenje imunizacije protiv difterije, tetanusa i pertusisa

Prosječan procenat imuniziranih protiv difterije, tetanusa i velikog kašlja na području Federacije Bosne i Hercegovine u 2002. godini je iznosio 73,9% i znatno je niži u odnosu na 2001. godinu kada je iznosio 91,7%.

Najveći obuhvat imunizovanih registrovan je na područja kantona Livno 89,8%, a najniži na području kantona Sarajevo 59,7%.

Nizak procenat imunizovane djece je posljedica krize nastale poslije aplikacije celularne vakcine australijske proizvodnje, iz donacije UNICEF-a, djetetu iz Sarajeva, koje je obolilo od encefalitisa nakon aplikacije vakcine. Dijete je opservirano u Americi, gdje je dokazano da je vakcina bila samo okidač za neke genetske promjene koje su uslijedile.

166. Provođenje imunizacije protiv dječije paralize

Prosječan procenat imuniziranih oralnom polio vakcinom u 2002. godini na području svih kantona Federacije Bosne i Hercegovine iznosio je 81,8% i znatno je niži u odnosu na 2001. god. kada je iznosio 92,3%.

Najveći obuhvat imuniziranih je bio na Unsko-sanskom kantonu, 94,0%, a najniži na području kantona Sarajevo 61,9%.

167. Provođenje imunizacije protiv morbila

Prosječan procenat vakcinisane djece protiv morbila u 2002. godini iznosio je 86,0% i niži je u odnosu na 2001. godinu kada je iznosio 91,7%.

Najniži obuhvat imuniziranih bio je na području kantona Sarajevo, 62,8%, a najviši na području kantona Goražde 96,2%.

Tabela broj: 9. Provođenje imunizacije protiv morbila

imunizacija	GODINA	DTP	POLIO	MORBILI
VAKCINACIJA	1991.	94,00%	93,00%	95,00%
	1999.	95,06%	95,06%	80,74%
	2000.	82,23%	85,15%	88,61%
	2001.	91,79%	92,30%	91,70%
	2002.	73,9%	81,8%	86,0%
REVAKCINACIJA	1991.	95,00%	96,00%	98,00%
	1999.	92,69%	92,69%	74,88%
	2000.	78,89%	89,22%	90,03%
	2001.	89,2%	90,6%	83,5%
	2002.	62,6%	81,8%	87,2%

168. Štetno djelovanje voda

Evidentno je štetno dejstvo voda na širi prostor u Bosne i Hercegovine, što je uslovljeno neravnomjernošću i neravnotežom prirodnih elemenata (vodnog režima, klimatskih, geoloških, tokografskih) i ljudskih djelatnosti. Prostor Bosne i Hercegovine karakteriše razvijen reljef s relativno velikim padovima što uz neravnomjeran raspored padavina dovodi do neravnomjernog uticaja. Kritični su slivovi brdskih vodotoka s nižih planina koje ograničavaju dolinu Save, kao i gornji viši dijelovi slivova direktnih pritoka Save. Često dolazi do koincidencije poplavnih talasa pritoka Save i pritoka nižeg reda, kao i velikih voda Save i nekih pritoka. Dejstvo ljudskog faktora, uslovi za zadržavanje poplavnih voda se sve više pogoršavaju. Sječa šuma je sve intenzivnija, na inundacionim prostorima prosjecaju se komunikacije i u gornjim

dijelovima sliva se intenzivno iskorištavaju (naseljavanje, industrija, saobraćaj i dr.). Time se oticaj iz sliva ubrzava, zadržavanje vode se smanjuje isključivanjem inondacija regulacijom korita manjih vodotoka. Zbog neusaglašenosti ljudskih aktivnosti uslovi u donjim tokovima svih vodotoka postaju sve teži i složeniji.

Aktivne odbrane od poplava malo su zastupljene, a uslovi za njihovu izgradnju sve teže (naročito akumulacije i retenzije), kao i uslovi eventualnog prevođenja voda iz jednog sliva u drugi, problemi obezbjeđenja prostora za izgradnju objekata za zaštitu od poplava nastaju i u okviru istog sliva (objekti su u jednom dijelu sliva, njihovi efekti su na drugom, često u drugoj administrativno-upravnoj jedinici – općina).

Na kvalitet voda u vodotocima utiču koncentrisani i rasuti izvori zagađenja. Npr. zagađenja iz ruralnih naselja, od uzgoja stoke, od obrade zemlje, od spiranja sa šumskih površina, različita industrijska zagađenja.

169. Starije i lica sa invaliditetom

a) Starija lica

Prema procjenama entitetskih zavoda za statistiku, u strukturi ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine, učešća lica treće dobi je preko 10%, te prema međunarodnom parametrima stanovništvo Bosne i Hercegovine spada u kategoriju starog stanovništva: Ovo je posljedica pada nataliteta i prirodnog priraštaja stanovništva te još uvijek prisutnih velikih odlazaka mladih iz zemlje. Starija lica ili lica treće dobi imaju specifične zdravstvene probleme, uglavnom vezane za životnu dob ali i dodatne, uzrokovane teškom socioekonomskom situacijom.

Većina oboljenja u 2001. godini su oboljenja cirkulatornog sistema sa indeksom strukture 26,2%, zatim respiratornog sistema sa 18,3%, na trećem mjestu su oboljenja koštano-mišićnog sistema sa 9%. itd.

Poseban problem predstavlja ozebjeđenje zdravstvene zaštite ovoj populaciji u kategoriji povratnika, s obzirom da ne postoji do kraja definisan način obezbjeđivanja zdravstvene zaštite između entiteta.

Neophodno je unaprijediti zaštitu zdravlja lica treće dobi putem primarne zdravstvene zaštite, u sklopu porodične medicine obezbijediti program kućnog liječenja, rehabilitacije i medicinske njege ove populacione grupe.

b) Lica sa invaliditetom

Ne postoje tačni podaci, ali se procjenjuje da skoro 10% od ukupnog broja stanovnika Bosne i Hercegovine čine lica sa invaliditetom različitih vrsta, stepena invalidnosti i različitih uzroka nastanaka invaliditeta. Ova lica su veoma ranjiva kategorija i imaju stalnu potrebu za raznim oblicima zdravstvene zaštite. Nerazvijenost različitih servisa podrške dovodi do njihovog izolovanja što se dodatno odražava na njihovo psihičko stanje.

Rješavanje ovog problema se mora posmatrati sa više aspekata i intersektoralno, jer ovo nije samo problem zdravstvenog sektora, nego socijalne zaštite, osposobljavanja za rad i život, preventivnog djelovanja na uzroke koji dovode do invaliditeta.

170. Faktori koji utiču na zdravstveno stanje stanovništva

a.) Ishrana i fizička aktivnost

Djetinjstvo i adolescencija su kritična razdoblja za promovisanje zdravlja i dobrog stanja, te za prevenciju mogućih bolesti. Mnoga zdravstveno rizična ponašanja, mogu se javiti već tokom ovog razdoblja. Neka ponašanja ili pak njihov nedostatak,

npr. tjelesna aktivnost ima uticaja na zdravlje djece tokom cijelog života. U 2002. godini su se, kroz istraživanje zdravstveno ponašanje kod školske djece, koje je proveo Zavod za javno zdravstvo Federacije Bosne i Hercegovine, po prvi put prikupile informacije o stanju uhranjenosti, unosu hrane i navikama u ishrani školske djece na području Federacije Bosne i Hercegovini. Glavni cilj ovog istraživanja je razvoj informacionog sistema vezanog za zdravlje i način života mladih.

Za potrebe ovog izvještaja koji još nije objavljen, prikazani su izabrani podaci o navikama u ishrani i fizičkoj aktivnosti među školskom djecom.

Ciljane grupa u istraživanju su bile dvije dobne grupe, od u prosjeku 11,5 i 13,5 godina, a uzorak se sastojao od ukupno 3 200 učenika.

Podaci su pokazali da 60,6% učenika doručkuje svih pet radnih dana u sedmici, prilično jednako i dječaci i djevojčice. Međutim, prilično je veliki broj i dječaka i djevojčica koji izjavljuju da nikada ne doručkuju, 14,8%.

Prema istom istraživanju, stopa fizički neaktivnih učenika, definisanih kao oni koji nisu nikada aktivni ili su aktivni dva ili manje dana sedmično, iznosi 27,2%. Stopa je niža kod dječaka, 21,3%, nego kod djevojčica, 33,0%. Kod djevojčica postoji statistički vrlo značajan pomak u smislu manje aktivnosti u osmom razredu nego u šestom.

Na nivou Bosne i Hercegovine, donesen je Akcioni plan za djecu u Bosni i Hercegovini od 2002.- 2010. god.

U cilju institucionalnih reformi zaštite djece u okviru Vijeća ministara BIH formirano je Vijeće za djecu.

Akcioni plan za djecu u području zdravstvene zaštite majki i djece treba staviti naglasak na sprovođenje preventivnih programa, te kroz jasne ciljeve koji su u skladu s Konvencijom o pravima djeteta i ciljevima SZO:

- smanjenje smrtnosti i morbiditeta djece i majki
- unapređenje ishrane
- unapređenje dostupnosti pitkih voda i sanitarnog sistema
- prevencija rizičnog ponašanja vezano za seksualno prenosive bolesti s posebnim osvrtom na HIV-AIDS
- prevencija pušenja i narkomanije i alkoholizma

Navedeni segmenti se odnose na oblast zdravstva.

Istraživanje riziko faktora nezaraznih bolesti po prvi put je omogućilo procjenu uhranjenosti, unosa hrane i navika u ishrani odraslih na području Federaciji Bosne i Hercegovine.

Ciljana populacija u istraživanju riziko faktora hroničnih nezaraznih bolesti bili su stanovnici Federaciji Bosne i Hercegovine u dobi od 25-64 godine. Jedinica u uzrokovanju je bio pojedinac, a veličina uzorka je bila 3020 lica. Antropometrijska mjerenja su uključila mjerenje visine, težine, obima struka i kukova, a za procjenu stanja uhranjenosti korištene su preporučene granične vrijednosti indeksa tjelesne mase.

Uopće, 21,5% ispitanika je gojazno, 41,0% ima prekomjernu težinu i 36,8% ima normalnu težinu ili je pothranjeno. Procenat ispitanika sa prekomjernom težinom, naročito gojaznih, statistički znatno raste sa dobi. Dalje, procenat gojaznih je veći kod žena, dok je kod muškaraca veći procenat onih sa prekomjernom težinom, ITM između 25 i 30 .

Istraživanje je pokazalo da je 15,1% ispitanika u slobodno vrijeme fizički aktivno, definirano kao fizička vježba koja dovodi do blage zadihanosti ili znojenja, češće od

jednom sedmično. Prema dobnim grupama, veći je procenat fizički aktivnih muškaraca, 19,6 nego žena 12,0%.

Dobiveni podaci jasno govore da među odraslim stanovništvom na području Federaciji Bosne i Hercegovine nema podhranjenosti, dok se s druge strane vodi sjedilački način života što se odražava na prevalencu lica sa prekomjernom težinom i rizikom od nastanka hroničnih nezaraznih bolesti, koje su stalno prisutne na listi pet vodećih grupa oboljenja. Hronične nezarazne bolesti su također i glavni uzroci mortaliteta u populaciji.

Sve ovo navodi na potrebu sprovođenja preventivnih javno zdravstvenih programa, što predviđa i akcioni plan za hranu i ishranu u Federaciji Bosne i Hercegovine čija je finalizacija u toku.

U Republici Srpskoj u 2002. godini su se kroz istraživanje zdravstvenog ponašanja djece školskog uzrasta koje je sproveo zavod za zaštitu zdravlja Republike Srpske, Banja Luka prikupile informacije o ishrani školske djece na području Republike Srpske. Ciljna grupa u istraživanju su bile tri dobne grupe, 11, 13 i 15 godina a uzorak se sastojao od ukupno 5134 učenika.

Podaci su pokazali da svakodnevno doručkuje 86% ispitanika a jednom ili više puta pere zube 94% ispitanika.

Fizička aktivnost se provodi više od dva puta u toku sedmice u trajanju od 60 minuta je prisutna kod 88% ispitanika. Broj djece koja ne provode fizičku aktivnost je 4,2% a onih koji provode manje od 2 dana je 22,9%.

Na nivou Bosne i Hercegovine odnosno, na području Republike Srpske donesen je Akcioni plan za djecu do 2010. godine.

Akcioni plan za djecu u području zdravstvene zaštite majki i djece treba da stavi naglasak na provođenje preventivnih programa koji su navedeni i u Akcionom planu Federacije Bosne i Hercegovine.

Istrživanja rizičnih faktora hroničnih nezaraznih bolesti je provedeno 2002. godine na području Republike Srpske.

Ciljana populacija su bili stanovnici Republike Srpske starosne dobi od 25-64 godine a veličina uzorka je bila 5952 ispitanika. Do 18 godina starosti je bilo 1143 ispitanika (19,25%) a preko 18 godina bilo je 4328 ispitanika (90%). Antropometrijska mjerenja su uključila mjerenje visine, težine, obima struka i kukova, a za procjenu stanja uhranjenosti korištene su preporučne granične vrijednosti indeksa tjelesna mase.

Uopšteno, indeks tjelesna mase veći od 27 ima 55,7% ispitanika ili 650 000 stanovnika. Istraživanje je pokazalo ja je 6,7% ispitanika fizički aktivno, hipertenziju ima 42,1% ispitanika, a vrijednost holesterola iznad 5,5 mmol/l ima 55% ispitanika.

Dobijeni podaci govore da na našem području nema podhranjenosti, dok se sa druge strane vodi sjedilačni način života što se odražava na prevalencu lica sa prekomjernom tjelesnom težinom i rizikom od nastanka hroničnih nezaraznih bolesti koje su stalno prisutne na listi pet vodećih grupa oboljenja. Ova oboljenja su također i najčešći uzrok smrtnosti u Republici Srpskoj.

b.) Pušenje i zdravlje

U analizi zdravstvenog stanja stanovništva u Federaciji Bosne i Hercegovine, značajno mjesto zauzima praćenje trendova štetnih životnih navika kao što su potrošnja duvana, alkohola i psihotropnih substanci. Evaluacija pozitivnih i negativnih trendova kretanja vrši se putem, zvaničnih zdravstveno-statističkih podataka kao i istraživačkih studija, a ima za cilj procjenu nivoa izloženosti

stanovništva djelovanju određenih riziko faktora, kao i za definisanje preventivnih programa usmjerenih na osjetljive populacione grupe.

Prema rezultatima istraživanja riziko faktora nezaraznih bolesti kod odraslog stanovništva u Federaciji Bosne i Hercegovine implementiranog od Zavoda za javno zdravstvo Federacije Bosne i Hercegovine u 2002. godini, pušenje još uvijek predstavlja najrašireniju štetnu naviku u Federacije Bosne i Hercegovine. Značajan procenat ispitanika i to 37,6% su svakodnevni pušači, sa visokim procentom u mlađim dobnim grupama.

Prema rezultatima Istraživanja zdravstvenog ponašanja kod školske djece u Federaciji Bosne i Hercegovine pušenje je promatrano sa dva aspekta: evidencija pušačke navike u prošlosti i trenutne pušačke navike. U odnosu na postojanje pušačke navike u prošlosti, 20,8% ispitanika je potvrdilo pušenje, sa povećanim učešćem dječaka od 25,3% u odnosu na djevojčice od 16,3% i sa procentualnim uvećanjem evidencije pušačke istorije porastom starosne grupe od 12 do 14 godina. Međutim, značajno je da u odnosu na ispitivanje trenutne pušačke navike, 90,6% ispitanika negira pušenje od čega 87,7% dječaka i 93,5% djevojčica.

U analizi zdravstvenog stanja stanovništva Republike Srpske značajno mjesto zauzima praćenje trendova štetnih životnih navika, kao što su: potrošnja duvana, alkohola i psihoaktivnih komponenti. Evaluacija pozitivnih i negativnih trendova kretanja vrši se putem zvaničnih zdravstveno statističkih podataka kao i istraživačkih studija, a ima za cilj procjenu stepena izloženosti stanovništva djelovanju određenih rizičnih faktora kao i za definisanje preventivnih programa usmjerenih na osjetljive populacione grupe. Prema rezultatima istraživanja rizičnih faktora nezaraznih bolesti kod odraslog stanovništva Republike Srpske provedenog od strane Zavoda za zaštitu zdravlja Republike Srpske u jesen 2002. godine, pušenje predstavlja najrašireniju štetnu naviku. Svakodnevno puši 33,6% stanovnika ili 420 000 lica starijih od 18 godina.

c.) Alkohol i zdravlje

Po rezultatima Istraživanja riziko faktora nezaraznih bolesti kod odraslog stanovništva u Federaciji Bosne i Hercegovine, 29,5% ispitanika je potvrdilo konzumaciju alkohola, nije uzeta u obzir količina alkohola, u toku zadnje godine dana prije anketiranja, bez velikih razlika među pojedinim dobnim grupama, ali sa značajnom razlikom između muških i ženskih ispitanika, pri čemu 54,1% muških i 12,5% ženskih ispitanika navodi konzumaciju alkohola.

Značajan pokazatelj konzumacije alkohola i uticaja na zdravlje stanovništva, predstavlja učestalost oboljenja povezanih sa alkoholom kao riziko faktorom. Prema podacima Zavoda za javno zdravstvo Federacije, kod lica starijih od 19 godina, mentalni poremećaji i poremećaji ponašanja uzrokovani alkoholom, F10, pokazuju stalni trend porasta, od 1998. do 2002. godine, stopa na 100 000 stanovnika, do 101,3 na 100 000 stanovnika. Trend rasta bilježi se i kod oboljenja jetre izazvanih alkoholom, K70, i to od 1.459, stopa 65,5 na 100 000 stanovnika u 1998. godini do 1.555 stanovnika, stopa 67,2 na 100 000 stanovnika u 2002. godini

Prema rezultatima istraživanja rizičnih faktora kod odraslog stanovništva Republike Srpske, tokom prošle godine alkohol je konzumiralo 76% stanovnika starijih od 18 godina a svakodnevno konzumira alkohol 10% (109 000) stanovnika.

Istraživanje sprovedeno sa školskom djecom u Republici Srpskoj je pokazalo da pivo konzumira 41% ispitanika (sa 11 godina konzumira pivo 31,5% ispitanika, sa 13 godina 42,4% a sa 15 godina pivo upotrebljava 48,7% djece školskog uzrasta), 33,4% konzumira vino (sa 11 godina 22,8% ispitanika, sa 13 godina 36% a sa 15 godina 41,3% ispitanika školskog uzrasta). Žestoka pića konzumira 12% ispitanika školskog uzrasta (sa 11 godina 8,7%, sa 13 godina 14,3% a sa 15 godina 13% ispitanika školskog uzrasta).

d.) Droge i psihotropne supstance

Aktuelno socio-ekonomsko okruženje u poslijeratnom periodu u Bosni i Hercegovini ostavlja mogućnost za realne pretpostavke povećanja narkomanije kao i svih drugih bolesti ovisnosti. U analizi trendova ove štetne navike koristimo se rezultatima relevantnih istraživanja.

Kako je štetna navika zloupotrebe droge i psihotropnih supstanci često udružena sa oboljevanjem od HIV-AIDS-a, tokom 2001. godine UNICEF je uradio Projekat brze procjene i odgovora u Federaciji Bosni i Hercegovini, kojima je na lokalitetima Tuzle, Sarajeva i Mostara obuhvaćeno 676 mladih i različitih grupa. Od 212 mladih lica koje koriste drogu, 128 muškaraca i 83 žene, ispitanici, u prosjeku starosti 18 godina su potvrdili upotrebu droge po prvi put u 15. godini života. Od ukupnog broja ispitanika 67,9% je imalo polni odnos, 35,3% ispitanika smatra da je pod rizikom oboljevanja od HIV- a i drugih polno prenosivih infekcija, a svega 4,2% je testirano na HIV. U odnosu na vrstu droge i psihotropnih supstanci koje su koristili u protekolom vremenu, ispitanici navode: 52,8% kanabis, 18,4% ekstazi, 9,4% diazepam. Također, 50% ispitanika navodi da je koristilo dvije ili više droga u isto vrijeme, a 37,7% ispitanika je potvrdilo polne odnose dok su bili pod uticajem droge.

Kao podrška efikasnoj borbi protiv ovih po zdravlje rizičnih ponašanja i štetnih navika, pod pokroviteljstvom federalnog ministarstva zdravstva, tokom 2001. godine finalizovan je dokument – Federalni program prevencije alkoholizma i narkomanije, koji je predat u parlamentarnu proceduru.

e.) Unapređenje higijene sredine i industrijske higijene

Riziko faktorima okoliša su kontinuirano izložene sve populacione grupe, a naročito su ugrožena djeca, trudnice, hronični bolesnici i stariji ljudi.

Voda ima ogroman značaj za zdravlje ljudi. Zbog toga se problem vodosnabdijevanja izdvaja kao prioritetan na području Federacije Bosne i Hercegovine, gdje je prema procjenama, oko 50% stanovništva priključeno na sistem vodosnabdijevanja. Za oko 55% ukupne populacije vrši se kontrola higijenske ispravnosti vode, mikrobiološka, hemijska i radiološka, čime ne možemo biti zadovoljni. Uz neuređene zone sanitarne zaštite i zastarjeli način hlorisanja vode, vodeći problem predstavlja nepostojanje jedinstvenog registra objekata za vodosnabdijevanje. To onemogućava potpuni uvid u postojeće stanje i donošenje mjera u cilju poboljšanja vodosnabdijevanja na području Federacije Bosne i Hercegovine. O kvalitetu vodosnabdijevanja može se suditi i prema epidemiološkoj situaciji vezanoj za oboljenja koja mogu biti povezana sa vodom, a to su u prvom redu crijevne zarazne bolesti. Nešto povoljnija epidemiološka situacija u zadnje dvije godine mogla bi biti znak izvjesnog poboljšanja sisteme vodosnabdijevanja.

Pregledom podataka koji su rezultat mikrobioloških i hemijskih analiza javno-zdravstvenih laboratorija na teritoriju Federacije Bosne i Hercegovine, koje su u sistemu obaveznog izvještavanja, za razliku od drugih institucija koje vrše kontrolu higijenske ispravnosti vode može se vidjeti relativno visok procenat mikrobiološki i

hemijski neispravnih uzoraka. Najčešći kontaminanti su koliformne bakterije i fekalni streptokok i hemijski: amonijak, nitrati i nitriti, rijetki teški metali i druge toksične materije. Osnovni uzroci zagađenja izvora vode su povezani sa ljudskim aktivnostima, kao što su ispuštanje tečnih otpadnih materija iz industrije i naselja. Nepravilno odlaganje otpada, kao i neispravne vodovodne i kanalizacione cijevi, znatno utiču na kvalitet vode, što rezultuje povećanom izloženošću stanovništva mikrobiološki i hemijski kontaminiranoj vodi.

Analiza namirnica, u koje spada i voda podrazumijeva njihovu mikrobiološku, hemijsku i radiološku analizu prije nego što iziđu na tržište, dok analiza u prometu podrazumijeva iste analize nakon što namirnice iziđu na domaće i strano tržište, dakle budu pristupačne potrošaču.

Prema ekološkom konceptu zdravlja nužno je da uz današnju brzinu degradacije životne sredine, koja je posljedica djelovanja tradicionalnih i modernih hazarda, jedan dio djelatnosti zdravstva bude usmjeren na poboljšanje međudnosa čovjeka i njegove okoline. Prioriteti u uslovima porasta broja stanovnika, intenzivnijih migracija, modernizacije, jeste povećana upotreba ekotoksičnih supstanci, radioaktivnih materija i dr. Promjena kvaliteta čovjekove sredine u smislu njene sve veće zagađenosti djeluje direktno na zdravlje čovjeka preko vode, vazduha i zemlje i indirektnim putem preko lanca ishrane.

Promocija zdravlja svakog pojedinca i zajednice u Republici Srpskoj trebala bi biti cilj svih razvojnih strategija koje ne mogu zaobilaziti probleme što se reflektuju na zdravlje. Faktori sredine u kojoj ljudi žive mogu da podržavaju stanje dinamičke ravnoteže odnosno zdravlje, kada ih nazivamo **zdravstvenim resursima (voda, vazduh, hrana, zemljište, stanovanje)**, ali i da se mijenjaju tako da ugrožavaju zdravstvenu ravnotežu i smanjujući zdravstveni potencijal dovode do bolesti, kada ih nazivamo **zdravstvenim rizicima**.

Kvalitet života i blagostanje stanovništva zavise o kvalitetu okoline koji može imati četiri nivoa:

- okolina preživljavanja – suzbijanje velikih epidemija;
- okolina osnovne bezbjednosti koju karakteriše suzbijanje epidemija, akcidenata i bolesti podhranjenosti;
- okolina djeltovornog rezultata tj. odgovarajuća prehrana, okolina stimulans za rad (zdravi životni stilovi);
- konforna okolina koja je istovremeno za jedinku stimulativna okolina i pruža mu estetsko zadovoljstvo.

171. VODA

Mjesto, značaj i uloga koju voda ima u životu čovjeka doprinijeli su da SZO utvrđuje kriterijume, potreba i kvaliteta za vodu za piće zbog esencijalnog uticaja na zdravlje. To ukazuje na značaj vode globalno kao nezamjenjivog resursa i adekvatno snadbjevanje higijenski ispravnom vodom za piće imperativ je savremenog života i standarda, mjerilo blagostanja i dobrobiti ljudi.

U Republici Srpskoj 51,4% domaćinstava ima priključak na gradski vodovod, 27,7% na lokalni vodovod, dok bušeni bunari su način snabdijevanja vodom za piće za 13,4% domaćinstava. Prekide u snadbijevanju vodom za piće ima 41,6% domaćinstava (42,2% u gradskim a 41,1% u seoskim naseljima). Kod nas nije formiran jedinstven Registar vodnih objekata, veliki broj njih i nema zadovoljavajuću tehničko-tehnološku dokumentaciju, uspostavljene higijensko-sanitarne zone zaštite

izvorišta i dezinfekciju. Mnogi od centralnih vodovoda imaju značajno izražene gubitke (25 do 60%) zbog dotrajalosti distributivne mreže.

Problemi sa vodom za piće i njena higijenska neispravnost najčešće su povezani sa nepravilnom dispozicijom tečnih i čvrstih otpadnih materija iz industrije i domaćinstava, nepostojanje ili nepridržavanje zona sanitarne zaštite vodoobjekata, neadekvatno izvedeni vodni objekti i rezervoari, nedostatak materijalnih sredstava za njihovo održavanje i funkcionisanje, neadekvatno održavanje tehnološkog procesa proizvodnje, postupaka kondicioniranja vode, a naročito nesprovođenje ili neadekvatno sprovođenje postupaka dezinfekcije.

Zakonom, obavezu javno zdravstvene kontrole kvaliteta vrši šest laboratorija Zavoda za zaštitu zdravlja na području Republike Srpske (Banja Luka, Doboj, Lukavica, Zvornik, Srbinje i Trebinje), i imaju obavezu izvještavanja, monitoringa provjere i povezanosti podataka sa epidemološkom situacijom na terenu. Vodovodi poštujući principe HACCP-a vrše redovnu pogonsku kontrolu u procesu pripreme, proizvodnje i dopreme vode za piće do krajnjeg potrošača. U proteklim godinama više su bili zastupljeni mikrobiološki pregledi i najčešći kontaminati: povećan broj ukupnih ili aerobnih mezofilnih bakterija, identifikovana E. Koli ili fekalni streptokoki. Uvidom u rezultate hemijskih analiza detektovani su najčešće prisustvo: povećanog sadržaja organske materije, prisustvo amonijaka, nitrata, nitrita, željeza, ili druge toksične materije (nus-produkti procesa dezinfekcije). Sveukupno se može reći da oko 50% populacije je obuhvaćeno javnozdravstvenom kontrolom.

Tabela broj:10. Analiza vode

Godina	Fizičko-hemijska analiza			Mikrobiološka analiza		
	Ukupno	Nezadovoljava		Ukupno (n)	Nezadovoljava	
		n	%		n	%
1998.	1831	258	14,09	2380	538	22,60
1999.	2077	245	11,79	2638	484	18,34
2000.	3481	332	9,53	4522	892	19,72
2001	3720	330	8,87	4711	927	19,67
2002.	3833	770	20,08	4946	910	18,39

Izvor podataka: Služba za higijenu i zdravstvenu ekologiju Zavoda za zaštitu zdravlja Republike Srpske, Banja Luka

Zaključci:

- Oko 50% stanovništva Republike Srpske priključeno je na sistem vodosnadbijevanja. Neadekvatan pristup i nedovoljne količine zdravstveno bezbjedne vode još uvijek su prisutni u pojedinim područjima Republike Srpske.
- Jedinstven Registar objekata za vodosnadbijevanje nije formiran.
- Osnovni nedostatak svih vodnih objekata je neuređenost sanitarnih zona zaštite izvorišta pitke vode u skladu sa zahtjevima SZO koji podrazumijeva 95% izvora.
- Javnozdravstvenim nadzorom je pokriveno tek nešto iznad 50% populacije, što upućuje na kvantitativno i kvantitativno nedostatan nacionalni informacioni sistem o pouzdanosti kvaliteta vode koju pijemo.
- Nedostatan je monitoring hemijskih, bioloških i radioloških parametara u potpunosti, na koje ukazuje SZO i EU. Neopremljenost i needukovanost kadra na dijagnostici svim laboratorijama zavoda onemogućava obavljanje ispitivanja i utvrđivanja prisutnosti mnogobrojnih modernih hazarda čije prisustvo i toksičnost ostaju nedostupni široj javnosti.

Preporuke:

- Izraditi jedinstven Registar vodnih objekata prema tipu objekata na teritoriju Republike Srpske.
- Putem planskih višefaznih projekata izvršiti institucionalno jačanje referentnih laboratorija: nabavka oprema, edukacija kadra, proširiti paletu detektovanih kontaminanata (rezidue pesticida, metala, metaloida, radionuklida i drugih toksičnih materija).
- U provođenju zdravstveno-ekoloških standarda pokrenuti podršku sanitarne inspekcije na zaštiti i očuvanju izvorišta pitke vode u skladu sa preporukama SZO. Uspostaviti kontinuiran sistematski monitoring vode za piće iz javnih vodnih objekata u skladu sa zakonskim propisima.
- Planiranim akcijama sistematski utvrditi stanje voda koje se flaširaju ili su već u prometu u skladu sa novim Pravilnikom.

172. VAZDUH

Na području Federaciji Bosne i Hercegovine još uvijek ne postoji jedinstven sistem detekcije i mjerenja osnovnih parametara zagađenja vazduha, sumpor dioksid i lebdeće čestice. Kontinuirana mjerenja se, za sada, vrše u Sarajevu, Zenici i Kaknju. Poseban problem predstavlja nekontrolisan razvoj saobraćaja, dok je emisija industrijskih zagađivača još uvijek znatno manja nego u prijeratnom periodu, kada je često prelazila granične vrijednosti.

U posljednje tri godine u Sarajevu, Zenici i Kaknju nije registrovano povećanje koncentracije SO₂ iznad 100 mikrograma na m³ kubni. Koncentracija SO₂ iznad granične vrijednosti izaziva respiratorne smetnje kod stanovništva, a posebno su ugroženi hronični bolesnici, djeca i stariji.

Na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine ne postoji jedinstven sistem detekcije i mjerenja osnovnih pokazatelja zagađenja vazduha, sumpor dioksida i letećih čestica.

Iako u Republici Srpskoj ne postoji sistem monitoringa i tumačenje kvaliteta vazduha sa zdravstvenog aspekta, mjerenja sprovedena na nekim lokalitetima (područjima) ukazuje na to da je u nekim urbanim sredinama prisutno aerozagađenje jačeg intenziteta. Registri i katastri zagađivača nisu uspostavljeni, iako postoji zakonska regulativa ona nije usklađena sa preporukama SZO i standardima Evropske Unije.

Kontrola kvaliteta vazduha vršena je povremeno u manjem broju opština (oko 20%), a kontinuirano samo u Banja Luci (prema Odluci Gradske Uprave od 1989. g.). Najznačajniji uticaj na nastanak aerozagađenja imaju industrijska i energetska postrojenja, saobraćaj i u sezoni grijanja individualna ložišta. Kao gorivo, najčešće se koriste čvrsta fosilna goriva koja sadrže od 2,5 do 4% sumpora i koja sagorijevanjem stvaraju velike količine sumpor-dioksida i pepela (20-30%). U vazduh se emituju i značajne količine sumpor-dioksida i zbog toga što se kao gorivo koriste znatne količine mazuta i lož ulja. Korištenjem benzina koji sadrži tetra-etil olovo u vazduh se emituju i značajne količine olova uz ugljen-monoksid, azotne okside i policiklične ugljovodonike. Ispitivanjem je utvrđeno da se samo na području grada Banje Luke godišnje u atmosferu emituje 250 tona olova. Iako postoji zakonska obaveza kontinuiranog mjerenja emisija kod svih izvora aerozagađenja ono se ne vrši. Samo u 10% općina vršeno je povremeno osmatranje dima iz industrijskih i energetskih postrojenja po Bingemanovoj metodi. Praćenje stanja zagađenosti vazduha vršeno je mjerenjem od sedam mjernih eko-stanica na kojima je analiza kvalitet vazduha. Srednje godišnje koncentracije sumpor-dioksida ne odstupaju mnogo od lokaliteta do

lokaliteta, ali je bilježen porast udjela izduvnih gasova iz motornih vozila u skladu sa porastom intenziteta saobraćaja, što je bio osnovni razlog prelaska iz I u II klasu kvaliteta. U odnosu na zagađenost crnim dimom (čađi) područje grada se može uslovno podijeliti u dvije zone—zona čistog vazduha i zona malo do umjereno zagađenog, tokom većeg dijela godine, a u zimskom periodu izuzetno zagađenog vazduha. Zbog nekompletnosti podataka o trenutno najvećim zagađivačima i emisija, a u vezi i sa promjenom klimatskih uslova i malog broja parametara, ne može se učiniti evaluacija ovog faktora rizika sa zdravstvenog aspekta, iako je koleracionom analizom epidemioloških ciljanih istraživanja utvrđena visoka povezanost kvaliteta vazduha i njegovog negativnog uticaja na zdravlje kod djece starosti od 0-6 godina.

Tabela 11. Koncentracije zagađivača vazduha na eko-stanicama u Banja Luci 1998/99/02 g. (ug/m³)

Godina	Sumpor-dioksid		Čađ	
	C	Cm	C	Cm
1998.	19	55	39	177
1999.	16	38	20	82
2000.	18	52	22	90
2001.	17	48	22	68
2002.	18	46	20	41

C – srednja mjesečna koncentracija

Cm – najveća srednja dnevna koncentracija tokom jeseća

Izvor: Institut zaštite i ekologije Banja Luka

Emisije iz građevinskog materijala, kao ni uticaja pušenja, kućne prašine, otvorenih plamena i grijućih tijela (CO, NO₂) i sl. nisu uključene u monitoring i tumačenje sa aspekta uticaja vazduha unutrašnjeg prostora životne i radne sredine na zdravlje čovjeka.

Zaključak

- ❖ Na području entiteta ne postoji monitoring sa uključenjem novih parametara za ocjenu kvaliteta vazduha koji podrazumijeva dopunu sa: NOH, O₃, teške metale (olova, kadmijuma), volatilane organske supstance (VOC), postojanih organskih polutanta (POPS);
- ❖ Nema tumačenja kvaliteta vazduha sa aspekta uticaja na zdravlje, iako se može uvidom u prezetirane rezultate mjerenja utvrditi da nije bilo kritičnih pomaka vrijednosti mjerenja parametara;
- ❖ nije izrađen registar i katastar zagađivača.

Preporuke

- ❖ Izraditi registar i katastar zagađivača i uvesti kontinuirani monitoring;
- ❖ Pažnju usmjeriti na čestice veličine do 10µm, frakcije dima, koji utiču na zdravlje stanovnika u procjeni dopuštenih vrijednosti u skladu sa saznanjima;
- ❖ Usaglašavanje postojeće zakonske regulative sa preporukama SZO i Direktivama EU;
- ❖ Stalno prikupljanje podataka o rizičnim faktorima koji utiču negativno na najosjetljiviji dio populacije (vulnerabilne grupe) i ocjena njihove ugroženosti;
- ❖ Aktivnosti usmjerene na izvore zagađenja (u skladu sa emisijom) i učestvovanje pri nacrtima uređenja prostora i izbora tehnologija u smislu mogućeg smanjenja emisija;

- ❖ Praćenje benzena i benzo(a)pirena kao indikatora i karcinogenih supstanci u vazдушnim gasovima i uticati na smanjenje emisija iz mobilnih zagađivača (prilagođavanje vozila, transportnih sredstava, režima načina vožnje i transporta);
- ❖ Izrada peludne karte na području entiteta, s obzirom na fitografska područja, te izrada kalendara pojavljivanja pleuda i obavještanje javnosti o vremenskim kretanjima peluda prema godišnjim dobima;
- ❖ Permanentno obavještanje javnosti o nivou aeropolutanata i podizanje svijesti o njihovom uticaju na zdravlje i akciji na smanjenju istih.

173. OTPADNE MATERIJE

Način dispozicije tečnih i krutih materija na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine nije zadovoljavajući. Oko 50% stanovništva, pretežito urbanog, je priključeno na kanalizacioni sistem, dok ruralno stanovništvo tečni otpad, uglavnom, odlaže u propusne ili polupropusne jame. Prije izlivanja u rijeke i jezera prečišćava se svega 15% tečnih otpadnih materija. Oko 40% čvrstog otpada se odlaže po sanitarno-higijenskim pravilima, podaci Zavoda za javno zdravstvo Federacije Bosne i Hercegovine. Kao prioritetan problem javlja se specifičan otpad, koji predstavljaju lijekovi s isteklim rokom upotrebe. Procjenjuje se da na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine ima oko 740 tona takvog otpada. Složena postrojenja u kojima bi se ta vrsta otpada mogla spaljivati ne postoje, ako izuzmemo peći za spaljivanje koje su malog kapaciteta. Otpad se zbog toga odlaže u plastičnu ili metalnu burad, zalijeva betonskom smjesom i zatrpava duboko u zemlju. Ova rješenja su manjkava, jer postoji opasnost kontaminacije podzemnih voda.

Čvrste otpadne materije

Procjenjuje se da se godišnje stvara u Republici Srpskoj oko 400 kg čvrstih otpadnih materija po stanovniku. Čvrste otpadne materije, kontrolisano se odlažu na deponije koje se nalaze u 28 općina. Organizovanim skupljanjem, odvozom i zbrinjavanjem otpada obuhvaćeno je oko 700.000 stanovnika u nekoliko regija, koji obuhvata 44 deponije (45 JKP-a) i nijedna ne ispunjava sanitarno higijenske zahtjeve. U ostalim općinama postoji veći broj divljih deponija i pepelišta.

Tabela 12. Obuhvat stanovništva javnim sistemom zbrinjavanja otpada, broj deponija i broj JKP-a prema regijama/gradovima

Grad/Regija	Stanovnici(n)	Deponije(n)	JKP(n)
Trebinje	24.500	5	5
Foča/Srbinje	22.200	6	7
Pale	39.200	3	3
Bratunac	45.000	6	6
Bijeljina	101.000	3	3
Doboj	109.000	5	5
Banja Luka	350.000	16	16
UKUPNO	690.000	44	45

Za izradu analize korišteni su podaci iz Republičkog zavoda za statistiku, Urbanističkog zavoda Republike Srpske Banja Luka, Institutu za vode Bijeljina, Zavoda za zaštitu zdravlja Republike Srpske Banja Luka, Firme «Dvokut» Sarajevo Federacija Bosne i Hercegovine. Najveći procenat domaćinstava ima organizovan odvoz čvrstih otpadaka (45%) na predviđenom mjestu odlaže 7,6%, «divlje» deponije koristi 15,2%, spaljuje 24,4% ili neki drugi način 3,2% domaćinstava.

Ne postoji nijedna deponija za uklanjanje toksičnih hemijskih materija. Poseban problem predstavljaju lijekovi i sanitetski materijal kojima je istekao roku upotrebe a sa već isteklim rokom dospjeli su kao humanitarna pomoć, a procjenjuje se na nekoliko tona. Njihovo uklanjanje je za sada nemoguće, jer ne postoji incinerator. Ovi lijekovi su u zatvorenim buradima bili locirani u blizini zdravstvenih ustanova i za samo polovinu su izdvojena finansijska sredstva za transport i njihovo zbrinjavanje izvan Republike Srpske. U ruralnim sredinama stanovništvo ne osjeća problem otpada s obzirom da veći njegov dio iskorištava (prerada, ponovna upotreba-stočna hrana i čvrsto gorivo, ili kompostiranje), dok u urbanim sredinama kao i u visokorazvijenim industrijskim susjednim zemljama može se ubilježiti trend stalnog rasta količina otpada po glavi stanovnika, što se uklapa u sliku stvarnosti da je otpad jedan od «globalnih javnozdravstvenih problema» modernog društva današnjice, posebno kada se radi o hazardnom (medicinskom, radioaktivnom, farmaceutskom) i potencijalno opasnom otpadu.

174. HIGIJENSKA ISPRAVNOST HRANE

Pregledom petogodišnjeg trenda kretanja zaraznih bolesti na teritoriji Federaciji Bosne i Hercegovine vidljivo je da je situacija slična, te da ni ovogodišnja stopa morbiditeta, 44,09%0000, uslijed alimentarnih toksoinfekcija ne pokazuje promjene u odnosu na prethodnu godinu. I ove godine su alimentarne toksoinfekcije na osmom mjestu liste vodećih zaraznih bolesti u Federaciji Bosne i Hercegovine. Međutim, zabilježene su dvije epidemije alimentarnih toksoinfekcija u 2002. godini, što je manje nego što je bilježeno u prethodnom periodu.

Pregledom podataka o higijenskoj ispravnosti namirnica i predmeta opće upotrebe koji se prikupljaju u 5 javno zdravstvenih laboratorija na području Federacije Bosne i Hercegovine, primijećeno je da je u 2002. godini procenat neispravnih uzoraka u proizvodnji znatno niži nego proteklih godina. Naime, od ukupnog broja pregledanih uzoraka iz proizvodnje u 2002. godini nađeno je svega 6% mikrobiološki i 2,6% hemijski neispravnih uzoraka. To, kao i manji broj epidemija se može povezati sa stalnim poboljšanjem u procesu proizvodnje hrane, gdje su se počeli primijenjivati principi HACCP-a, a novi proizvodni pogoni primjenjuju savremene i međunarodno priznate tehnologije. Nadalje, razlozi se mogu naći i u intenzivnim kampanjama Vlade kojima se populacija stimuliše da kupuje i konzumira domaće proizvode, a koje su u skladu sa preporukama ovog javno zdravstvenog izvještaja.

Međutim, pošto mnoge institucije koje, također, vrše kontrolu higijenske ispravnosti i kvaliteta namirnica, ne potpadaju pod sistem obaveznog izvještavanja u javnom zdravstvu, konstatuje se da uvid u stanje nije potpun.

Kontrolu i nadzor nad higijenskom ispravnošću namirnica i dalje prate problemi ograničenog i nedovoljno edukovanog kadra, nedostatka opreme i zastarjelih i neusklađenih zakona.

Kroz inicijativu Pakta stabilnosti i projekat zemalja članica - Jačanje službi za bezbjednost hrane i ishrane u Jugoistočnoj Evropi - u okvir Zdravstvene mreže Jugoistočne Evrope, stvoreni su uslovi za donošenje krovnog zakona o hrani, te politike za hranu i ishranu na državnom nivou. O odgovornost za sprovođenje projekta na entitetskom nivou će pripasti entitetskim ministarstvima zdravlja i zavodima za javno zdravstvo Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske.

Evidentan je izostanak harmonizacije postojeće zakonske regulative na standardima EU i preporukama SZO u oblasti obezbjeđivanja dovoljnih količina zdravstveno bezbjedne hrane, uključujući sve elemente u lancu ishrane, neophodne u očuvanju i unapređenju zdravlja stanovništva.

Zbog svog izuzetno velikog značaja koji imaju, namirnice spadaju u visiko rizične faktore životne sredine koje tokom života imaju neosporno veliki značaj u nastanku, kako zaraznih tako i sve rastućem trendu pojavljivanja i masovnih nezaraznih bolesti populacije.

Iako se godišnje u Republici Srpskoj industrijski ili u zanatskoj proizvodnji proizvede na tone namirnica, još uvijek se znatne količine namirnica uvoze. Kontrola nad proizvodnjom i prometom životnih namirnica (uključujući i vodu za piće kao najvažniju namirnicu) vrše sanitarni, tržišni i veterinarski inspektori. Kontrolu namirnica u okviru HACCP-a vrši samo mali broj laboratorija u fabrikama u vidu interne kontrole u toku tehnološkog procesa. Javno-zdravstvenu kontrolu, uglavnom, vrše laboratorije Zavoda za zaštitu zdravlja Republike Srpske, koje su ovlaštene za kontrolu zdravstvene ispravnosti, a dijelom zdravstvene ispravnosti mikrobiološka ispitivanja se vrše i u Veterinarskom institutu.

Razlog zdravstvene neispravnosti namirnica su iznimno bili povišene vrijednosti pesticida ili teških metala: kadmijuma, olova i arsena, dok su isto tako bile utvrđene nepotpuna ili neusklađena deklaracija na originalnom pakovanju prehrambenih artikala. Iz ukupnog broja analiziranih namirnica u javnozdravstvenim ustanovama može se zaključiti da je broj kontrolisanih uzoraka namirnica nedovoljan i znatno niži od broja koji je propisan zakonom (15 uzoraka na 1000 stanovnika).

Relativno se često registruju infekcije ili trovanja koja nastaju kao rezultat alimentarnog prenosa. Radiološka i toksikološka analiza namirnica nije utvrđivana zbog nedostatne opreme u toku prošlih godina. Ocjena zdravstvene ispravnosti se vrši u skladu sa postojećom zakonskom regulativom isključivo na osnovu organoleptičkih hemijskih i mikrobioloških analiza.

Tabela 13. Prikaz rezultata životnih namirnica na mikrobiološke i fizičko-hemijske parametar u Republici Srpskoj za 1998/99/2000. godinu.

Fizičko-hemijska analiza				Mikrobiološka analiza		
Godina	Ukupno	Neispravni uzorci		Ukupno	Neispravi uzorci	
		n	%		n	%
1998.	2286	253	11,0	3927	537	13,67
1999.	2418	220	11,1	3225	547	16,96
2000.	2647	398	15,0	5243	528	10,07
2001.	3004	446	14,8	5872	661	11,25
2002.	4712	618	13,1	7128	892	12,51

Izvor: Izvještaj, 1998/1999/2000. god. (Zavod za zaštitu zdravlja Republike Srpske, Banja Luka)

Kontrola nad licima koja učestvuju u procesu proizvodnje prehrambenih proizvoda vrši sanitarna inspekcija Odjeljenja za inspekcijske poslove na lokalnom nivou. Osoblje je dužno da redovno, što podrazumijeva dva puta godišnje, obavi sanitarni pregled (bris grla, bris nosa i stolicu na parazite i protozoe) uz klinički pregled i dodatne pretrage, ukoliko ljekar ustanovi da za to postoje indikacije. Po završenom pregledu i dostavljenim laboratorijskim nalazima izdaje se ovjerena sanitarna knjižica, ili daje prijedlog daljeg tretmana pacijenta ukoliko je pregledom konstatovano prisustvo oboljenja.

Svako lice koje učestvuje u procesu proizvodnje životnih namirnica ili radi u objektima u kojima se vrši priprema gotovih jela (ugostiteljski objekti) je dužno da pohađa predavanja higijensko-sanitarnog minimuma i da pristupi završnom ispitu prije stupanja u radni odnos. Postojeće znanje vremenom se mora provjeravati.

U okviru kontrole nad objektom i osobljem za proizvodnju životnih namirnica uzimaju se i uzorci namirnica; brisevi radnih površina, radne odjeće, posuđa i ruku lica koja učestvuju u procesu proizvodnje.

Praćenje bolesti izazvanih hranom kada se radi o mikrobiološkoj kontaminaciji vrši Služba za epidemiologiju Zavoda za zaštitu zdravlja na osnovu prijava koje se redovno dostavljaju iz Doma zdravlja. Analizu dostavljenih uzoraka izlučevina i povraćenog sadržaja, kao i ostatka hrane za koje se sumnja da su uzrok oboljenja vrši laboratorija za mikrobiologiju Zavoda za zaštitu zdravlja. Za sada nije uspostavljeno praćenje bolesti izazvanih hemijski kontaminiranim namirnicama iz razloga što ovakve kontaminacije spadaju u red hroničnih, dugotrajnih kontaminacija koje najčešće tek nakon dužeg perioda stvaraju posljedice, a za sada nisu zadovoljeni uslovi za njihovo praćenje (TDI, NOEL), makar SZO sve više ukazuje na potrebe njihovog praćenja.

175. Radna sredina

Sistem zdravstvene zaštite radnika je komplikovan, te su podaci o zdravlju na radnom mjestu još uvijek veoma oskudni. Iako *kantonalni* zavodi za medicinu rada, tamo gdje postoje, prikupljaju neke od relevantnih podataka, sumarna statistika ta Federacije Bosne i Hercegovine se vodi samo dijelom, što je u nadležnosti Zavoda za javno zdravstvo Federacije Bosne i Hercegovine.

Trenutno su na raspolaganju samo podaci o stopi povređivanja, a mogu se pratiti kroz petogodišnji period. U 2002. godini ona je iznosila 688‰, odnosno primijetan je blagi porast u odnosu na prethodne godine.

Još uvijek nema podataka o stopi povreda na radu prema vrstama djelatnosti, niti podataka o smrtnosti uslijed povreda i nesreća na radu. Stoga je potrebno raditi na unaprijeđenju zdravstvenog izvještavanja u oblasti medicine rada i monitoringa štetnih materija na radnom mjestu.

Situacija u Republici Srpskoj ne može da se komparira sa zemljama zapadne Evrope, ali zato može sa zemljama okruženja gdje se bilježi smanjen obim proizvodnje. Ono što je identično za sve, jest da organizacija i problemi zaposlenih radnika su sa specifičnom patologijom koja isto tako odslikava dobro poznat sistem prijavljivanja, registracije bolesti radnika, smanjenje epidemioloških ciljanih studija u profesionalca poslije tretmana, smanjenje zajedničkog učešća radnika sa preventive medicine koji bilježe, posebno u malim ili srednje velikim industrijama smanjenje i gubitak posla. U strukturi bolesti radnika mogu se izdvojiti mašinovođe u željezničkom saobraćaju - vibracione bolesti, bolesti respiratornog sistema zajedno sa inhalacijom hazardne prašine i hemijskih supstanci, radne intoksikacije i različite alergije.

Izostanci s posla zajedno sa oboljevanjem generalno imaju karakter rastućeg trenda i višestrukog zahvatanja metalurgije, građevinske industrije i tekstilne idustrije. Mnoge od registrovanih bolesti zajednički povećavaju nivo smanjenja rada povezanog sa radnim uslovima-respiratorne bolesti, hipertenzije i ishemijske bolesti srca i bolesti lokomotornog sistema. Djelimična invalidnost ljudi u relativnoj vezi je sa rastućim trendom invalidnosti zajeno sa značajnim porastom bolesti radnika.

Uvidom u trenutno dostupne podatke navedene u tabeli 6., moguće je utvrditi procenat oboljelih prema vrsti bolesti kod zaposlenih lica prema važećoj Međunarodnoj klasifikaciji bolesti.

Tabela 14. Vodeće bolesti populacije zaposlenih radnika u Republici Srpskoj u 1999. g. (prema X Međunarodnoj klasifikaciji bolesti).

Šifra grupe bolesti	Vrste bolesti	%
J00.....J99	Bolesti sistema za disanje	25,1
I00.....I99	Bolesti sistema krvotoka	10,9
M00....M99	Bolesti mišićno-koštanog sistema i veziva	10,4
N00.....N99	Bolesti mogaćno polnog sistema	8,0
K00.....K99	Bolesti sistema za varenje	7,2
Z00.....Z99	Faktori koji utiču na zdravstveno stanje	6,6
S00.....S99	Povrede, trovanja i posljedice spoljnih faktora	5,8
F00.....F99	Duševni poremećaji i poremećaji ponašanja	4,0
L00.....L99	Bolesti kože i potkožnog tkiva	3,6
H00.....H99	Bolesti oka i pripojka oka	2,9
-----	Ostale bolesti	15,5
UKUPNO		100,0

Izvor: RS Podaci iz propisanog obrasca 3-05/1 RS a odnosi se samo na radnike koji se liječe u službama medicine rada Domova zdravlja i Dispanzera medicine rada

Zdravstvena briga o radnicima je ciljano doprinijela dijagnostikovanju i tretmanu bolesti ali i prevenciji i povezivanju sa oštećenjem zdravlja na poslu. Smanjenju u startu troškova podrazumijeva procjenu zdravstvenih hazarda i aktivnosti na smanjenju i njihovoj eliminaciji.

Zakonski regulisana zaštita zdravlja radnika nije uključivala zahtjeve novih ekonomskih uslova, ekonomske i fiskalne inicijative i mehanizme za unapređenje radnih uslova. Radnici u hazardnim proizvodnim uslovima još uvijek uživaju neke privilegije: skraćenje radnog dana, produžen odmor tokom godine, prijevremeno penzionisanje. Pozitivan stav i motivacija koja je prisutna i kod poslova sa visokim rizikom pokazali su ozbiljne probleme i poteškoće za implementaciju programa koji su uključivali i uslove rada.

176. Jonizirajuće zračenje

Centar za zaštitu od zračenja Zavoda za javno zdravstvo Federaciji Bosne i Hercegovine vrši kontrolu izvora jonizujućeg zračenja, personalne dozimetrije, liječničku kontrolu lica zaposlenih na izvorima jonizirajućeg zračenja i kontrolu radioaktivne biosfere.

Kontrolisanje izvora zračenja podliježe zakonskim propisima. Demontirano je 15 radioaktivnih gromobrana. Radioaktivni javljači požara, kao i veliki dio gromobrana nisu pod kontrolom, jer nije utvrđeno vlasništvo, a i mnoge firme ne funkcioniraju pa ne mogu platiti troškove kontrole.

Registri izvora zračenja su u nadležnosti Federalne uprave za zaštitu od zračenja i radijacionu bezbjednost.

Kontrola jonizacionog i nejonizacionog zračenja - Novim Zakonom o zaštiti jonizovanih zračenja u Republici Srpskoj, prema preporukama IAEA, reguliše se kontrola nad izvorima jonizacionog zračenja i uspostavlja monitoring. Nedovoljne su aktivnosti usmjerene na smanjenje nepotrebnih izlaganja populacije široko upotrebljavanim izvorima jonizacionog zračenja u medicini, industriji i istraživanjima.

U prirodi se bilježi tzv. povišeni prirodni fon koji je u našoj zemlji ratnim deševanjima bio još naglašeniji, što je dovelo do posljedičnih neželjnih mutagenih-teratogenih ili kancerogenih posljedica za populaciju, a što se potvrđuje registrovanim nivoom

karcionoma. U Republici Srpskoj se ne sprovodi kontrola ličnih dozimetara profesionalaca koji rade na izvorima jonizacionog zračenja, kao ni radioaktivnost vode i hrane, ali u Zavodu za zaštitu zdravlja Republike Srpske u Banjoj Luci otpočeo je sa radom Odsjek za radiohemiju koja svoj rad, opremu i kadar treba da usaglasi sa zahtjevima ove nacionalne institucije i stvarnim potrebama na ovom području zaštite zdravlja populacije. U niže navedenim tabela navedene su aktivnosti ovog odsjeka:

Tabela 15. Prikaz kontrolisanih izvora jonizacionog zračenja

IZVOR	2001.		2002.	
	UKUPAN BROJ	PREGLEDANO	UKUPAN BROJ	PREGLEDANO
RTG uređaji	206	206 (100%)	206	206 (100%)
CT uređaji	10	10 (100%)	10	10 (100%)
Radioaktivni gromobrani	215	0	215	0
Industrijski radioaktivni izvori	NEPOZNAT	66	NEPOZNAT	66
Radioaktivni javljači požara	11,879	0	11,897	50

Tokom protekle dvije godine registrovana su 215 RAG gromobrana od čega je 15 demontirano, ali izvori radioaktivnosti nisu kontrolisani. Nema stvarnih podataka o broju industrijskih izvora i broju radioaktivnih javljača požara zbog nedostatne dokumentacije.

Prema evidenciji, u Republici Srpskoj su postavljena 193 radioaktivna gromobrana koji sadrže CO 60 standardne aktivnosti 3,7 do 7,4 GB ili 152 čije vrijeme poluraspada je 13 godina. Prije rata na području Republike Srpske bilo je postavljeno preko 600 jonizacionih javljača požara u kojima se nalazi u kristalnom obliku radioaktivni EU. U ratnim dejstvima je oštećeno ili uništeno nekoliko radioaktivnih gromobrana i velikih jonizacionih javljača požara koji su se nalazili u fabričkim halama. Prilikom čišćenja ruševina radiaktivni materijal je rasut iz jonizacionih javljača požara, bez ikakve kontrole i uklonjen zajedno sa građevinskim materijalom. Mjesta odlaganja ovog materijala su najčešće adekvatna i predstavljaju samo prelazno rješenje dok se ne nađe povoljnije rješenje. Novi Zakon o zaštiti od jonizacionog zračenja treba da omogući kontrolu i minimizovanje nepotrebnih izlaganja populacije široko upotrebljavanim izvorima jonizujućeg zračenja u medicini, industriji i istraživanjima.

177. Kontrola lica zaposlenih na izvorima jonizacionog zračenja

Tabela broj: 16. Kontrola lica zaposlenih na izvorima jonizovanog zračenja

Vrsta kontrole	2001.		2002.	
	ukupan broj lica uposlenih na izvorima ion zračenja	pod kontrolom	ukupan broj lica uposlenih na izvorima ion. zračenja	pod kontrolom
termoluminiscentna dozimetrija	630	613 97%	715	694 97%
Liječnički pregledi	630	128 20%	715	460 64%

Izmjerene primljene doze na TLD- u su u propisanim dozvoljenim granicama.

Liječničkim pregledom utvrđeno je da nije došlo do narušavanja zdravstvenog stanja lica zaposlenih na izvorima jonizovanog zračenja.

178. Kontrola radiološke ispravnosti hrane i vode za piće

Tabela broj:17. Kontrola radiološke ispravnosti hrane i vode za piće

Tip uzorka	2001.	2002.
Hrana	170	349
Voda za piće	27	31

U 2002. godini uz 349 kontrolisanih uzoraka hrane, urađen je godišnji monitoring 24 uzorka na 5 radi-izotopa. Svi uzorci su bili radiološki ispravni.

Voda za piće je ispitivana na ukupnu beta aktivnost. Svi uzorci su bili radiološki ispravni. Usljed nedostatka alfa, beta brojača, nije bilo mogućnosti odrediti ukupnu alfa, beta aktivnost vode, što bi po zakonskim propisima bilo neophodno.

Iz prethodnog se može zaključiti da je u 2002. godini vidan napredak u sprovođenju kontrole zračenja u odnosu na prethodni period. Rad na projektima IAEA je poboljšan. Godišnja doza koju pojedinac primi potiče od pozadinskog zračenja. Kreće se u granicama 1-10 mSv sa srednjom vrijednošću od 2,4 mSv. Mnogo značajnije je prisustvo radona u vazduhu u zatvorenom prostoru koji bi trebalo kontrolisati.

Izloženost jonizacionom zračenju u medicini, industriji i istraživanju, svuda gdje se koriste izvori zračenja je u porastu. Međutim, zaštita i kontrola izvora zračenja je savremenija, pa se smanjuju rizici izloženosti jonizacionog zračenja za lica zaposlena na izvorima zračenja.

Na osnovu istraživanja stanja zdravstva domaćih stručnjaka, objavljenih radova, analiza Svjetske banke o siromaštvu u Bosni i Hercegovini, izvještaja Svjetske zdravstvene organizacije, nedvojbeno se došlo do rezultata da je u Bosni i Hercegovini visok stepen siromaštva. Zdravstvo je jedna od društvenih djelatnosti koja je direktno zavisna o drugima a posebno o privredi. Svi problemi u zdravstvu mogu se svesti na one koji proizilaze iz zdravstvenog stanja, nezadovoljstva učesnika u sistemu i finansijska pitanja. Rješenje problema se vidi u promjenama metoda prikupljanja i potrošnje sredstava, poboljšanja upravljanja, uključivanju društvene zajednice i učiniti je suodgovornom za vlastito zdravlje, te unaprijeđenje djelotvornosti sistema koji će odgovoriti na potrebe cjelokupnog stanovništva.

U cilju toga u procesu je izrada strategije za razvoj zdravstva u Bosni i Hercegovini, u okviru Strategije borbe protiv siromaštva. Ona podrazumijeva i izmjenu postojeće legislative, kao i donošenje nove.

Ugroženost stanovništva- minska polja

179. Neeksplodirana ubojna sredstva

Neeksplodirane mine i eksplozivne naprave iz mnogih područja su specifična prijetnja po zdravlje jedne zemlje, naročito djece u poslijeratnom razdoblju. Procjenjuje se da u BiH ima milion neeksplodiranih mina, od čega 70% na području Federacije Bosne i Hercegovine, koje su registrovane na 16 000-20 000 minskih polja.

Sljedeći riziko-faktor su nekontrolisani izvori jonozacionog zračenja. Preciznih podataka o njihovom broju nema. U toku je registracija izvora jonizacionog zračenja. Zakon o zaštiti od jonizacionog zračenja i radijacijska bezbjednost usvojen je 1999.

godine. Shodno Zakonu pri Federalnom ministarstvu zdravstva utemeljena je Federalna uprava za zaštitu od zračenja i radijacijsku bezbjednost, a pri Zavodu za javno zdravstvo Federacije Bosne i Hercegovine osposobljen Centar za zaštitu od jonizujućeg zračenja.

Prema podacima Centra za uklanjanje mina Bosne i Hercegovine, u 2001. godini je bilo ukupno 63 nesreća u kojima je poginulo 34 a ranjeno 37 lica. U prethodne tri godine registrirano je 125 nesreća, u kojima je poginulo 71 lica, a ranjeno je 113 lica. Među žrtvama, 90% su odrasli muškarci, prosjek 30 godina, dok djeca predstavljaju 20% žrtava. Najrizičnije grupe su povratnici, posebno u ruralnim područjima.

Tokom proteklih pet godina, 1998-2002. godine, na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine povrijeđeno je ukupno 298 ljudi, od toga smrtno 106.

Tabela br. 18. broj poginulih, odnosno povrijeđenih od mina i neeksplozivnih ubojitih sredstava , u periodu 1998-2002. god

	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.
poginulih	30	14	21	24	17
povrijeđenih	50	26	44	37	35

Izvor podataka: Centar za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini

Kao što je prikazano u tabeli, broj poginulih i povrijeđenih nije se značajno povećavao proteklih pet godina. Međutim, činjenica da mine svake godine uzimaju živote stalno upućuje na ozbiljnost ovog problema. Među žrtvama je najviše odraslih , 19-39 godina i djece 0-18 godina, što se može vidjeti na sljedećoj tabeli:

Tabela broj 19. Struktura poginulih, odnosno povrijeđenih u periodu 1993-2002 godine

starosne grupe	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.
djeca 0-18 god.	24	9	28	12	11
odrasli 19-39 god.	32	15	17	25	15
odrasli 40-60 god.	19	11	16	13	21
odrasli preko 60 god.	7	3	4	5	5
nepoznato	8	2	0	6	0

Izvor podataka: Centar za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini

Uvidom u bazu podataka SZO i analizom preporučenih indikatora, evidentno je da saobraćajni traumatizam još uvijek predstavlja jedan od vodećih rizika po zdravlje ljudi u Federaciji Bosni i Hercegovini.

Prema podacima Federalnog ministarstva unutarnjih poslova na teritoriji Federacije Bosni i Hercegovini se održava visok broj povrijeđenih u saobraćajnim nesrećama. Tako je 1998. godine bilo 6360, a u 2002. godini je povrijeđenih 6 677.

U periodu 2000.-2002. godine je zabilježen značajan trend porasta ukupnog broja prometnih nesreća uzrokovanih konzumiranjem alkohola. Prema podacima Federalnog ministarstva unutarnjih poslova na teritoriju Federacije Bosne i Hercegovini, broj nesreća izazvanih upotrebom alkohola je bio 21 669 u 2000. godini, a 2002. god. 25 772, što daje porast stope povrijeđenih sa 59 na 100 000 u 2000. godini na 71 na 100 000 u 2002. godini.

Liječenje povrijeđenih u saobraćajnim nesrećama iziskuje složenu i skupu tehnologiju, kao i medicinsko-socijalne usluge nužne trajno onesposobljenim licima. Zato je saobraćajni traumatizam važan socijalno-medicinski problem

Za podatke o obolijevanju stanovništva Federacije Bosne i Hercegovine, kao jedini raspoloživi podaci koriste se redovni zdravstveno-statistički izvještaji ambulantnih službi PZZ. Stanovništvo u Federaciji Bosne i Hercegovine najčešće obolijeva od oboljenja respiratornog sistema, 35,7%, slijede oboljenja cirkularnog sistema, 9,9%, oboljenja genito-urinarnog sistema i digestivnog sistema.

U Republici Srpskoj ratnom situacijom i u postratnom periodu zabilježena su mnogobrojna, po zdravlje štetna djelovanja, koja su bila izražena kroz visoki stepen invalidnosti i smrtnosti, pogotovo u posebno markiranim prioritetnim područjima.

Prema bazi podataka Mine Action Centre BiH (MAC) na području RS iza rata su evidentirana 4.679 minskih polja, a procjenjuje se da je to samo oko 60% od stvarnog broja minskih polja. Pošto se radi o specifičnoj opasnosti po zdravlje od ukupnog broja lica koja su doživjela akcident, jedan broj lica je izgubio život, među povrijeđenim su lica koja su izgubila obe ili jednu nogu ili jedno stopalo. (Tabela 9.). Posmatrano po godinama, najveći broj akcidenata registrovan je u 1996. godini i od tada se bilježi trend smanjivanja. Ako se posmatraju akcidenti po mjesecima, onda se može konstatovati da su nastali u najvećem broju u mjesecima mart, april, maj i juni, i to se ponavljalo iz godine u godinu.

Tabela 20. Statistički podaci o nivou povređivanja u vezi sa minama u Republici Srpskoj (1996/2002.g.)

Godina	Broj nesreća	Poginulo	Teže ranjeno	Lakše ranjeno
1996.	187	51	131	68
1997.	99	46	62	13
1998.	29	9	20	5
1999.	9	9	9	3
2000.	18	14	9	5
2001.	19	9	7	2
2002.	18	9	7	4
Ukupno:	381	148	246	100

Izvor: Baza podataka Međunarodnog komiteta Crvenog krsta

Tabela 21. Broj nastradalih po starosnim kategorijama

Grupa	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.
Djeca (0-18)	27	13	8	10	1	0	8
Odrasli (19-39)	58	25	24	24	23	11	11
Odrasli (40-60)	39	28	25	14	8	10	1
Stariji od 60	18	8	10	7	3	2	0
Dob nepoznata	9	0	2	0	0	3	0

Zaključak:

- Postojeća zakonska regulativa nije usaglašena sa preporukama SZO i EU i ne primjenjuje se u potpunosti;

- Prijavljivanje i registrovanje akcidenata je nedovoljno, iako je zakonom obavezno i prema etiologiji i mjestu nastanka (na radnom mjestu, u domaćinstvu, u saobraćaju, u industriji ili prirodne katastrofe).

Preporuka

- Kontinuirano prikupljanje potpunih podataka o prioritetnim područjima, povrijeđenim i poginulim od mina i drugih eksplozivnih sredstava;
- Obezbijediti bolju informisanost javnosti; naglašavanje opasnosti; davanju uputstava o prevenciji i sprečavanju posljedica po zdravlje i akcidentima na prioritetnim područjima;
- Jačanje svijesti zajednice na polju rehabilitacije i resocijalizacije ugroženih lica.

Član 13.

PRAVO NA ADEKVATNO OBRAZOVANJE

180. Obrazovanje u Bosni i Hercegovine tokom rata

Tokom rata, sticanjem okolnosti, iz jedinstvenog i visokocentralizovanog obrazovnog sistema nastala su tri obrazovna sistema. Opći institucionalno-pravni okvir obrazovanja, odnosno struktura škola ostala je skoro ista u sva tri sistema, ali su se pojavile bitne razlike u nastavnim planovima i programima, naročiti iz maternjeg jezika i književnosti, istorije, geografije, muzike i likovne kulture. Na teritoriji koju su kontrolisali bosanski Hrvati korišten je nastavni plan i program i udžbenici R Hrvatske. Na teritoriji koju su kontrolisali bosanski Srbi korišten je nastavni plan i program i udžbenici SR Jugoslavije. Na teritoriji koju su kontrolisali Bošnjaci korišten je prvo nastavni plan i program i udžbenici R Bosne i Hercegovine, ali su tokom 1994. godine napravljeni novi nastavni planovi i programi i veliki broj udžbenika. Iako su u periodu rata uslovi života i rada bili veoma teški i često rizični, nastavni proces se u skoro svim dijelovima zemlje kontinuirano odvijao.

181. Obrazovanje po Dejtonskom sporazumu

Prema Dejtonskom sporazumu većina upravne vlasti data je entitetima, uključujući i nadležnost za obrazovanje, nauku i kulturu.

U Federaciji Bosne i Hercegovine, u skladu sa Ustavom Federacije (poglavlje III, član 4b), obrazovanje je decentralizovano tako što je njegova nadležnost prenesena na kantone.

U Republici Srpskoj obrazovanje je centralizovano na entitetskom nivou.

182. Ustavne odredbe

a.) Ustav Bosne i Hercegovine

U široki katalog prava i sloboda, promovisanih i garantovanih Ustavom Bosne i Hercegovine i međunarodnim dokumentima koji čine sastavni dio Ustava, spada i **pravo na obrazovanje**. (Član II.3 "I" Ustava Bosne i Hercegovine).

Ustavom BiH je utvrđena odgovornost države Bosne i Hercegovine i oba entiteta za obezbjeđenje najvišeg nivoa međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda (Član II.1. Ustava Bosne i Hercegovine). To znači da su zaštita ljudskih prava i odgovornost za nediskriminaciju u uživanju tih prava zajednička nadležnost i odgovornost države i entiteta, te da su, u tom smislu, organi vlasti na svim nivoima odlučivanja obavezni da obezbijede ostvarivanje i zaštitu ljudskih prava i sloboda utvrđenih Ustavom, pa dakle i prava na obrazovanje.

Ustavom Bosne i Hercegovine je, dalje, utvrđena konkretna preraspodjela nadležnosti između države i entiteta, te međusobni odnosi državnih i entitetskih institucija. **Sve vladine funkcije koje nisu izričito povjerene institucijama Bosne i Hercegovine pripadaju entitetima** (Član III.3.“a” Ustava Bosne i Hercegovine). U tom smislu, posebne i konkretne odgovornosti za organizaciju i upravljanje obrazovnim sistemom pripadaju entitetima, odnosno federalnim jedinicima.

Ustavnim odredbama se, nadalje, promoviše **međuentitetska koordinacija i u stvarima koje se ne nalaze u okviru nadležnosti Bosne i Hercegovine predviđenih Ustavom Bosne i Hercegovine**. Također, Ustav Bosne i Hercegovine predviđa mogućnost **preuzimanja nadležnosti od strane Bosne i Hercegovine** u stvarima u kojima se o tome postigne saglasnost entiteta, kao i **formiranje dodatnih institucija Bosne i Hercegovine** za vršenje ovih nadležnosti. Član III. 4. I 5. “a” Ustava Bosne i Hercegovine).

b.) Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine koncept decentralizacije obrazovanja proveden je dalje ustavnom preraspodjelom nadležnosti između federalne vlasti i vlasti federalnih jedinica - kantona.

Utvrđivanjem isključive nadležnosti Federacije, podijeljenih nadležnosti između Federacije i kantona i posebnih nadležnosti kantona izvršena je generalna preraspodjela ovlasti na svim nivoima vlasti i odlučivanja .

U skladu sa ustavnim odredbama, federalna vlast i kantoni nadležni su, zajednički ili odvojeno, ili od strane kantona koordinirano od federalnih vlasti, između ostalog, za jamčenje i provođenje ljudskih prava, pa dakle i prava na obrazovanje. U pogledu podijeljenih nadležnosti federalna i kantonalne vlasti se dogovaraju na trajnoj osnovi. (Član III.2. “a” i 3. (1) i (2) Ustava Federacije Bosne i Hercegovine).

U oblasti obrazovanja, kantoni su posebno nadležni i odgovorni za:

- a) **utvrđivanje obrazovne politike;**
- b) **donošenje propisa o obrazovanju i**
- c) **obezbjedenje obrazovanja.** (Član III.4. “b” Ustava Federacije Bosne i Hercegovine).

c.) Svi kantonalni ustavi također, inaugurišu i promovišu ljudska prava i slobode, kroz dalju obavezu kantona i jedinica lokalne samouprave da obezbijede njihovu punu zaštitu i sprovođenje.

Nadležnosti koje su utvrđene kao posebne nadležnosti kantona u oblasti obrazovanja mogu biti delegirane i prenijete na federalnu vlast ili na jedinice lokalne samouprave. (Član V.1. 2.(1) Ustava Federacije Bosne i Hercegovine)

Svi kantonalni ustavi utvrđuju ovu mogućnost, kao i obavezu prenošenja određenih nadležnosti na one opštine na teritoriji kantona u kojima je većinsko stanovništvo u pogledu nacionalnog sastava manjinsko u kantonu kao cjelini.

Načini prenošenja nadležnosti na lokalnu ili federalnu vlast variraju od obaveze donošenja posebnog zakona o prenošenju nadležnosti, preko postupka međusobnog dogovaranja, prihvatanja nadležnosti i donošenja posebnog zakona, pa do jednostrane odluke o prenošenju nadležnosti.

Međutim, navedene ustavne odredbe još uvijek imaju samo deklarativni karakter. Prema raspoloživim podacima, niti jedan kanton do sada nije prenio konkretne kantonalne nadležnosti u oblasti obrazovanja na federalnu vlast, ili je to u zanemarljivoj mjeri učinio samo prema nižim nivoima vlasti i odlučivanja i to, uglavnom, kroz odredbe posebnih zakona u oblasti obrazovanja (npr. jedinice lokalne

samouprave kao osnivači obrazovnih ustanova na određenim nivoima obrazovanja; učešće u (su) finansiranju pojedinih segmenata učeničkog standarda - prijevoza, ishrane itd.)

d.) Ustav Republike Srpske garantuje svakom građaninu pravo na obrazovanje. Obrazovanje je obavezno za svu djecu mlađu od 16 godina. Osnovno i srednje obrazovanje je besplatno. Također, "svakome je pod jednakim uslovima dostupno srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje". (Član 38 Ustava)¹. Ovdje se mora pomenuti nemogućnost ispunjenja ustavne obaveze da je osnovno obrazovanje i besplatno. Naime, samo mali broj učenika (socijalni slučajevi) dobija besplatne udžbenike, a i prevoz učenika putnika (udaljenost 4 i više km) nije najadekvatnije riješen.

e.) U skladu sa članom 9. (g) Statuta Brčko Distrikta BiH utvrđene su funkcije Brčko Distrikta BiH među kojima je i oblast obrazovanja

U članu 13. Statuta priznaje se svima pravo na uživanje svih prava i sloboda koje su garantirane Ustavom i zakonima Bosne i Hercegovine i zakonima Brčko Distrikta BiH bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi.

U članu 16. Statuta Brčko Distrikta BiH utvrđeno je da svako lice ima jednako pravo na obrazovanje bez diskriminacije. Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno. Srednjoškolsko obrazovanje je besplatno. Privatne škole i akademske institucije mogu se osnivati u skladu sa zakonom.

U skladu sa članom 47. Statuta, gradonačelnik u skladu sa organizacionim planom (član 9.), formira odjeljenja, pa i odjeljenje za obrazovanje.

183. Reforma zakonodavstva u obrazovanju

Navedenim **ustavnim odredbama dat je, dakle, generalni okvir decentralizacije obrazovanja koji omogućava da se proces razvija dalje, ka nižim i višim nivoima odlučivanja.** Kako je već rečeno, Ustav Bosne i Hercegovine i ustavi i entiteta potiču i podržavaju taj proces, utvrđivanjem obaveze ili ostavljanjem mogućnosti za delegiranje postojećih, kao i uspostavu dodatnih nadležnosti i institucija u obrazovanju.

U tom smislu, a u cilju obezbijeđenja adekvatnog pravnog okvira za organizaciju obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini i uspostavljanja efikasnih mehanizama za upravljanje obrazovanjem kao cjelovitim i kontinuiranim, a ne fragmentarnim i parcijalnim procesom, dokumentom o polaznim strateškim ciljevima reforme obrazovanja (predstavljenim Vijeću za implementaciju mira u Bosni i Hercegovini, novembra 2002. godine u Briselu), predviđena je, između ostalog, i **reforma postojećeg obrazovnog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini.**

¹ Članom 7 Ustava propisana je upotreba srpskog jezika kao službenog jezika i ćirilično pismo, "Na području gdje žive druge jezičke grupe u službenoj upotrebi su i njihovi jezici i pismo".

Reformom obrazovnog zakonodavstva obezbjeđuje se usklađivanje i modernizacija postojećeg brojnog, šarolikog, zatvorenog i stereotipnog obrazovnog zakonodavstva, neprimjerenog zahtjevima decentralizacije obrazovanja. S druge strane, reformom obrazovnog zakonodavstva treba obezbijediti jednak pristup obrazovanju svima u Bosni i Hercegovini i puno ostvarivanje prava na obrazovanje, kao i garantovanje neophodnih uslova i pretpostavki za ujednačavanje i postizanje kvaliteta obrazovanja u skladu sa evropskim i svjetskim standardima.

184. Pregled zakona i propisa u obrazovnom sistemu

U Bosni i Hercegovini u oblasti obrazovanja donesen je Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini. U toku je priprema Nacrta Zakona o visokom obrazovanju, a u entitetima i Brčko Distriktu BiH doneseni su sljedeći zakoni: Zakon o predškolskom obrazovanju, Zakon o osnovnom obrazovanju, Zakon o srednjem obrazovanju i Zakon o visokom obrazovanju.

Međuentitetski sporazumi:

- a) Izjava o namjerama, Brisel, novembar 2000.
- b) Pismo namjere pristupanju Bolonjskoj deklaraciji 2001/2002.
- c) Sporazum o zajedničkoj jezgri nastavnih planova i programa, 08.08.2003. godine u Sarajevu
- d) Bolonjska deklaracija, april 2002. godine

Privremeni sporazum o djeci povratnika

Entitetski ministri obrazovanja su 5. marta 2002. godine, potpisali Privremeni sporazum o zadovoljavanju posebnih potreba i prava djece povratnika. Cilj ovog sporazuma je obezbijedenje neophodnih uslova za povećanje broja upisa djece povratnika u škole širom Bosne i Hercegovine, posebno u škole gdje su djeca povratnika u manjini.

Privremeni sporazum obezbjeđuje uslove za zapošljavanje više nastavnika povratnika i određuje da etnički sastav školskih upravnih odbora odražava etnički sastav lokalnog stanovništva. Privremeni sporazum određuje da ministarstva obrazovanja trebaju izdati instrukcije o provođenju i odrediti predstavnike iz svojih ministarstava koji će biti zaduženi za rješavanje problema djece povratnika.

Sporazum, također, obezbjeđuje mogućnosti roditeljima povratnicima da njihova djeca pohađaju nastavu iz «nacionalne grupe predmeta.» To znači da učenici mogu pohađati sate maternjeg jezika i književnosti, istorije, geografije, prirode i društva i vjeronauke, na osnovu plana i programa za njihovu etničku grupu.

Koordinacioni odbor, sastavljen od predstavnika iz svih entitetskih i kantonalnih ministarstava obrazovanja, osnovan je kako bi se obezbijedila puna sprovedba Sporazuma. Sačinjen je sveobuhvatan plan sprovođenju, koji je 13. novembra 2002. godine potpisan od strane entitetskih i kantonalnih ministara obrazovanja. Planom su određeni uslovi neophodni za organizovanje i finansiranje nastave iz nacionalne grupe predmeta za djecu povratnike.

185. Okvirni Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini

Pravo na obrazovanje kao temeljno ljudsko pravo i obrazovanje kao djelatnost koja nosi atribut djelatnosti od posebnog društvenog interesa ne može biti samo i isključivo briga i odgovornost vlasti regionalnog ili lokalnog nivoa.

Ključ za postizanje efikasnije društvene odgovornosti i funkcija u obrazovanju leži u redefinisaniu uloga svih nivoa vlasti/odlučivanja i stvaranju kapaciteta za unapređenje obrazovnog zakonodavstva, a time i obrazovnog sistema.

U skladu sa ustavnom odgovornošću države Bosne i Hercegovine za obezbjeđenje i zaštitu prava na obrazovanje, donesen je **Okvirni Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini**, kojim se uređuju “osnovni principi predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja, obrazovanja odraslih i osnivanja i funkcionisanja institucija za pružanje usluga u obrazovanju u Bosni i Hercegovini”.

Predlaganje i donošenje ovakvog, općeg zakona na nivou države predstavlja prvi i najznačajniji korak u stvaranju adekvatnog pravnog okvira za legitimno postupanje svih aktera u obrazovanju, što, između ostalog, omogućava i **državi BiH da stane na tzv. “ulaz” i “izlaz” vlastitog obrazovnog sistema i bude učinjena odgovornom za njegov kvalitet**, poput prakse evropskih i drugih zemalja u svijetu.

Ustanovljavanjem osnovnih principa Zakonom stvorene su elementarne pretpostavke za rješavanje niza praktičnih problema i pitanja. Kao najznačajnije, Zakonom se inauguriraju **zajednička nastavna jezgra i drugi obrazovni standardi i ustanovljavaju adekvatne strukture za njihovu implemantaciju, praćenje i razvoj**, što je bitan preduslov za usklađivanje postojećih paralelnih obrazovnih sistema, za postizanje neophodnog nivoa konzistentnosti i prepoznatljivosti obrazovnog sistema Bosne i Hercegovine, kao i za ujednačenost i postizanje odgovarajućeg kvaliteta obrazovanja i njegovu mjerljivost i uporedivost na domaćem i međunarodnom planu.

186. Obrazovno zakonodavstvo Federacije Bosne i Hercegovine je veoma šaroliko, što je posljedica paralelne primjene novih kantonalnih propisa i većeg broja ranijih federalnih propisa, uglavnom podzakonskih akata.

Vlastite propise, osnovne zakone za gotovo sve nivoe obrazovanja donijeli su svi kantoni (**spisak u prilogu**). Također, mnogi kantoni su donijeli i veliki broj vlastitih pratećih propisa - podzakonskih akata.

U kantonima koji nisu donijeli sve neophodne prateće propise, kao važeći podzakonski akti se primjenjuju bivši federalni propisi.

187. U Republici Srpskoj doneseni su Zakon o osnovnoj školi, Zakon o srednjoj školi, Zakon o Visokom obrazovanju.

188. U Brčko Distriku oblast obrazovanja regulisana je Zakonom o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama Brčko Distrika BiH.

U okviru reforme obrazovnog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini, sprovede se i proces uskladjivanja i modernizacije postojećeg obrazovnog zakonodavstva u entitetima, odnosno kantonima. Ovaj proces podrazumijeva izradu i implementaciju zakonodavstva za sve nivoe obrazovanja, zasnovanog na evropskim standardima i normama i utemeljenog na međunarodnim konvencijama o ljudskim pravima

189. Raniji propisi

Raniji republički/federalni propisi **iz oblasti obrazovanja** primjenjivani su kao važeći kantonalni propisi do donošenja kantonalnih propisa. Kako je svih deset kantona

donijelo vlastite osnovne/temeljne zakone iz oblasti obrazovanja, **republički/federalni zakoni više se ne primjenjuju.**

U kantonima koji nisu donijeli sve prateće podzakonske akte u oblasti obrazovanja, **na snazi je određen broj ranijih republičkih/federalnih podzakonskih akata, koji se primjenjuju kao kantonalni**, do donošenja kantonalnih.

U svim važećim zakonima entiteta i Brčko Distrikta BiH koji se odnose na obrazovanje utvrđeno je da je obrazovanje opće-društveni interes, pa u vezi s tim i osnovno obrazovanje je obavezno i za dječake i za djevojčice.

190. Neefikasno i netransparentno obezbjeđivanje sredstava za finansiranje obrazovne djelatnosti precizira uslove rada budućih nastavnika (studenta nastavničkog studija) i nastavnika koji realizuju nastavni proces na svim nivoima obrazovanja.

U cjelini, evidentan je nesklad između početnog obrazovanja i stvarnih potreba nastavnika prakse, formalizam u profesionalnom usavršavanju nastavnika, teškoće u realizaciji činjenicama prenatrpanih nastavnih planova i programa koji se često improvizirano mijenjaju, bez prateće udžbeničke literature i savremenih nastavnih sredstava. Osim toga, *nedostatak* adekvatnih pedagoških standarda, infrastrukture za obrazovne ustanove, kao nepovoljan status nastavnika čine da su uslovi za realizaciju kvalitetnog nastavnog procesa nepovoljni, premda ključni za uspješnu reformu obrazovanja na svim nivoima, odnosno ostvarivanje primjene Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima u Bosni i Hercegovini.

191. Okvirni Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini je usvojen u junu 2003. godine i on propisuje obavezno obrazovanje umjesto dosadašnjeg osnovnog obrazovanja od osam godina na devet godina trajanja. Devetogodišnje osnovno obrazovanje već je otpočelo u Republici Srpskoj a naredne školske godine devetogodišnja nastava počće se izvoditi i u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Obaveza je entiteta i kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine da do kraja 2003. godine donesu svoje zakone o osnovnom i srednjem obrazovanju u skladu sa naprijed navedenim Zakonom.

Izrada Nacrta Zakona za stručno obrazovanje i obuku u Bosni i Hercegovini, kao i Nacrta Okvirnog zakona o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini je u toku.

Pomenutim zakonom se uređuju osnovni principi predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja, obrazovanja odraslih i osnivanja i funkcioniranja institucija za pružanje obrazovnih usluga u Bosni i Hercegovini.

U Okvirnom zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini u članu 16. utvrđuje se da je osnovno obrazovanje obavezno i besplatno. Besplatno osnovno obrazovanje osigurava se svoj djeci u Bosni i Hercegovini.

Također, napominjemo da je u sklopu cjelovite reforme obrazovanja koja se sprovodi u Bosni i Hercegovini planirana i reforma postojećeg (entitetskog i kantonalnog) obrazovnog zakonodavstva na svim nivoima obrazovanja, od predškolskog do visokog obrazovanja.

Reforma obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini se sprovodi u skladu sa evropskim standardima i izrađena su zajednička nastavna jezgara u okviru

nastavnog plana i programa. Entitetski ministri obrazovanja potpisali su Sporazum o razradi i sprovođenju Zajedničke strategije za modernizaciju osnovnog i općeg srednjeg obrazovanja u Bosni i Hercegovini, poznat pod nazivom Jahorinski sporazum.

Također, veoma je važno napomenuti, da se u Federaciji Bosne i Hercegovine utvrđuje strateška politika i osnovni pravci razvoja obrazovanja. Uz pomoć međunarodne zajednice (OSCE) obrazovne vlasti na svim nivoima (kantoni i entiteti) su potpisali pred Savjetom za implementaciju mira, 21. novembra 2002. godine u Brislu, document pod nazivom **Reforma obrazovanja** koji promovise prioritete i osnovne pravce razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini, kako bi se obezbijedilo da sva djeca i mladi imaju mogućnost kvalitetnog obrazovanja u integrisanoj multikulturalnoj sredini bez diskriminacije i predrasude *da se* obezbijedi racionalno i održivo finansiranje, te implementacija okvirnog zakona u oblasti obrazovanja, utemeljenog na međunarodnim konvencijama o pravima i pravu djeteta. U cilju ostvarivanja zadatih ciljeva i pravaca promjena na svim nivoima obrazovanja, u toku je sprovođenje više projekata. Kroz projekat Evropske Unije-kao vida Tehničke pomoći obrazovnoj reformi u BiH (EC-TAER) i u saradnji obrazovnih vlasti entiteta, kantona i Distrikta Brčko i međunarodnim organizacijama (Evropska komisija i OSCE) sprovodi se zajednička strategija modernizacije osnovnog i općeg srednjeg obrazovanja. Izrađene su preporuke obrazovnim vlastima Bosne i Hercegovine - pod nazivom "Zeleni papir" (maj 2003.). Nakon sprovedene rasprave pristupilo se izradi "Bijelog papira" sa konkretnim zadacima i utvrđenim prioritetima koje treba izvršiti u oblasti osnovnog i srednješkolskog obrazovanja, kao i usklađivanje obrazovnog sistema Bosne i Hercegovine sa sistemima obrazovanja država članica Evropske unije, koji je usvojen u oktobru 2003, godine. U oblasti srednješkolskog stručnog obrazovanja u toku je realizacija projekta Evropske Unije pod nazivom "EU-VET program". Cilj ovog projekta je utvrđivanje novog načina stručnog obrazovanja i u skladu s tim, izrada nastavnih programa i obuke nastavnika. Projekat se sprovodi na izabranim pilot školama i paralelno se odvija u oba entiteta.

U Federaciji Bosne i Hercegovine je bilo više aktivnosti da se uspostavi sistem bazičnog obrazovanja za lica koja nemaju/nisu završila osnovnu školu (u okviru PHARE VET programa, nevladin sektor), ali to nije bio sistemski pristup da se problem riješi.

192. U istom članu navedenog Zakona utvrđeno je da se nadležne obrazovne vlasti obavezuju na sprovođenje neophodnih mjera kako bi obezbijedile uslove za produžetak perioda obaveznog obrazovanja i na nivo srednješkolskog obrazovanja.

U članu 18. Zakona utvrđeno je da će tokom perioda obaveznog obrazovanja, nadležni organi vlasti preduzimati sve neophodne mjere kako bi učenicima obezbijedili uslove za slobodan pristup i učešće u obrazovanju, naročito u pogledu obezbjeđenja pristupa besplatnim udžbenicima, priručnicima i drugom didaktičkim materijalima.

Naime, Zakonom nije utvrđeno da se ovi nivoi obrazovanja plaćaju, ali u praksi su uočeni postupci u okviru kojih se vrše različiti vidovi naplate (minimalni iznos za obezbjeđenje imovine škole, šteta nastalih u toku školske godine) kao i za kupovinu udžbenika, sveski i pribora potrebnih za nastavu. Polaznici-vanredni učenici srednjih škola za odrasle snose troškove obrazovanja za svaku godinu čiju visinu propisuje nadležno ministarstvo obrazovanja.

Posljednjih godina otvoren je određen broj koledža (privatne osnovne i srednje škole) za koje se školovanje plaća po ekonomskoj cijeni. Upis na ovakve škole je dostupan malom broju stanovništva sa boljim standardom.

Srednje obrazovanje je dostupno i na raspolaganju svim, pod uslovom da učenik zadovolji kriterije upisa u školu. Ono je besplatno na način kao i u osnovnom obrazovanju, s tim da roditelji imaju i dodatne troškove u vezi sa sprovođenjem nastavne prakse koja je obavezna u većini srednjih škola. Izdaci za prevoz učenika su također veći jer je mreža srednjih škola u odnosu na osnovne škole rjeđa.

193. Više i visoko obrazovanje, također, za redovne studente u principu je besplatno, dok se za vanredne studente plaća školovanje.

Budući da je Ustavom položaj obrazovanja dat u nadležnost kantonima, mnogi su u svojim zakonskim odredbama utvrđivali nepravilnosti koje su se graničile sa segregacijom.

PRIMJER: Jedan od kantona je Zakonom o nostrifikaciji i ekvivalenciji pogrešno utvrdio da se nostrifikacija može izvršiti samo za lica čije je sjedište na području kantona.

Različiti kantoni utvrdili su svoje kriterije za upis učenika koji nisu bili jedinstveni na području Bosne i Hercegovine, odnosno Federacije Bosne i Hercegovine, što je prouzrokovalo poteškoće prilikom prelazka studenata u druge kantone (horizontalna prohodnost učenika).

194. Za sva lica koja nisu iz određenih okolnosti završile osnovno obrazovanje omogućeno je da to u određenim osnovnim školama, vanrednim polaganjem uz minimalne troškove dobiju tu vrstu obaveznog obrazovanja.

195. Na osnovu člana 17. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH utvrđeno je da je srednjoškolsko obrazovanje dostupno svima, u skladu sa postignutim uspjehom u osnovnoj školi, ličnim interesom i sposobnostima.

Glavna teškoća je bila (i praktično još postoji) nepostojanje zakonskog propisa na nivou države (propisa na nivou kantona) kojima bi se garantovalo svima jednaka prava na obrazovanje, u skladu sa prihvaćenim međunarodnim dokumentima i konvencijama. Kao posljednica toga, sve do početka školske 2003/2004 godine, bile su 52 škole pod istim krovom, a razdvojene po etničkoj liniji tu su i drugi vidovi diskriminacije djece, naročito djece povratnika, i prema Romima, u pogledu ostvarivanja prava da idu redovno u školu i dobiju kvalitetno obrazovanje. Tu su i problemi nepostojanje školskih objekata ili pak odgovarajuće opreme za nastavu u mjestima povratka, razlike u nastavnim planovima i programima, nezaposlenost roditelja i dr., te ograničene ili nikakve prilike da se obrazuju na maternjem jeziku.

U novembru 2002. godine svi ministri obrazovanja su potpisali dokument "Reforma obrazovanja u Bosni i Hercegovini" čiji je globalni cilj ostvarivanja kvalitetnog i svima jednako dostupnog obrazovanja na svim nivoima obrazovnog sistema. U toku je konkretizacija i operacionalizacija pojedinačnih ciljeva. U okviru tih aktivnosti usvojeno je zajedničko jezgro nastavnog plana i programa i provedeno administrativno ujedinjavanje dviju škola pod istim krovom (još ima sporadičnih otpora). Zajednično jezgro nastavnih planova i programa se primjenjuje od početka 2003/2004. godine u svim školama u Bosni i Hercegovini.

Kao moguća teškoća koja se mogla pojaviti u obrazovnom sistemu u Brčko Distriktu je bila odvijanje nastave na maternjem jeziku. Ista je prevaziđena time što je srpski, hrvatski i bosanski jezik, te latinično i ćirilčno pismo u ravnopravnoj upotrebi u nastavi i van nastavnim aktivnostima u osnovnim i srednjim školama Brčko Distrikta. Pozitivan primjer je i taj da strani državljani i lica bez državljanstva imaju pravo da stiču osnovno i srednje obrazovanje u Brčko Distriktu BiH po odredbama zakona o obrazovanju u skladu sa međunarodnim konvencijama, međudržavnim ugovorima i sporazumima koje je zaključila Bosna i Hercegovina, te ugovorima i sporazumima koje je zaključila Skupština Brčko Distrikt BiH. U osnovnu ili srednju školu u Brčko Distriktu može preći i učenik koji je predhodno pohađao školu u inostranstvu uz predhodno izvršenu ekvivalenciju svjedodžbi predhodnih razreda škole koju je pohađao. Ekvivalencija se ne vrši za one učenike koji prelaze u škole Brčko Distrikta iz bilo kog drugog dijela Bosne i Hercegovine.

Osnovno obrazovanje

196. Osnovno obrazovanje u Bosne i Hercegovine u školskoj 2002/2003. godini realizuje se u ukupno 1864 osnovne škole i sa 364.914 učenika i 20.874 nastavnika, od kojih su 13.502 žene i 7372 muškarci. Detaljniji podaci se nalaze u statističkom dodatku u prilogu –OBRAZOVANJE.

Osnovno obrazovanje je **obavezno obrazovanje** i ono ima općeobrazovni i odgojni karakter i daje osnovu za svako dalje obrazovanje.

Osnovna škola može biti u društvenoj ili privatnoj svojini. Osnovnu školu kao javnu ustanovu osnivaju, uglavnom, općine ili kantoni.

Pored redovne osnovne škole postoje još: specijalne osnovne škole i zavodi, paralelne osnovne škole (muzička i baletska) i škola za osnovno obrazovanje odraslih. Osnovno obrazovanje u redovnoj osnovnoj školi počinje sa uzrastom od 6 do 7 godina života i traje 8 godina. Za djecu sa poteškoćama u razvoju, osnovno obrazovanje je obavezno od 7 do 15 godina života.

197. Iako je u svim zakonima obrazovanju data jednaka mogućnost školovanja i muškoj i ženskoj djeci, činjenica je da postoji razlika u obrazovanju u ruralnim i urbanim područjima. Naime, osnovno školovanje je obavezno, ali postoje dokazi, naročito u manje razvijenim ruralnim područjima, da nije dovoljno učinjeno napora da se obezbijedi školovanje za djevojčice.

Poznate su činjenice da je još prije rata u ruralnim područjima Bosne i Hercegovine (bihaćki region, Istočna Bosna) uočeno često napuštanje osnovnog školovanja ženske djece da bi radile poljoprivredne i druge poslove u domaćinstvima. Jedan od razloga da djevojčice ne završavaju potpuno osnovno obrazovanje jeste i udaljenost škola od pojedinih ruralnih mjesta.

Stoga se mjere koje treba sprovesti u okviru zakonodavstva, prije svega, odnose na puno sprovođenje svih zakona i međunarodnih smjernica za zaštitu ljudskih prava, a posebno Konvencije o pravima djeteta.

U duhu evropske konvencije nužan je viši nivo garancije i zaštite prava djeteta, da se u svakom slučaju o djetetovim pravima mora primijeniti princip ostvarivanja djetetovog najvišeg interesa.

U okviru nadležnosti rada inspeksijskih službi, koje djeluju u okviru nadležnog ministarstva, do sada nije bilo zahtjeva za pokretanje bilo kakvog postupka kada je u pitanju kršenje prava žena, odnosno ženske djece u oblasti obrazovanja.

A. U Federaciji Bosne i Hercegovine na početku školske 2002./2003. godine u **redovne** osnovne škole upisana su 243.262 učenika. U osnovne muzičke i baletske škole (tzv. paralelne škole) upisano je 4.207 učenika, a u ustanove za djecu sa posebnim potrebama 958 učenika. Ukupan broj redovnih osnovnih škola je 1.052, od čega 385 centralnih i 667 područnih.

B. Osnovno obrazovanje u Republici Srpskoj obuhvata djecu od 7-14 godina. Obavezno je i besplatno i dostupno za svakoga. Organizuje se u državnim školama. Finansira se iz budžeta Republike.

Osnovno obrazovanje ostvaruje se:

- u osnovnoj školi,
- specijalnoj osnovnoj školi za djecu sa smetnjama u razvoju i
- odjeljenjima za osnovno obrazovanje odraslih (poslije 16. godine).

Paralelno sa osnovnim obrazovanjem, može se sticati i osnovno umjetničko obrazovanje – muzičko i baletsko. Zakonom o osnovnoj školi obezbjeđuje se pravo na osnovno obrazovanje odraslih kao i pravo na dopunsko obrazovanje i vaspitanje djece građana Republike Srpske u inostranstvu.

U Republici Srpskoj ima ukupno 741 osnovnih škola, od čega je 476 četvororazrednih i 265 osmorazrednih osnovnih škola. Ukupan broj odjeljenja u ovim osnovnim školama iznosi 5.395, od čega je 770 kombinovanih odjeljenja, a to znači da u jednom razredu mogu pohađati nastavu đaci različitih uzrasta i razreda. Procenat od 14,27% kombinovanih odjeljenja govori da u nekim školama nema dovoljan broj učenika za izvođenje nastave u jednom razredu, već se kombinuju različiti uzrasti iz različitih razreda i formira se odjeljenje u kome učenici uče svako po svome nastavnom programu.

Za ovu analizu korišteni su podaci Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske i to za školsku 1999/2000. god.

Nastavu od I-IV razreda osnovne škole² izvode učitelji sa završenom pedagoškom akademijom ili učiteljskim fakultetom. U starijim razredima osnovne škole (od V-VIII razreda) nastavu izvode nastavnici za pojedine nastavne predmete sa završenom pedagoškom akademijom ili pedagoškim fakultetom.

Nastavni plan i program u školi ostvaruje se na srpskom jeziku, kada u školi u istom razredu ima najmanje 20 učenika narodnosti kojima srpski jezik nije maternji jezik, za njih se u školi organizuje nastava maternjeg jezika (2 časa sedmično). U osnovnoj školi u kojoj se obrazuju učenici samo jedne narodnosti, cjelokupna nastava izvodi se na jeziku te narodnosti, uz obavezno izvođenje nastave srpskog jezika sa po dva časa sedmično od III-VIII razreda³.

Srednje obrazovanje je besplatno i dio je ukupnog sistema vaspitanja i obrazovanja. Ostvaruje se u **gimnaziji, umjetničkoj, stručnoj, vojnoj i vjerskoj školi.**

Srednje škole su državne škole. Izgradnja školskih objekata i plaća radnika finansira se iz budžeta, a materijalne troškove izdvaja lokalna zajednica.

Za učenike **sa smetnjama u razvoju** organizuje se specijalno obrazovanje sa programima primjerenim sposobnostima učenika. Specijalne srednje škole kao i osnovne finansiraju se iz budžeta Republike.

² Zakon o osnovnoj školi donesen je 1993. godine (Službeni glasnik RS broj 4/93).

³ Zakon o osnovnoj školi – članak 4

C. Vlada Brčko Distrikta u skladu sa Zakonom o obrazovanju o osnovnim i srednjim školama Brčko Distrikta BiH omogućava osnovno obrazovanje kao obavezno i besplatno za sve školske obveznike od 6 do 15 godine života.

Djelatnost osnovnog obrazovanja obuhvata vaspitanje i obrazovanje učenika normalnog, psihičkog i tjelesnog razvoja i učenika sa smetnjama u psihičkom i ili tjelesnom razvoju, osnovno muzičko obrazovanje, dodatno obrazovanje posebno nadarenih učenika i osnovno obrazovanje odraslih. Osnovno obrazovanje se obavlja u osnovnim školama koje mogu biti redovne, paralelne i škole za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju. Osnovno obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju kao i dodatno obrazovanje posebno nadarenih učenika može se organizovati i u posebnim odjeljenjima formiranim u tu svrhu pri osnovnim školama Distrikta sa posebnim za njih prilagođenim nastavnim planovima i programima. Nastavni plan i program zasniva se na principima savremene nauke i prakse, demokratskog multietničkog društva i iskustvima visoko razvijenih i modernih obrazovnih sistema u svijetu.

Posebno se vodi računa o djeci romske populacije za koje se svake godine obezbjeđuje dovoljan broj besplatnih kompletnih školskih udžbenika i pribora za I razred osnovne škole. Konkretno za 2003.-2004. godinu 30 romske djece je uključeno u pripremnu nastavu u trajanju od 6 nedelja i svi su dobili komplete za polazak u školu.

Srednje škole u Brčko Distriktu osnovane su kao: gimnazija, srednja tehnička i srodne škole, srednja stručna škola, a omogućeno je da se osnivaju srednje vjerske škole, mješovita srednja škola, umjetničke škole, škola za srednje obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju u kojoj se ostvaruje stručni, posebno prilagođeni program za specijalno obrazovanje za učenike sa smetnjama u razvoju.

Statistički podaci o osnovnim i srednjim školama u Bosni i Hercegovini

Broj škola, učenika i nastavnika na početku školske 2002./2003. godine u redovnim osnovnim školama

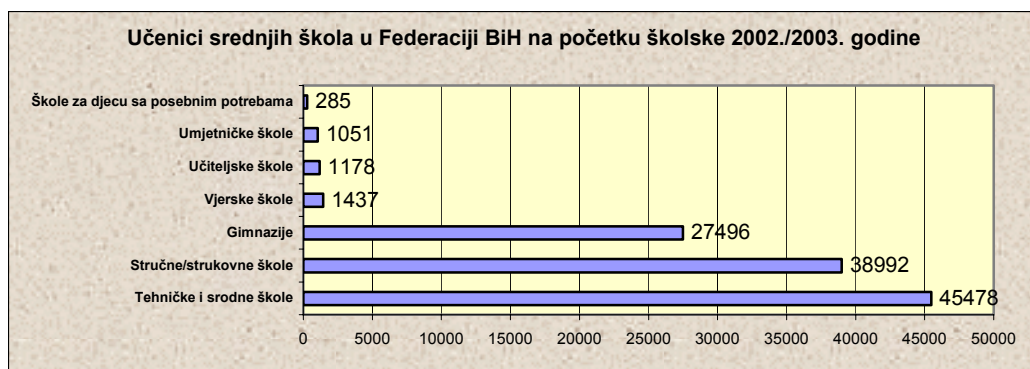
	Broj škola	Učenika	Nastavnika	Učenika/ Nastavnika
Republika Srpska	783	114603	6977	16
Federacija BiH	1066	243204	13515	18
Distrikt Brčko	15	7107	382	19
Bosna i Hercegovina	1864	364914	20874	17

198. Srednješkolsko obrazovanje

a. Srednje škole u Federaciji Bosne i Hercegovine

Na početku školske 2002./2003. godine u srednje škole ukupno je upisano 115.917 učenika. Od tog broja u tehničke i srodne škole 45.478, stručne/strukovne 38.992, gimnazije 27.496, vjerske škole 1.437, učiteljske škole 1.178, umjetničke 1.051 i škole za djecu sa posebnim potrebama 285 učenika.

Tabela 1. Učenici srednjih škola u F BiH

Broj učenika, profesora i odjeljenja na početku školske 2002./2003. godine u srednjim školama dat je u Tabeli 2.

KANTON	Učenika	Broj škola	Nastavnika	Učenika/ Nastavnika	Odjeljenja	Učenika/ Odjeljenje
1	2	3	4	2:4	5	2:5
1. UNSKO-SANSKI	13040	22	737	18	472	28
2. KANTON POSAVSKI	1702	2	125	14	60	28
3. TUZLANSKI	26267	33	1422	18	853	31
4. ZENIČKO-DOBOJSKI	19984	37	1415	14	721	28
5. BOSANSKO-PODRINJSKI	1498	3	118	13	57	26
6. SREDNJOBOSANSKI	13411	25	863	16	464	29
7. HERCEGOVAČKO-NERETVANSKI	11004	29	910	12	417	26
8. ZAPADNO-HERCEGOVAČKI	3656	7	241	15	134	27
9. KANTON SARAJEVO	22626	38	1631	14	808	28
10. HERCEGBOSANSKI	2729	8	213	13	113	24
FEDERACIJA BIH	115917	204	7675	15	4099	28

Tabela 2. Srednje škole u Federaciji Bosne i Hercegovine na početku školske 2002./2003. godine

b. Srednješolsko obrazovanje u Republici Srpskoj

Upis u srednje škole vrši se na osnovu konkursa i prijemnog-kvalifikacionog ispita u junskom i dopunskom avgustovskom roku.

U gimnaziji se stiče obrazovanje za rad i dalje školovanje u trajanju od tri, odnosno četiri godine. Također, u stručnoj školi stiče se stručno obrazovanje za rad u trajanju dvije, odnosno jednu godinu (jednostavnija zanimana). Specijalističko obrazovanje za rad traje jednu godinu nakon srednjeg obrazovanja. U umjetničkoj školi se stiče obrazovanje za rad i za dalje školovanje. Umjetničke srednje škole traju četiri godine.

U vjerskoj školi koja traje četiri, odnosno pet godina stiče se srednje obrazovanje za rad i dalje školovanje.

U vojnoj školi srednje obrazovanje stiče se za rad i dalje školovanje. Upis, nastavni plan i program ostvaruje se u skladu sa posebnim zakonom. Dozvoljeno je osnivanje privatnih srednjih škola. Za osnivanje srednjih privatnih škola odobrenje daje nadležno ministarstvo.

Sve odluke o tipu obrazovanja donose se individualno, ali uzroci pravilnosti na koje nailazimo ne mogu se tražiti samo na individualnom planu. *Potrebno* se osloniti na procese socijalizacije kroz koje prolaze djevojke, počevši od porodice, preko osnovne i srednje škole i univerziteta, sve do zapošljavanja. Ma kako tumačili ove pojave – bilo kao kulturne obrasce koji dobijaju nove manifestacije koje su prilagođene novim društvenim uslovima ili kao napuštanje jednih profesija od strane muške radne snage zbog niskih plaća, malog ugleda ili boljih mogućnosti koje se na drugim mjestima pružaju i popunjavanje tih istih profesija ženskom radnom snagom – riječ je o položaju žene, krajnje nepovoljnom odnosu snaga na tržištu, odnosu koji dovodi i do segmentacije tržišta radne snage. Različite autorke iz feminističke i tzv. gender škole za ovu pojavu tvrde da degradira društveno-ekonomski položaj žena. Međutim, to nije i jedini način da se posmatra segregacija zanimanja.

Koncentracija žena u određenim zanimanjima ima i druge posljedice. Ona, prije svega, dovodi do veće konkurencije unutar tih zanimanja i slabljenje generalne konkurentnosti žena na ukupnom tržištu radne snage, a situacija u kojoj će se naći ženska radna snaga zavisi, prije svega, od prilika u ekonomskom sistemu. S tim u vezi stoje onda i načelno niže plaće za takve poslove.

199. Ukupno ima 27 specijalnih osnovnih škola u Republici Srpskoj na kraju školske 1999/2000. Od toga su dvije četvororazredne i 25 osmorazrednih osnovnih škola. Ukupan broj učenika u prva četiri razreda specijalnih osnovnih škola iznosi 208, od čega je 76 osoba ženskog pola, a razred je završilo 204 učenika od čega su 75 učenice. U višim razredima osnovne škole, ukupno je bilo u školskoj 1999/2000.god. 289 učenika, od čega je 94 učenice. razred je završilo 283 učenika, od čega su 94 učenice, što iznosi 100% u odnosu na muški pol.

Broj specijalnih osnovnih škola u školskoj 1999/2000.

ukupno	četvororazredne	osmorazredne
27	2	25

Učenici specijalnih OŠ prema spolu i uspjehu na kraju 1999/2000.

ukupno	učenika	učenice	učenici	završilo	žene
od I – VI razreda	208	76	132	204	75
od V – VIII razreda	289	94	195	283	94

U specijalnim osnovnim školama zaposleno je ukupno 62 nastavnika/ce.

Od prvog do četvrtog razreda radi 26 nastavnica od ukupno 26 nastavnih lica, što iznosi 100%. U višim razredima, od petog do osmog razreda ima ukupno 36 nastavnika/ca, od čega je 25 žena. Ovaj pokazatelj govori o tome da žene rade u nastavi na najtežim radnim zadacima i da su na tim zadacima daleko zastupljenije od muškaraca.

Nastavna lica u specijalnim osnovnim školama

	ukupno	žene	muškarci
od I-IV razreda	26	26	0
od V-VIII razreda	36	25	11
od I-VIII razreda	62	51	11

Izvor : Ministarstvo nauke i kulture RS

II SPECIJALNE OSNOVNE ŠKOLE

Pregled broja učenika po razredima i spolu na početku školske 2000/2001.godine

Pol	Razred								Ukupno
	I	II	III	VI	V	VI	VIII	VIII	
muških	35	34	45	35	47	51	61	42	350
ženskih	17	18	22	19	25	24	27	32	184
svega	52	52	67	54	72	75	88	74	534

Pregled nastavnog osoblja po polu u specijalnim osnovnim školama školska 2000/2001.godina

Pol	Od I – IV razreda	Od V - VIII razreda	Ukupno
muških	1	12	13
%	(3.33%)	(27.91%)	(17.81%)
ženskih	29	31	60
%	(96.66%)	(72.09%)	(82.19%)
svega	30	43	73

Od 198 osnovnih škola svega je 25 direktora - žena ili oko 15% (u oblasti gdje su u većini žene).

200. U 16 osnovnih škola u Brčko Distriktu BiH rade 3 žene direktora i 7 žena pedagoga, a u četiri srednje škole 1 žena direktor, 1 žena pomoćnik direktora i 2 žene pedagoga. Srednje obrazovanje u **Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine** se stiče u srednjim školama i dostupno je svim učenicima koji su završili srednju školu.

I ovo obrazovanje kao i osnovno obrazovanje je besplatno, a to znači da učenici osnovnih i srednjih škola u Brčko Distriktu, ni njihovi roditelji ili staratelji ne plaćaju upisninu ili školarinu, imaju besplatan prevoz za sve one koji stanuju 4 ili više kilometara od škole. Imaju besplatne javne isprave (đlačke knjižice i diplome).

Besplatan je i njihov pristup pozorišnim i svim drugim predstavama organizovane za učenike osnovnih i srednjih škola.

Srednje obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju kao i obrazovanje posebno nadarenih učenika može se obavljati u posebnim odjeljenima srednjih škola Brčko Distrikta, formiranim za te potrebe sa posebno prilagođenim nastavnim planovima i programima za svaku od tih kategorija.

Pored realizacije programa općeobrazovnog i odgovarajućeg stručnog dijela u srednjim školama mogu se realizovati programi dopunskog obrazovanja i stručnog usavršavanja.

Bruto i neto stope upisa u obrazovnim institucijama

	BiH		FBiH		RS	
	bruto	neto	bruto	neto	bruto	neto
Osnovno	96,35	92,80	96,00	92,61	97,04	93,17
Srednje	83,77	72,64	85,52	73,70	80,39	70,60
Visoko	36,61	24,22	38,67	25,55	33,27	22,06

*Postdiplomski studij nije uključen u stopu.

**Bruto i neto stope upisa u obrazovnim institucijama prezentirane su na osnovu podataka Ankete LSMS-a, a objavljeni su u publikaciji "BH Poverty Assessment" 2003. World Bank.

201. Visoko obrazovanje

a. Federacija Bosne i Hercegovine

Prije rata visokoškolsko obrazovanje u Bosni i Hercegovini je bilo centralizirano. Osnivanje, upravljanje i organizacija univerziteta bili su regulisani jedinstvenim Zakonom o univerzitetu.

Decentralizacija obrazovanja u Bosni i Hercegovini dovela je visoko obrazovanje u težak položaj čime se otvorilo niz pitanja i problema.

Visoko obrazovanje u Bosni i Hercegovini je na nivou entiteta Republika Srpska i na nivou kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine.

U Federaciji Bosne i Hercegovine na kantonalnom nivou ima ukupno 5 univerziteta sa 62 visokoškolske ustanove. U okviru visokoškolskih ustanova djeluju fakulteti, akademije i visoke škole.

U odnosu na broj stanovnika, broj upisanih studenata u 2002 godini iznosi 2,2 %. U većini zemalja u tranziciji taj procenat iznosi 2% a u razvijenim zemljama najmanje 3%. taj podatak govori da smo daleko od kritične mase obrazovanosti mladih koja je osnova za ekonomski prosperitet i konkurentnost u svakoj državi.

b. Više i visoko obrazovanje ostvaruje se na višim školama, fakultetima i umjetničkim akademijama. Plan upisa donosi Vlada na prijedlog Ministarstva prosvjete. Upis se vrši na osnovu rezultata prijemnog ispita i uspjeha postignutog u gimnaziji ili srednjoj stručnoj školi. Na višim školama i fakultetima nastava se izvodi na srpskom jeziku. Na osnovu pristanka studenata i saglasnosti Ministarstva prosvjete, nastava se može izvoditi na nekom od svjetskih jezika. Osnivač viših škola, fakulteta i umjetničkih akademija je Vlada.

U posljednje vrijeme otvaraju se privatne više škole i fakulteti.

Prema Zakonu o univerzitetu, fakulteti i ustanove višeg obrazovanja su sa visokim stepenom autonomije koja se ogleda u donošenju nastavnih planova i programa, izboru nastavnog kadra kao i utvrđivanju strategije razvoja i planiranja naučenih projekata i fundamentalnih istraživanja⁴.

Tabele u Anexu

⁴ Izvor: Prosvjetno pedagoški zavod Republike Srpske

202. Bolonjska deklaracija - dostignuti nivo sprovedbe i plan daljih aktivnosti u Bosni i Hercegovini

U toku mjeseca aprila 2002. godine Bosna i Hercegovina je uputila pismo namjere Španskom predsjedništvu Bolonjskog procesa u kome je zvanično najavljeno opredjeljenje Bosne i Hercegovine da pristupi Bolonjskoj deklaraciji i da Bosna i Hercegovina preuzima sve obaveze koje slijede iz toga.

Izrađen je dokument «Reforma obrazovanja» u Bosni i Hercegovini, koji je predstavljena Vijeću za provedbu mira (PIC) u Briselu, 21. novembra 2002. godine, a koju su prihvatili oba entiteta Bosne i Hercegovine.

Ovaj dokument za provedbu sveukupnih reformi u obrazovanju daje jasne smjernice i za reformu visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa pozicija Bolonjskog procesa.

Univerziteti i Sveučilište usaglasili su aktivnosti u proteklom periodu na ubrzanoj reformi kroz instituciju Koordinacionog odbora za visoko obrazovanje Bosne i Hercegovine. Ova institucija opravdava svoje postojanje, kroz koordinirajuću ulogu u poticanju reformi u visokom obrazovanju.

Sve visokoškolske ustanove, univerziteti i Sveučilište izradili su, a većina je i usvojila, «Plan institucionalnog razvoja univerziteta i Sveučilišta za period 2003. – 2010. godine», u koje su inkorporirani Bolonjski procesi. Zbog različite razvijenosti univerziteta i Sveučilišta, kao i specifične pozicije visokog obrazovanja u Federaciji Bosne i Hercegovine, različita je dinamika i prioriteti u realizaciji plana reformi visokog obrazovanja. Pojedini univerziteti procjenjujući svoju akademsku zajednicu i stepen razvijenosti, sačinili su dinamične planove provedbe reformi.

203. Obrazovanje djece sa posebnim potrebama

U fazi je Projekat UNICEF-a «Bolnica-prijatelj djece» gdje se pokušava omogućiti obrazovanje hronično oboljele djece koja duži period borave u bolnici.

Cilj je da i takva djece imaju koliko je moguće redovno obrazovanje, tj, da puno ne zaostaju u gradivu za djecom koja pohađaju redovno školu.

204. Problemi u sistemu obrazovanja

Široko rasprostranjena praksa prevoza djece u jednonacionalne škole, umjesto da učenici pohađaju školu najbližu njihovom mjestu stanovanja, predstavlja prepreku obrazovanju u integriranim i multikulturalnim školama. U nekim krajevima zemlje vlasti plaćaju prevoz učenika u druge općine ili čak u drugi entitet, što predstavlja skupu i nepotrebnu praksu kojom djeca uzaludno troše vrijeme na putovanje.

Ima mnogo primjera gdje djeca putuju 15 ili 20 kilometara lošim putevima do škole, u kojima su etnička većina, radije nego da pohađaju škole koje su samo nekoliko metara od njihovih kuća.

Prevoz djece do jednonacionalnih škola, ne samo da podriva održiv povratak i obnovu zemlje, nego predstavlja značajne troškove koji nepotrebno opterećuju kantonalne i entitetske budžete.

Najočitiji oblik segregacije koji podriva reformu obrazovanja u Bosni i Hercegovini je fenomen:»dvije škole pod jednim krovom«. Od 2000. godine, desetine školskih zgrada su doslovno podjeljene na dvije škole u Zeničko-dobojskom, Srednjobosanskom i Hercegovačko-neretvanskom kantonu.

U junu 2003. godine, bilo je više od 50 slučajeva tzv.»dvije škole pod jednim krovom» u Federaciji Bosne i Hercegovine. Podjele su prisutne u skoro svim aspektima školskog života. U nekim slučajevima u školama školska zvona zvone u različito

vrijeme, učenici različitih nacionalnosti ne dijele računarsku opremu, jezične i druge kabinete. U najekstremnijim slučajevima, učenici Bošnjaci i Hrvati čak ne pohađaju školu u isto vrijeme tokom dana.

Ovaj sistem podjele ne samo da slabi kvalitet obrazovanja u Federaciji, već predstavlja i nevjerovatno rasipanje novca. Iz poreza koji građani plaćaju se izdvajaju sredstva za plaće dva direktora, dva školska upravna odbora i dvije grupe administrativnog i pomoćnog osoblja. Ovaj novac bi mogao biti mnogo bolje iskorišten za poboljšanje uslova rada u učionicama, kao i općeg kvaliteta obrazovanja.

Škole moraju biti objedinjene kako bi mogle ispoštovati principe Strategije reforme obrazovanja. Potpisivanjem Strategije, entitetski i kantonalni ministri obrazovanja su se složili da « stave tačku na segregaciju i diskriminaciju kroz obrazovanje » i da « prekinu rasipanje, dupliranje i neefikasnost obrazovnog sistema u BiH ».

205. Inkluzivno obrazovanje

Bosna i Hercegovina radi na tome da njene škole budu otvorene za učenike iz svih socijalnih i drugih sredina i sposobnosti, kao i porijekla. Inkluzivno obrazovanje je ključni faktor programa reforme obrazovanja, koji obezbjeđuje da sva djeca budu u mogućnosti da pohađaju redovne škole u blizini mjesta stanovanja, bez obzira na njihove fizičke, intelektualne, društvene, emocionalne, jezičke i druge sposobnosti. Prema principima inkluzivnog obrazovanja, djeca sa posebnim potrebama više ne bi trebala pohađati posebne škole ili boraviti u internatskim ustanovama. Oni trebaju ići u redovne škole, zajedno sa drugom djecom. OSCE radi na definisanju principa, kao i na terenu, gdje razvija svijest društva o dobrobitima inkluzivnog obrazovanja. Na taj se način pomaže djeci sa posebnim potrebama da budu uključena u redovne škole širom Bosne i Hercegovine.

Brčko Distrikt i neki kantoni su već stavili na snagu zakonske odredbe koje uključuju principe inkluzivnog obrazovanja. Također, postoji nekoliko organizacija koje rade na osiguranju boljeg i brojnijeg pristupa obrazovanju djeci različitih sposobnosti. Nedavno je na Univerzitetu u Sarajevu pokrenut posdiplomski studij o inkluzivnom obrazovanju, kao i pilot-projekat koji podržava uključivanje djece sa manjim mentalnim hendikepima u prvi i drugi razred osnovnog obrazovanja. Šesnaest općina širom BiH su se obavezale da će provesti obuku za posebne savjetnike za obrazovanje, jezične terapeute i nastavni kadar za osnovne škole.

206. Romi: Pravo na obrazovanje

Romska zajednica u Bosni i Hercegovini žrtva je nasljeđa diskriminacije koja je doprinijela rasprostranjenom siromaštvu, nezaposlenosti, beskućništvu i nedostatku pristupa obrazovanju.

Trenutno je prisutnost Roma u školama sporadična. Romske djece skoro da i nema u starijim razredima osnovnih i srednjih škola. Dosljedno izvještaju o procjeni za 2002. godinu koji su izradili UNICEF, Vijeće Evrope i OSCE, u Tuzlanskom kantonu (gdje postoji najveći procenat romske djece) otprilike 80% romske djece ne pohađa školu. Osim toga, više od 60% djece je nepismeno, oko 80% ih nema nikakvu profesionalnu kvalifikaciju a samo dva romska studenta pohađaju fakultet.

Među mnogim razlozima koji stoje iza niskog stepena učestvovanja romske djece u obrazovnom sistemu su i slijedeći: siromaštvo, diskriminacija, izazivanje i maltretiranje u školi, nepovjerenje u vlasti, rat i raseljavanje, tradicija i običaji, jezik itd.

Obrazovne strukture sada poduzimaju pozitivne korake kako bi se uklonile prepreke koje sprečavaju jednak pristup obrazovanju. Na osnovu Obaveze I, Strategije reforme obrazovanja, formiran je tim sa posebnim zadatkom da napravi plan, kojim će svi pripadnici nacionalnih manjina, posebno romska djeca steći obrazovanje. Ovaj tim se bavi pitanjima jednakog pristupa obrazovanju, finansiranju udbenika, romskog jezika u školama i prevoza.

207. Uloga nevladine pomoći u ostvarivanju prava na obrazovanje

Neke nevladine organizacije promovisale su "Festivale cjeloživotnog učenja". Prvi takav festival se održao u Tuzlanskom kantonu 2001. godine. Drugi i treći festival cjeloživotnog učenja održani su u Sarajevu, Tuzli, Banjaluci i Mostaru 2002. i 2003. godine.

Civitas, Proni, Word Wision i Vijeće Evrope aktivno su prisutni kroz učeničke projekte u osnovnim i srednjim školama, kao i stalnoj edukacija nastavnog osoblja.

208. Prioriteti i zakonski okvir

Uvažavajući dugoročne ciljeve, koje treba postići sveobuhvatnom reformom obrazovanog sistema, u ovoj oblasti prioritarno je uraditi sljedeće:

- *implementirati već usvojeni Okvirni zakon o osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju,*
- *usvojiti okvirni zakon o nauci na državnom nivou,*
- *uskладiti zakone o obrazovanju na entitetskom i kantonalnom nivou sa Okvirnim zakonom,*
- *završiti usvajanje ostalih pratećih zakona i podzakonskih akata.*

Član 14.

Obavezno i besplatno osnovno obrazovanje

209. U Bosni i Hercegovini, na raspolaganju je obavezno ili besplatno osnovno školsko obrazovanje, za redovne učenike, a za vanredne polaznike koji se žele doškolorati, promjeniti zanimanje ili struku, školovanje se plaća po utvrđenom cjenovniku.

210. Donošenjem Okvirnom zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini i izuzetnom saradnjom resornih ministarstava oba entiteta i Brčko Distrikta BiH u oblasti obrazovanja, postepeno se otklanjaju određene razike i teškoće iz prethodnog perioda u čemu veliki doprinos u stručnom i materijalnom pogledu daje međunarodna zajednica.

Član 15.

Pravo učešća u kulturi i kulturnim dostignućima

211. Prema Dejtonskom sporazumu kultura je u Bosni i Hercegovini u nadležnosti entiteta. Do donošenja novih zakonskih propisa u primjeni su bili, a neki su zadržani i do danas ranije doneseni zakoni SFRJ i SR BiH. U Republici Srpskoj je za posljednjih 10 godina doneseno nekoliko zakonskih propisa koji su čak u više primjera (bibliotečka i izdavačka djelatnost) doživjele u potpunosti izmjene pa se išlo na donošenje novih, kao i većine podzakonskih akata.

Što se tiče Federaciji Bosne i Hercegovine većina kantona do danas nije donijela zakonske regulative, mada su bili obavezni po Dejtonskom sporazumu.

Isto tako, prema Ustavu Federacije BiH, nadležnost iz oblasti kulture kanton može prenositi na općine u svom sastavu. Ove nadležnosti će se obavezno prenositi na one općine u kojima većinsko stanovništvo prema nacionalnoj strukturi nije stanovništvo koje čini većinu i na područjima cijelog kantona. Kanton može neke od svojih nadležnosti prenijeti i na federalnu vlast, ukoliko bi se na taj način obezbijedilo njihovo efikasno i racionalno vršenje. Do sada niti jedan kanton nije iskoristio tu mogućnost, odnosno nije donesena odluka po kojoj bi se nadležnost iz oblasti kulture prenijele bilo na neku od općina, bilo na federaciju.

Za posljedicu ovakvog stanja imamo nejednako regulisanu ovu oblast, što se odražava i na nejednako ostvarivanja prava kulturnih djelatnika.

To se najočitije vidi na primjeru samostalnih umjetnika (Engl. Pree lance artist) koji su se opredijelili da žive od svog umjetničkog stvaralaštva, odnosno nemaju zasnovan radni odnos kojim bi imali prava i obaveze iz zakona o radnim odnosima. U pojedinim kantonima samostalni umjetnici nemaju socijalnu i zdravstvenu zaštitu, dok je Kanton Sarajevo donio Zakon o samostalnim umjetnicima, i od januara 2001 godine je u potpunosti riješio njihov status.

U svrhu ostvarivanja prava svakog pojedinca u Bosni i Hercegovini da učestvuje u kulturnom životu i da iskaže vlastitu kulturu, Bosna i Hercegovina je postala članica Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo (World Intellectual Property Organization WIPO/OMPI), potpisavši 01. marta 1992. godine Konvenciju o osnivanju Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo (IP-Intellectual Property). Od donošenja Dejtonskog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu, zakonodavstvo u kulturi je u *Republici Srpskoj* isključivoj nadležnosti *tog entiteta*. Ona je iskoristila tu mogućnost i donijela odgovarajuće zakone, made ne u svim oblastima. Ova oblast je od presudnog značaja za sudbinu institucija kulture Republike Srpske, jer postojeće institucije nekadašnje Republike Bosne i Hercegovine pretenduje da budu "nacionalne", odnosno državne. One se pozivaju na zakonski nedostatak, pošto u Federaciji Bosne i Hercegovine nije donesen nijedan zakonski aktvezan za kulturu pa se "produžuje važenje ranijih zakona". Pošto nema ni dobre volje, a izgleda ni potrebe da se ta oblast zakonski uredi, ostaje nejasno stanje predstavljanja Bosne i Hercegovine u evropskim i svjetskim kulturnim asocijacijama. Republika Srpska smatra da njene institucije moraju biti zastupljene u tim asocijacijama, ali to se često kosi s praksom u evropskom zakonodavstvu, gdje je normalno postojanja isključivo jedne centralne nacionalne institucije, bez obzira na složeni karakter zemlje. U Republici Srpskoj postoje sljedeći zakoni:

- ❖ Zakon o kulturnim dobrima,
- ❖ Zakon o arhivskoj djelatnosti
- ❖ Zakon o bibliotečkoj djelatnosti,
- ❖ Zakon o muzejskoj djelatnosti,
- ❖ Zakon izdavačkoj djelatnosti,
- ❖ Zakon o pozorišnoj djelatnosti

Bilo bi potrebno donijeti

- zakon o statusu umjetnika,
- zakon o estradnoj djelatnosti i estradnim umjetnicima i
- zakon u oblasti kinematografije.

Nužno je da se u Republici Srpskoj poštuju i tzv. krovni zakoni, na nivou Bosne i Hercegovien, kao što je Zakon o autorskim pravima. Ovo je jedan od dva zakona koji se moraju poštovati na nivou Evrope. Drugi zakon je o medijima. Problem kod autorskih prava nije toliko u zakonu koliko u njegovom poštovanju i sprovođenju. U Republici Srpskoj ništa nije urađeno na suzbijanju piraterije i na poštovanju intelektualne svojine.

Veoma je važno da se Ministarstvo obrazovanja i kulture aktivno uključi u sve rasprave vezane za zakonodavstvo koje će se odnositi i na kulturu, kao što je kompletna poreska politika.

Da bi se ovladalo prostorom kulturnog zakonodavstva bilo bi nužno formirati ekipu pravnika sastavljenu od postojećih pravnika u institucijama kulture kojima bi se pridodali pravници iz Ministarstva. Takva ekipa mogla bi da pretrese postojeće zakone i da ih usaglasi sa evropskim zakonodavstvom, jer su oni generalno preopširni i u dobrom dijelu anahroni.

Statut i zakoni Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine su u skladu sa odredbama Ustava i zakonima BiH/Ustavnost i zakonitost-član 41. Statuta Brčko Distrikta.

Skupština Brčko Distrikta je usvojila u periodu od 2000-2003. ukupno 74. zakona, među kojima nema ni jedan koji je iz oblasti kulture.

Pododjeljenje za sport i kulturu (Odjeljenje za zdravstvo, javnu sigurnost i ostale usluge).

Vlade Brčko Distrikta ima funkcije i ovlaštenja iz oblasti kulture. Ovo pododjeljenje je još decembra 2002. godine kandidovalo pravnom timu izradu Zakona o kulturnim dobrima za Brčko Distrikt. Za ovaj zakon do danas nije izradjen nacrt, jer se nije našao među prioritetima.

Ne postoji pregled važećih propisa iz oblasti kulture za Brčko Distrikt BiH.

Sve kulturne institucije u Distriktu su u sastavu Pododjeljenja za sport i kulturu (Dom kulture, Galerija, Biblioteka) i finansiraju se sredstvima iz budžeta koja usvaja Skupština na osnovu godišnjeg plana i izvještaja Pododjeljenja.

Nevladine kulturne organizacije (nacionalna kulturna društva i udruženja koja imaju kulturne programe) također, se dijelom finansiraju iz budžeta Pododjeljenja sa grantova neprofitnih organizacija.

Kod realizacije godišnjeg plana Pododjeljenja vodi se računa o tome da svi građani Brčko Distrikta imaju pravo na učešće u kulturnom životu i na ravnopravnu zastupljenost:

- pisma (latinice i ćirilice),
- jezika (srpskog, hrvatskog i bošnjačkog),
- etničkog identiteta (slobodno predstavljanje vlastite kulture i tradicije naroda u mjeri koju sami smatraju potrebnom),
- vjerskog identiteta (slobodno javno manifestovanje vjerskih obreda, praznika i kulturnih programa sa predznakom religioznog).

Također, svi građani imaju pravo na učešće u zajedničkim multietničkim programima.

Finansiranje kulture i kulturnih djelatnosti

212. U entitetskim vladama se svake godine planiraju budžetska sredstva za oblast kulture, koja se prema utvrđenim kriterijima dodjeljuju kulturnim institucijama i projektima u ovoj oblasti. Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je donijela Odluku o usvajanju Programa utroška sredstava sa kriterijima raspodjele sredstava transfera utvrđenih budžetom Federacije Bosne i Hercegovine za 2003. godinu Federalnom ministarstvu kulture i sporta ("Službene novine F BiH" broj 13/03). Time se otvara mogućnost da se apliciranjem i dobivanjem neophodne materijalne podrške

realiziraju brojne kulturne manifestacije u koje je uključen veliki broj kulturnih radnika. Prilikom usmjeravanja budžetskih sredstava naročita pažnja se posvećuje aktivnostima nacionalnih kulturnih društava, te su članovi i simpatizeri ovih društava u prilici da na najbolji način sačuvaju svoj kulturni identitet i njegovu vlasitu kulturu. Osim toga osnovane su i neke fondacije iz oblasti kulture kojima se daje poticaj razvoju određenih kulturnih djelatnosti i omogućuje dostupnost fondova za pomoć kulturnom razvoju i učešću svakog pojedinca kulturnom razvoju. Tako je Vlada Bosne i Hercegovine na osnovu realnih pokazatelja o kulturnim potencijalima inicirala, osigurala početna sredstva za rad Fondacija i osigurala zakonske predušlove (Zakon o fondacijama i zakladama "Službene novine F BiH", broj: 16/98) za registovanje Fondacije za kinematografiju Sarajevo (Odluka o osnivanju Fondacija za kinematografiju Sarajevo " Službeni list F BiH", broj: 2/99, 55/02 i 23/03) i Fondacije za izdavaštvo/naklade (Odluka o osnivanju Fondacija za izdavaštvo/nakladništvo "Službeni list F BiH", broj: 53/00 i 43/03).

Fondacije su nezavisna tijela upisana u javni registar Federalnog ministarstva pravde. Fondacije imaju nezavisna upravljačka tijela u kojima su istaknuti kulturni poslenici. Fondacije trebaju dati poticaj razvoju ovih kulturnih djelatnosti ali i istovremeno i izmjestiti centar odlučivanja iz vladinih struktura.

Na nivou Bosne i Hercegovine donešen je Zakon o Fondacijama i zakladama (" Službeni glasnik BiH" broj 32/01).

Svaka država finansijski pomaže profesionalna udruženja umjetnika kao što podržava u tim udruženjima mogućnost rješavanja statusnih pitanja, prvenstveno smještaj, obezbjeđenje ateljea, socijalnog i penzionog osiguranja. Ovu oblast treba najhitnije definisati. Nijedna zemlja u tranziciji nije ostvarila bez finansijske pomoći svoja profesionalna udruženja građana – baze, bez kojih nema ni institucija kulture, ali ni profesionalaca koji su sami za sebe institucije. Zato je neophodno ovu oblast definisati posebnim zakonom o pravima i obavezama samostalnih umjetnika kojim bi se, prije svega, regulisalo podsticanje umjetničkih stvaralaštava, a prema područjima umjetničkog stvaralaštva i njihovo djelovanje u okviru strukovnih udruženja, a radi ostvarivanja zajedničkog interesa.

Kao i u slučaju institucija kulture, profesionalna udruženja u periodu prije ovog rata bila su organizovana republički i regionalno, što je odredilo i mukotrpan put stravanja republičkih asocijacija profesionalnih umjetnika i njima pridruženih zaposlenika. Ne zanemarujući regionalnost, koja je temelj svakog dobrog organizovanja, u Republici Srpskoj treba oživjeti rad postojećih udruženja (književnika, likovnih umjetnika, dramskih umjetnika, bibliotekara Republici Srpskoj, estradnih radnika Republike Srpske) i osnovati udruženja umjetnika iz oblasti muzičko - scenske djelatnosti i udruženja književnih prevodilaca Republike Srpske.

Fondovi za pomoć kulturnom razvoju Brčko Distrikta su skromni, nedovoljni, neproporcionalni u odnosu na druge postojeće fondove (npr. privredne, socijalne..) i u odnosu na ukupni budžet Brčko Distrikta. Fondovi za razvoj kulture Brčko Distrikta nemaju stalni dotok sredstava zbog neizgradjenog sistema koordinacije sa mogućim donatorima i sponzorima. Stoga, iako su postojeći spomenuti fondovi Pododjeljenja za sport i kulturu javni i dostupni svima koji ponude valjan projekat, ne mogu bitno doprinijeti razvoju, nego tek dijelu održavanja postojećeg stanja u kulturi.

Teškoće na koje nailaze korisnici fondova, kao i nosioci realizacije mogu se prevazići:

- pojednostavljenjem postojeće spore, komplikovane, neprilagođene specifičnosti potreba, pa stoga i neefikasne procedure realizovanja zahtjeva gradjana i organizacija
- reorganizacijom postojećih radnih mjesta zaposlenih u kulturi (osamostaljivanje institucija sa većim ovlaštenjima i vlastitim planovima i fondovima)
- uvodjenjem stručnih službi i upošljavanjem profesionalnih savjetnika za pojedina pitanja iz oblasti kulture
- odvajanjem fondova namijenjenih sportu od onih namijenjenih kulturi
- jasnim definisanjem kulturnih dobara i potreba za njihovo opstajanje putem zakonske regulative

Pravo na intelektualno vlasništvo

213. Zakoni iz oblasti intelektualnog vlasništva koji omogućavaju da svako ostvari prava intelektualnog vlasništva u Bosni i Hercegovini su *nacionalni zakoni*:

- Zakon o industrijskom vlasništvu u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik BiH", br. 03/02);
- Zakon o autorskom i srodnim pravima u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik BiH", br. 07/02);
 - međunarodne konvencije i ugovori
- Pariska konvencija za zaštitu industrijskog vlasništva (Bosna i Hercegovina je članica od 01.03.1992.);
- Madridski sporazum o međunarodnoj registraciji žigova (Bosna i Hercegovina je članica od 01.03.1992.);
- Ničanski sporazum o međunarodnoj klasifikaciji roba i usluga radi registracije žigova (Bosna i Hercegovina je članica od 01.03. 1992.);
- Lokarnski sporazum o ustanovljenju klasifikacije za industrijski dizajn (Bosna i Hercegovina je članica od 01.03.1992.);
- Ugovor o saradnji na području патената (PCT) (Bosna i Hercegovina je članica od 07.09.1996.);
- Bernska konvencija za zaštitu književnih i umjetničkih djela (Bosna i Hercegovinu je članica od 01.03.1992.);
- Briselska konvencija koja se odnosi na distribuciju programa i prenos signala putem satelita (Bosna i Hercegovina je članica od 06.03.1992.).

Navedeni nacionalni zakona su državni zakoni Bosne i Hercegovine kojima se uređuje sticanje, sadržaj i zaštita prava intelektualnog vlasništva, a u slučaju povrede prava primjenjuje se sudska zaštita, mjere carinskih organa i kaznene odredbe.

Bosnsko Hercegovački zakoni za intelektualno vlasništvo predstavljaju nove zakone iz ove oblasti koji su doneseni prije godinu dana. Samim tim, oni su u principu harmonizovani sa rješenjima nacionalnog zakonodavstva i nacionalnim zakonima Evropske Unije u oblasti intelektualnog vlasništva. Zakonska regulativa iz ovog područja predstavlja dobru osnovu za zaštitu moralnih i materijalnih prava autora i izvođača iz svih oblasti intelektualnog vlasništva, kako u Bosni i Hercegovini, tako i u inostranstvu, jer je usklađena sa Pariškom konvencijom i Sporazumom o trgovinskim aspektima prava na intelektualno vlasništvo-TRIPS.

Nema ni jednog zakona u Brčko Distriktu u oblasti nauke i naučno-istraživačkog rada. Postojeći magistri i doktori nauka nemaju dodatak na plaću po stručnoj spremi, nemaju prednost kod zapošljavanja u Brčko Distriktu, nemaju kome da kandiduju eventualne naučno-istraživačke projekte. Stručno usavršavanje se ne stimuliše –

dobijanjem akademske titule uposlenik ne može automatski promijeniti poziciju. Magistri zaposleni u obrazovanju i kulturi imaju platu visoke spremae i njihove titule se ne ističu jer su po konkursu primljeni na pozicije koje su predviđene postojećom sistematizacijom radnih mjesta, a nema dodatnog pravnog akta koji reguliše prava ovog profila stručnjaka.

Npr. plaće doktora nauka zaposlenih na Ekonomskom fakultetu u Brčko Distriktu (Banjalučki univerzitet) jednake su platama spremačica zaposlenih u administraciji Brčko Distrikta.

Iako je predviđeno formiranje Odjeljenja za visoko školstvo u Vladi Brčko Distrikta ono još nije pokrenuto.

Postoji instrukcija gradonačelnika po kojoj se može potraživati od Vlade pomoć do 5.000 KM za izradu doktorskih disertacija. To ukazuje na svjesnost vladajućih struktura da postoji potreba za promjenom postojećeg stanja.

Uključivanje naučnika iz Brčko Distrikta u međunarodne tokove je sporadično, posljedica lične inicijative i vlastitih izgrađenih veza sa naučnim institucijama i visprenosti najenergičnijih da se održe u naučnim krugovima do trenutka kad će biti moguće donijeti sistemsko rješenje.

214. Očuvanje prirodnog nasljeđa čovječanstva, također, bi bilo osigurano donošenjem Zakona o kulturnim dobrima koja, pored materijalnih i duhovnih dobara, podrazumijevaju i prirodna kulturna dobra (rijetke biljne i životinjske vrste i njihova staništa, specifične etno-geografske regione, kulturna prirodna mjesta, istorijski prirodni spomenici i td.). S obzirom da nisu jasno definisana ova dobra, moguće su različite interpretacije i primjena drugih usvojenih zakona (npr. Zakoni o prostornom uređenju) na štetu prirodnog nasljeđa na čiju vrijednost nije moguće pravovremeno ukazati.

U Brčkom je do uspostavljanja Distrikta postojala arheološko-etnološka zbirka u sastavu Kulturnog centra sa stručnjacima koji su arhivirali, muzeološki obradivali, prezentovali i širili informacije kako o naučnom napretku, tako i o baštini naroda i kraja.

Iako je Pododjeljenje za spor i kulturu u svim svojim proračunima tražilo da se ovaj mali muzej obnovi, uporno su se nametala ograničenja: nemogućnost otvaranja novih radnih mjesta po opštim skupštinskim odlukama ili preporuci supervizora.

Radom ovakve ustanove postigla bi se primjena važećih propisa na nivou Bosne i Hercegovine, a koji nedostaju Brčko Distriktu, kao što su: Zakon o ustanovama, Zakon o muzejskoj djelatnosti, Zakon o arhivskoj djelatnosti, Zakon o naknadama i korištenju slobodnih autorskih djela, Zakon o uslovima objavljivanja ličnih spisa, portreta, fotografija, filmova i fonograma, Zakon o davanju garancija na inostrane izložbe posebne kulturne i umjetničke vrijednosti, Zakon o autorskom pravu, Zakon o zaštiti i korištenju kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđja, Zakon o finansiranju potreba i interesa društava u oblasti kulture i Zakon o evidenciji naučne, kulturne, prosvjetne i tehničke saradnje sa inostranstvom.

215. Zakonske mjere zaštite i ostvarivanja prava intelektualnog vlasništva.

Regulisanjem prava intelektualnog vlasništva nosioci stiču *moralna i materijalna prava*.

U moralna prava ubrajamo pravo nosioca intelektualnog vlasništva da bude priznat i označen kao tvorac djela, kreacije ili pronalaska, pravo nosioca da se protivi svakom deformisanju ili mijenjanju istog i pravo nosioca da se usprotivi upotrebi istog koja bi

vrijeđala njegov čast i ugled. Moralna prava nisu prenosiva i nisu ograničena u trajanju.

Materijalno pravo je pravo nosioca intelektualnog vlasništva na iskorištavanje djela, a koje se ostvaruje između ostalog objavom, umnožavanjem, stavljanjem u promet, prenošenjem ili na drugi pogodan način. Ova prava su prenosiva, u cjelini ili djelimično, te vremenski ograničena. Prenošnje ovih prava ostvaruje se autorskim ugovorima sklopljenim u pismenom obliku.

216. Mehanizmi implementacije zakonske regulative zaštite prava intelektualnog vlasništva

Ured za intelektualno vlasništvo Bosne i Hercegovine, pri Institutu za standarde, mjeriteljstvo i intelektualno vlasništvo Bosne i Hercegovine, nadležan je za dodjelu prava intelektualnog vlasništva na osnovu određenih upravno-stručnih postupaka. Na osnovu zakona o osnivanju Instituta za standarde, mjeriteljstvo i intelektualno vlasništvo Bosni i Hercegovine planirano je krajem 2003. godine izdvajanje ove ured iz navedenog Instituta i osnivanja Zavoda za intelektualno vlasništvo Bosne i Hercegovine, kao samostalne državne upravne organizacije, što je praksa u svijetu. Mehanizmi koji su na raspolaganju u smislu sprovođenja zakonske regulative u području intelektualnog vlasništva su Sud Bosne i Hercegovine, mjere carinskih organa i službi, Ured za intelektualno vlasništvo Bosne i Hercegovine, pokretanje upravnih postupaka i sporova, inspekcijska kontrola, vođenje krivičnih postupaka i kaznene odredbe.

Problemi iz oblasti zaštite intelektualnog vlasništva u Bosni i Hercegovini:

- sporost Implementacije donešenih zakona iz oblasti intelektualnog vlasništva (posebno u oblasti autorskog i srodnih prava gdje je kršenje prava enormno i ne poduzimaju se odgovarajuće mjera za njihovo sprečavanje i uklanjanje) ;
- nedovoljna povezanost mehanizama zaduženih za implementaciju navedenih zakona, kao što su Kancelarija za intelektualno vlasništvo Bosne i Hercegovine, nadležni sudovi, carinske uprave, inspekcijske službe, resorna ministarstva kao npr. Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa, vanjskih i unutrašnjih poslova, trgovine i turizma, finansija i pravde, agencije za privatizaciju i razvoj malih i srednjih preduzeća;
- nedovoljna specijalizacija, opća sporost i slaba efikasnost sudstva koji je “kamen spoticanja” u lancu borbe protiv kršenja prava intelektualnog vlasništva i piraterije;
- nedovoljne aktivnosti nadležnih organizacija (Kancelarija za intelektualno vlasništvo BiH) na stalnoj edukaciji stanovništva Bosne i Hercegovine o pojmu, značaju i postupcima za sticanje prava intelektualnog vlasništva;
- nedovoljna komunikacijska povezanost unutrašnjih struktura vlasti, odgovarajućih ministarstava i nevladinih organizacija po pitanju intelektualnog vlasništva;
- neznan broj specijalizovanih kadrova u Kancelariji za intelektualno vlasništvo Bosne i Hercegovine, među sudijama i vještacima;
- kompleksnost kontrole kršenja prava intelektualnog vlasništva zbog specifičnosti državnog uređenja Bosne i Hercegovine.

Vidovi organizovanja kulturnih djelatnosti

217. U Republici Srpskoj ne postoji strukovno udruženje koje bi bilo jedinstveno u okviru muzičko-scenskih djelatnosti. S toga bi bilo neophodno osnovati jedno takvo udruženje. Osnivanjem Udruženja umjetnika iz oblasti muzičko-scenskih djelatnosti

stvorili bi se uslovi za snažnije djelovanje profesionalnih umjetnika i stvaralaca iz ove umjetničke oblasti.

Uvažavajući i poštujući profesiobnalne kriterijume i stvarajući programe visokih umjetničkih dometa, udruženje umjetnika iz oblasti muzičko-scenske djelatnosti bi doprinosilo stvaranju i razvoju vlastite profesionalne produkcije što bi Republika Srpska, odnosno njenim stvarateljima iz ovih oblasti, dalo kredibilitet koji bi obezbijedio respektabilno mjesto kako u užem tako i u širem okruženju.

Iako formalno, ovo udruženje nije razvilo zapaženiju djaltnost i njena se riječ jedva čuje na prostorima Republike Srpske. Nijedno pitanje značajno za pojedinačni status dramskih umejtnika, kao i za repertoar, dramsku baštinu, i tome sl., nije inicirano kroz skupštine dramskih umjetnika, što ovu organizaciju čini postojećom samo na papiru a mrtvom u stvarnom životu. Njena se djelatnost tek očekuje s dolaskom mladih umjetnika koji završe Akademiju umjetnosti.

Nije u sistemskoj primjeni ni jedan zakon u Brčko Distriktu kojim se ostvaruje pravo na blagodeti zaštite moralnih i materijalnih interesa lica koja proizilaze iz naučnog, književnog ili umjetničkog rada čiji je autor. Fizička i pravna lica nisu ni svjesna značaja pojma intelektualnog vlasništva i koliko je poznato, nije bilo inicijative ni od unutrašnjih struktura vlasti ni od odgovarajućih republičkih ministarstava, niti od nevladinih organizacija za zaštitu prava intelektualnog vlasništva.

Vlada Brčko Distrikta je na očuvanju, širenju i razvoju kulture preduzela sledeće konkretne korake: Skupština je usvojila zakon o udruženjima i fondacijama (2002.) koji uključuje i udruženja iz oblasti kulture. Finansirala je obnovu devastiranih seoskih domova kulture i izgradnju novih (npr. za Rome), učestvuje organizaciono i finansijski u realizaciji velikih kulturnih projekata: Međunarodna likovna kolonija Sava, Susreti pozorišta Bosne i Hercegovine, Dani duhovne muzike, Smotra gradskog i seoskog amaterskog stvaralaštva, nadoknadjuje troškove preregistracije kulturnih gradskih i seoskih društava (NVO i KUD-ova), pomaže nabavku opreme i sufinansira putovanja u inostranstvo seoskih kulturnih društava, sufinansira štampanje knjiga, pratećeg reklamnog materijala za izložbe u Galeriji, finansira nabavku knjiga u Gradskoj biblioteci, sufinansira kulturne manifestacije po projektima nacionalnih i ostalih društava, pomaže pojedince (umjetnike, književnike) po podnesenim zahtjevima. Pruža putem programa za razvoj amaterizma stručnu pomoć u vidu savjeta, usmjerenja i preporuka za bolje ostvarenje ponudjenih kulturnih programa.

Međutim, potrebe korisnika se uvećavaju i usložnjavaju, a broj uposlenih odgovarajućih stručnjaka u Pododjeljenju za sport i kulturu, njihova ovlaštenja, finansijski i zakonski okviri stagniraju.

Da bi se išlo u korak sa vremenom i potrebama neophodne su mnoge zakonske i organizacione nadgradnje u oblasti kulture.

218. Društvo bibliotekara Republike Srpske osnovano je 10.10.1987. godine u Višegradu gdje tradicioanlano održava svoje godišnje sastanke i gdje mu je i sjedište. Društvo ima predsjednika, podpredsjednika i upravu.

Osnovni cilejvi društva su :

- rješavanje statusa bibliotekarstva,
- njegovanje i podsticanje bibliotekarstva,
- razmatranje stručnih pitanja od interesa za rad biblioteka,
- podsticanje stručnog i naučnog rada bibliotečkih radnika,

- razvijanje iskustava i mišljenja o aktualnim pitanjima bibliotečke teorije i prakse,
- učestvovanje u rješavanju pitanja iz oblasti bibliotečke djelatnosti u zemlji i inostranstvu.

Društvu bibliotekara Republike Srpske dodjeljuje godišnje nagrade "Đorđe Pejanović" za doprinos u razvoju bibliotekarstva Republike Srpske, kako bibliotekama tako i pojedincima. Društvo treba da postane član Međunarodne bibliotečke asocijacije.

219. Osnivačka skupština Udruženja arhivskih radnika Republika Srpska održana je 26.10. 2000. godine u Banjoj Luci. Skupština je usvojila Statut i programske ciljeve i zadatke, izabrala Upravni odbor i predsjednika Udruženja. Programski ciljevi udruženja dati su u programskim aktivnostima Arhiva Republike Srpske. Glasnik Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske je stručni organ Udruženja, ali do danas nije izašao nijedan broj.

Kulturne djelatnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine značajno doprinose jačanju vrijednosti demokratskog društva, kroz uspostavljanje saradnje različitih dijelova civilnog društva i njegovih institucija, profiliranju javno, odnosno kulturno mnjenje, u odnosu na afirmaciju istinskih vrijednosti kulture i umjetnosti i njihovih stvaralaca. Kroz povezanost različitih kulturnih, obrazovnih i medijskih institucija, stvaraju se uslovi za jačanje otvorenog demokratskog društva, društva prepoznatljivog po interkulturalnom dijalogu u kojem se respektiraju različitosti, novi vrijednosni kriteriji i pristup obrazovnim manifestacijama koje imaju internacionalnih karakter.

U Federaciji Bosne i Hercegovine dominira nekoliko festivala, manifestacija projekata koji su prihvaćeni od učesnika, umjenika, publike i javnosti. To su manifestacije internacionalnog značaja:

Teatarski festival MESS, Sarajevska zima, Sarajevo film festival i projekat ARS AEVI. Ovi festivali manifestacije i projekti afirmišu umjetnike i stvaratelje Bosne i Hercegovine u svijetu, omogućuju bosanskohercegovačkoj publici nova saznanja o dostignućima u umjetnosti i doprinose jačanju kulture kao temeljne vrijednosti svakog demokratskog društva. Programi se ostvaruju u svim oblastima kulture kroz saradnju sa institucijama kulture u zemlji i svijetu sa aktivnim učešćem u mnogobrojnim koprodukcijama. Posebnost ovih programa je u tome što oni pružaju mogućnost mladim umjetnicima da se afirmišu, aktivno uključe u kulturna zbivanja, uspostave kontakata i prijateljstava i stiču nova znanja i iskustva.

Internationalni teatarski festival MESS: je festival sa tradicijom od 43 godine. Programski koncept festivala obuhvata raznovrstan program najnovijih tokova i razvija teatarske umjetnosti u svijetu i domaćoj produkciji. Pored teatarskih izvođenja organizuju se i prateći programi poput izložbi, koncerata, okruglih stolova i sl. sa ciljem afirmacije festivala po uzoru na najprestižnije svjetske festivale ove vrste. U 2003. godini npr. na festivalu je učestvovalo 14 predstava iz 12 zemalja. Predstave su se odvijale u Sarajevu i Zenici u prepunim dvoranama. Festival je pratilo preko 200 domaćih i stranih novinara i isto toliko gostiju koji su uzeli učešće u različitim festivalskim aktivnostima.

Internationalni festival Sarajevo " Sarajevska zima": je tradicionalni susret umjetnika zemlje i svijeta. Kroz 20 godina postojanja ovaj festival spaja umjetnike i posjetioce iz svih dijelova svijeta. Programi se realizuju u svim većim gradovima Bosne i

Hercegovine. U 45 festivalskih dana- festival predstava, preko 90 programa, sa preko 1.400 učesnika iz 30 zemalja svijeta. Programe svake godine prati oko 35 400 posjetilaca i gostiju i preko 120 akreditovanih novinara iz 60-ak redakcija. Programi obuhvataju vizuelnu i scensku vrijednost, muziku, literaturu, film, video i TV programe i konferencije za različite teme, kao što su: " MIT O EVROPI", "PROSTOR KAO INFRASTRUKTURA NAŠE BUDUĆNOSI" i sl. Pojedini programi posvećeni su mladima u vidu konkursa za stvaralaštvo učenika i studenata i druge aktivnosti. Programi za mlade ovog festivala uvršteni su u asocijaciju BIJENALE MLADIH EVROPE.

Sarajevo Film Festival je najprestižniji festival u Bosni i Hercegovini. Svojim programima je dostigao zavidan ugled među festivalima ove vrste u Evropi. Program obuhvata komercijalna filmska ostvarenja najbolje igrane i dokumentarne filmove sa međunarodnih filmskih festivala, regionalne programe sa produkcijom iz regije, programe video projekata i dječije programe sa najnovijim filmskim hitovima. U okviru festivala održavaju se popratni programi kao što su radionice, seminari za filmske krikičare, npr. digitalna tehnologija, dokumentarni film i sl.

Svake godine u devet godina postojanja Festival posjeti preko 75000 posjetilaca. LJubitelji filma bili su u prilici da vide oko 130 filmova i video ostvarenja iz Bosne i Hercegovine i iz oko 36 zemalja svijeta. Festival prati cca 230 gostiju i 200 predstavnika medija.

Projekat " ARS AEFI" ; je najrelevantniji međunarodni projekat u oblasti savremene umjetnosti u Evropi i svijetu. U deset godina postojanja projekat u Sarajevu je izrastao u jedinstvenu internacionalnu kooperaciju umjetničkih i kulturnih institucija, administracija gradova i regiona, umjetnika i intelektualaca iz Evrope i cijelog svijeta. Projekat ima za cilj stvoriti u Sarajevu kompleks arhitektonske urbane atrakcije koji će projektoivati najpoznatije arhitekthe našeg vremena, gdje će najprestižniji živi umjetnici i muzeji savremene umjetnosti sačiniti kolekciju ta budući muzej ARS AEIV u Sarajevu.

Zbirka sada broji preko 100 umjetničkih djela i izrasta u jedinstveni poduhvat koji udružuje entuzijazam umjetnika, direktora uglednih evropskih muzeja, gradonačelnika gradova i široki krug intelektualaca koji doprinose afirmaciji ideje i njene realizacije. Dio aktivnosti u okviru projekta su multikulturni senminari, muzeološki kursevi, izložbe i prezentacije arhitektonskih projekata, edukacioni programi, radionice i dr.

220. Osnov za razmatranje izdavaštva u Republici Srpskoj čini izdavačka produkcija u prošle dvije godine o kojoj evidenciju vodi ISBN agencija Republike Srpske, Narodne i univerzitetske biblioteke u kojoj, zaključno sa 31.12.2002. godine je registrovano 105 izdavača. Izdavač sa najvećom produkcijom u Republici Srpskoj u tom periodu bio je Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Srpsko Sarajevo, sa 141 objavljenim naslovom. Potom slijede: Zadužbina Petar Kočić Banja Luka-Beograd, sa 34 objavljana naslova, Grafomark, Laktaši, sa 24 objavljena naslova, te Glas srpski, Banja Luka i Besjeda, Banja Luka sa po 20 objavljenih naslova. Ukupno je u Republici Srpskoj objavljeno 441 knjiga.

Zaključno sa 30.09.2003. godine situacija u ISBN Agencije je sljedeća:

- Ukupno su registrovana 142 izdavača. Najproduktivniji je i dalje Zavod za udžbenike i nastavna sredstva sa 173 objavljena naslova u 2003.

godini: Besjeda je objavila 28, a Glas srpski 19 naslova. Slijede Filozofski fakultet, Banja Luka sa 15 naslova, Zadužbina Petar Kočić, 11 naslova i Grafomark 10.

Do sada je u Republici Srpskoj objavljeno 463 knjige što je značajno povećanje pogotovo ako se pretpostavi da će se do kraja godine objaviti još dvadesak knjiga.

Stanjem u izdavačkoj djelatnosti u Republici Srpskoj ne možemo biti zadovoljni.

Za Zavod za udžbenike i nastavna sredstva iz Republici Srpskoj moglo bi se reći da je najbolje organizovan, da su zakonski regulisani njegovi status, uloga i zadaci i da je na najadekvatniji način riješen način finansiranja njegove idavačke djelatnosti. Među državna javna preduzeća koja se bave ovom djelatnošću spadaju još "Glas srpski" i "Književna zadruga" iz Banja Luke i "Oslobođenje " iz Srpskog Sarajeva. Iz budžetskih sredstava finansira se jedino javna ustanova "Književna zadruga", a ostali izdavači tek ponekad i za poneka izdanja dobivaju skromna finansijska sredstva.

Izdavanjem knjiga i časopisa bave se još: "Besjeda", "Zadužbina Perat Kočić", Književna zajednica "Vaso Pelagić", "Art-print", "Gradif", Narodna i univerzitetska biblioteka RSa, Zavod distrofičara, Udruženje književnika Srpske- Podružnica Banja Luka, "Media-Prelom", grad Banja Luka (biblioteka "Baština"), "Slovo", "Bina" i još neki manji izdavači iz Banja Luke, zatim "Grafomark" iz Laktaša, Književna zajednica "Jovan Dučić" iz Trebinja, Podružnica udruženja književnika Srpske u Srpskom Sarajevu, Srpsko kulturno i umjetničko društvo "Prosvjeta" (centrala i opštinski odbori u Tesliću, Bijeljini, Gradišci, Bileći, Gacku, Kotor Varoši i dr. mjestima), te univerziteti u Srpskom Saajevu i Banjoj Luci kao i njihopvi pojedini fakulteti.. Ovim lista izdavača nije iscrpljena, ali je spisak onih koji u potpunosti ispunjavaju sve potrebne uslove i zahtjeve i oobjavljaju isključivo umjetnički, naučno i društveno vrijedna djela, neuporedivo kraći.

U SR Bosni i Hercegovini do 1991. godine izlazili su mnogi književni časopisi, među kojima su bili najuticajniji "Život", "Izraz", "Lica" i "Dalje" u Sarajevu, "Putevi" u Banjoj Lici i "Most" u Mostaru.

U Republici Srpskoj danas jedino, i to neredovno, opterećeni dugovanjima, bez plaćanja autorskih honorara saradnicima i urednicima, izlaze "Srpska vila" u Bijeljini (izdavač Prosvjeta), "Značenja" u Doboju (izdavač Matična biblioteka) i "Duhovnost srpska" u Tesliću (izdavač "Prosvjeta"). U međuvremenu je u Banjoj Luci pokrenut književni časopis "Krajina" (izdavač privatno preduzeće "Apt-print", koje za ovaj mali poduhvat i zaslužuje samo riječi pohvale) koji i sada redovno izlazi četiri puta godišnje. Najstariji i najuticajlniji časopis "Putevi", koji bi uskoro trebalo da obilježi pola vijeka postojanja, prestao je, na žalost, da izlazi, jer državanije obezbijedila sredstva za njihovo finansiranja a izdavač više nema interesa da sam ulaže.

Nezadovoljavajućem stanju u izdavačkoj djelatnosti doprinosi i neodovarajući način finansiranja. Sredstva koja se za ovu namjenu izdvajaju više su nego simbolična i nepostojanje jačih kriterija na osnovu kojih se raspoređuju čini ih još beznačajnijim. Putem konkursa koji raspisuje Ministarstvo prosvjete i kulture obezbjeđuju se neznatna sredstva za finansiranje petnaestak knjiga i tri časopisa godišnje (po 2.000 KM za knjige poezije, proze i esejistike, po 1.500 KM za prve knjige mladih autora i po 3.000 KM za časopise) što je nedovoljno ili jedva moguće samo štampanje knjiga ili jednog broja časopisa, a o autorskim honorarima ne može ni da se govori. Uz to, povremeno se nekim izdavačima daju sredstva za neke knjige ili realizaciju izdavačkih projekata, a učešće u finansiranju izdanja autora iz Republike Srpske koja se objavljuvaju u Srbiji čak je onemogućeno zbog nepostojanja platnog prometa.

U ovom trenutku najvažnije je da država prepozna i definiše nacionalni interes u izdavaštvu i da se prema njemu odredi, što u prvom redu podrazumijeva sistemsko rješavanje finansiranja izdavačke djelatnosti. Pri tome se mora imati u vidu da izdavnje vrijednih književnih djela iz baštine i savremene književnosti u pravilu nije finansijski isplativo i da se ne može ni zamisliti bez dobro smislenih usmjerenih budžetskih sredstava u ovoj oblasti, kao što bez finansijske potpore država ne bi bilo ni muzeja, galerija, pozorišta i sličnih kulturnih institucija.

221. Novinske kuće i RTV servisi su oblasti u kojima do danas nije uopće djelovano, iako je društvo izdvajalo značajna sredstva za njihov razvoj i postojanje. Iako, medijsko informatičke kuće odigrale su određenu ulogu u afirmaciji kulture, prvenstveno "Glas srpski", "Oslobođenje" i RT Republike Srpske i kao televizijska i kao radijska kuća. Njihov kontrolisani razvoj je u interesu Republici Srpskoj.

Producerske jake, televizijske kuće u saradnji sa Akademijom umjetnosti u Banjoj Luci treba da pronađu način da se stvori Filharmonijski orkestar Republike Srpske, kao i pripadajući Narodni orkestar Republike Srpske i Hor Republike Srpske.

Iako je RT Republike Srpske prvenstveno informativna kuća, njena produkcija i producerska uloga je posebno značajna za očuvanje i njegovanje vlastitog muzičkog identiteta. Ništa manje značajno je i stvaranje, po evropskim standardima, novih arhivskih snimaka savremenih domaćih autora i to u svim muzičkim žanrovima. Da bi se ostvario ovakav koncept neophodno je pronaći način na koji bi se mogla održavati muzička produkcija u kojoj bi djelovali sljedeći profesionalni ansambli: Dječiji hor RT Republike Srpske, Mješoviti npr. RT Republike Srpske, Narodni orkestar RT Republike Srpske i jedan od oblika Filharmonijskog orkestra RT Republike Srpske.

Programskom djelatnošću ovakvih profesionalnih ansambala znatno bi se upotpunila i obogatila koncertna ponuda, kod bi se Radio-televizija kao producerska kuća svrstala u red onih profesionalnih institucija u kulturi koja bi mogla ravnopravno učestvovati u razmjeni snimaka sa svim svjetskim i evropskim kućama ovakvog profila.

Prilog: Tabele

LISTA ZAKONA

Član 1.

**Ustav Bosne i Hercegovine i entiteta,
Statut Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine,
Zakon o vodama, entiteta,
Zakon o zaštiti voda,
Zakon o zaštiti životne sredine,
Zakon o zaštiti vazduha,
Zakon o zaštiti prirode,
Zakon o poljoprivrednom zemljišu,
Zakon o šumama.**

Član 2.

**Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju,
Izborni zakon BiH,
Zakon o postupku zaključivanja i izvršavanja međunarodnih ugovora,
Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina,
Zakon o slobodi vjera i pravnom položaju crkava ,
Standardna pravila za izjednačavanje osoba sa invaliditatom,
Zakon o dječijoj zaštiti entiteta i Brčko Distrikta BiH.**

Član 3.

Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini

Član 4.

**Ustav Bosne i Hercegovine i entiteta
Statut Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine**

Član 5.

**Zakon o ombudsmenu BiH
Zakon o ombudsmenima F BiH
Zakon o ombudsmenu RS
Zakon o napuštenoj imovini**

Član 6. 7. i 8.

**Zakon o državnim službi u institucijama BiH
Zakon o radu Federacije BiH
Zakon o radu Republike Srpske
Zakon o zaštiti na radu,
Zakon o štrajku,
Zakon o javnom okupljanju,
BD**

Član 9.

**Zakon o socijalnoj zaštiti F BiH
Zakon o socijalnoj zaštiti RS
Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom F BiH
Zakon o pentijsko invalidskom osoguranju F BiH i RS-a i BD BiH**

Član 10.

**Porodični zakoni entiteta
Zakon o zdravstvenom osiguranju,
Zakon o zaštiti potrošača.**

Član 11.

**Zakon o raseljenim licima-povratnicima i izbjeglicama-povratnicima u F BiH
Zakon o stambenim odnosima R BiH
Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o prestanku primjene Zakona o napuštenim stanovima,
Zakon o napuštenim nekretninama u svojini građana,
Zakon o vraćanju napuštene imovine BD BiH
Zakon o izvršavanju Odluka Komisije za imovinske zahtjeve izbjeglica i raseljenih lica
Zakon o privatizaciji državnih stanova.**

Član 12.

**Zakon o socijalnoj zaštiti
Zakon o dječijoj zaštiti
Zakon o zdravstvenoj zaštiti
Zakon o zdravstvenom osiguranju
Porodični zakon
Zakon o zaštiti jonizovanih zračenja.**

Član 13.

**Ustav BiH i Ustavi entiteta, Statu Brčko Distrikta BiH
Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju**

Član 14.

Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju

Član 15.

**Zakon o industrijskom vlasništvu BiH,
Zakon o autorskim i srodnim pravima u BiH,
Zakon o fondacijama i zakladama,
Zakon o kulturnim dobrima,
Zakon o arhivskoj djelatnosti,
Zakon o bibliotečkoj djelatnosti,
Zakon o muzejskoj djelatnosti,
Zakon o izdavačkoj djelatnosti,
Zakon o pozorišnoj djelatnosti
Zakon o zaštiti i korištenju kulturnog i istorijskog naslijeđa,
Zakon o evidenciji naučne, kulturne, prosvjetne i tehničke saradnje sa inostranstvom.**

ANEX - Table iz oblasti rada i zapošljavanja

Tabela 1: Zaposlenost, nezaposlenost i učestvovanje radne snage, po entitetima, 2001.g.

	BiH	Federacija	Republika Srpska
A. Zaposlenost			
(i) Ukupna	999.5	551.3	448.2
Muškarci	648.7	356.9	291.8
Žene	350.8	194.4	156.4
(ii) Formalna zaposlenost – ukupna	638.0	375.5	262.5
Muškarci	418.3	247.3	171.0
Žene	219.7	128.2	91.5
(iii) Neformalna zaposlenost - ukupna*	361.5	175.8	185.7
Muškarci	230.4	109.6	120.8
Žene	131.1	66.2	64.9
B. Nezaposlenost			
Ukupna	190.7	111.0	79.7
Muškarci	115.0	67.7	47.4
Žene	75.6	43.3	32.3
C. Stopa aktivnosti**			
Stopa zaposlenosti – ukupno	40.1	36.7	45.5
Muškarci	52.8	48.9	58.6
Žene	27.7	25.2	31.9
Stopa nezaposlenosti – ukupna	16.4	16.9	15.8
Muškarci	15.4	16.1	14.5
Žene	18.3	18.4	18.1
Stopa učestvovanja radne snage - ukupna	48.0	44.2	54.0
Muškarci	62.4	58.3	68.6
Žene	33.9	30.9	38.9
Stavke napomene:			
Stanovništvo radno aktivne dobi (15-64) – ukupno	2,390.6	1,475.1	915.4
Muškarci	1,180.2	714.7	465.6
Žene	1,210.4	760.5	449.9

Izvori: BiH LSMS 2001.g.

Napomene:

* Vidjeti Apendiks 1 za definiciju neformalne zaposlenosti

** U svrhu boljeg međunarodnog poređenja, samo pojedinci od 15 do 64 godine su uzeti u obzir pri izračunavanju stopa aktivnosti i nezaposlenosti.

- Stopa nezaposlenosti iznosi visokih 16,4 procenta, uz nešto veću stopu za žene, te u Federaciji u odnosu na Republiku Srpsku.
- Stope zaposlenosti su veoma niske, a udio zaposlenosti u neformalnom sektoru je izuzetno velik. Više od jedne trećine zaposlenosti je u neformalnom sektoru; proporcija žena u zaposlenosti u neformalnom sektoru je gotovo ista kao i njihov udio u ukupnoj zaposlenosti. Udio neformalne zaposlenosti u Federaciji iznosi 32 procenta, a u Republici Srpskoj je čak i veći, 41 procenat.

Tabela 2: Formalna zaposlenost po sektoru aktivnosti, 1991.g. i 1997 – 2000.g.
(u hiljadama)

	1991	1997	1998	1999	2000	2001
A. Bosna i Hercegovina						
Ukupno	976	575	639	628	641	627
Poljoprivreda	36	n.a.	n.a.	21	21	21
Proizvodnja	498	n.a.	n.a.	256	255	247
Usluge	441	n.a.	n.a.	351	365	359
B. Federacija						
Ukupno	638	373	395	408	413	407
Poljoprivreda	21	n.a.	10	10	10	11
Proizvodnja	325	n.a.	161	161	161	156
Usluge	292	n.a.	224	237	241	241
C. Republika Srpska						
Ukupno	338	202	244	221	228	220
Poljoprivreda	15	n.a.	n.a.	11	10	10
Proizvodnja	173	n.a.	n.a.	96	94	92
Usluge	149	n.a.	n.a.	114	123	118

Izvor podataka: Statistički godišnjak, 2001.g. Federalni zavod za statistiku, Sarajevo; Statistički godišnjak Republike BiH, 1992.g. Federalni zavod za statistiku, Sarajevo; Statistički zavod Republike Srpske, Banja Luka, 2000.g.

Napomena: * Klasifikacija sektora:

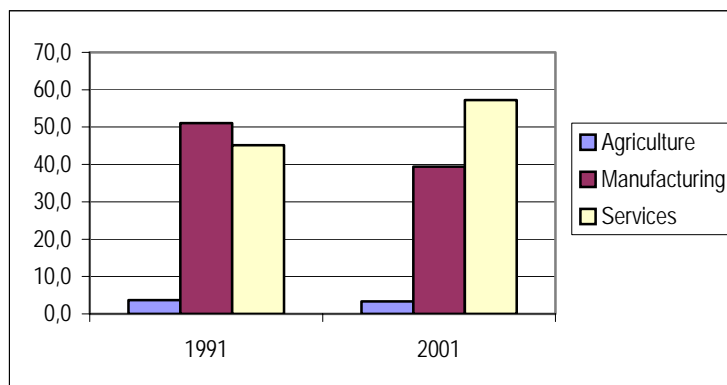
Poljoprivreda – poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo;

Industrija: rudarstvo, industrija, elektro-energetika, gas, vodosnabdijevanje i građevinarstvo;

Usluge: trgovina, ugostiteljstvo, transport i telekomunikacije, finansijske usluge, poslovne usluge, obrazovanje, zdravstvo, javna administracija i ostale usluge.

Nakon 1997.g. rast formalne zaposlenosti je bio slab; u Federaciji se polako povećava i u 2001.g. je prešao nivo iz 1997.g. za 9 procenata; iako je nivo formalne zaposlenosti u 2001.g. prešao nivo iz 1997.g. za isti procent, ona je u Republici Srpskoj ustvari opala nakon 1998.g. U 2001.g. u Federaciji je bilo zaposleno 407 000 ili 65 procenata radnika, a u Republici Srpskoj 220 000 ili 35 procenata.¹

Slika 2: Struktura formalne zaposlenosti u Bosni i Hercegovini, 1991.g. i 2001.g.
(u procentima)

Izvor: Tabela 2.

¹ Obratiti pažnju da se procjene formalne zaposlenosti u 2001.g. navedene u Tabeli 2.2 koje potiču od LSMS iz 2001.g., razlikuju od rezultata dobivenih prikupljanjem ostalih statističkih podataka.

Tabela 3: Neformalna zaposlenost po karakteristikama pojedinca, status zaposlenosti i sektor, 2001.g.

	Bosna i Hercegovina		Federacija		Republika Srpska	
	Broj (u hiljadama)	Procenat	Broj (u hiljadama)	Procenat	Broj (u hiljadama)	Procenat
A. Ukupno	361.5	100.0	175.8	100.0	185.7	100.0
B. Pol						
Muškarci	230.4	63.7	109.6	62.4	120.8	65.0
Žene	131.1	36.3	66.2	37.6	64.9	35.0
C. Dob						
15-19	14.3	4.0	5.9	3.3	8.5	4.6
20-24	49.9	13.8	26.8	15.2	23.1	12.4
25-34	81.4	22.5	43.5	24.7	37.9	20.4
35-44	77.4	21.4	43.7	24.9	33.7	18.2
45-54	72.0	19.9	39.2	22.3	32.9	17.7
55-64	38.8	10.7	12.3	7.0	26.5	14.3
64+	27.7	7.7	4.5	2.6	23.1	12.5
D. Obrazovanje						
Nezavršena osnovna	78.6	21.7	32.0	18.2	46.6	25.1
Osnovna	102.2	28.3	42.7	24.3	59.5	32.0
Stručna	122.2	33.8	69.3	39.4	52.9	28.5
Srednja	49.1	13.6	26.0	14.8	23.1	12.4
Viša (2g)	4.7	1.3	1.9	1.1	2.7	1.5
Visoka (4g)	4.8	1.3	3.8	2.2	0.9	0.5
E. Status zaposlenosti						
Uposlenik u privatnom sektoru	165.6	45.8	88.8	50.5	76.8	41.3
Poslodavac	2.9	0.8	1.0	0.6	1.9	1.0
Samozaposlen	102.2	28.3	46.0	26.2	56.2	30.3
Pomažući član porodice	70.5	19.5	25.3	14.4	45.2	24.3
Ostalo	20.3	5.6	14.7	8.3	5.7	3.1
F. Sektor djelatnosti na sadašnjem poslu						
Poljoprivreda	170.1	47.1	66.4	37.8	103.7	55.9
Proizvodnja	32.6	9.0	16.0	9.1	16.6	8.9
Komunalne usluge	0.5	0.2	0.1	0.1	0.4	0.2
Građevinarstvo	60.4	16.7	36.0	20.5	24.3	13.1
Trgovina	31.2	8.6	18.1	10.3	13.2	7.1
Ugostiteljstvo	19.2	5.3	9.8	5.6	9.3	5.0
Transport i komunik	14.3	4.0	11.4	6.5	2.9	1.6
Financije i osig.	1.4	0.4	1.2	0.7	0.2	0.1
Ostalo	31.8	8.7	16.7	9.5	15.0	8.1

Izvor: BiH LSMS 2001.g..

Kao što je prikazano u Tabeli 3, udio radnika mlađih od 25 godina od 17,8 procenata u neformalnoj zaposlenosti, u velikoj mjeri prelazi udio ove grupe u formalnoj zaposlenosti, koji je iznosio 4,9 procenata u 1999.g., prema administrativnim podacima i 6,8 procenata u 2001.g. prema anketi. Iako je možda dio mladih emigrirao poslije rata, gornji dokaz navodi da oni "nedostaju u formalnom sektoru" i zbog toga što su zaposleni u neformalnom sektoru. Sugestivna je, takođe, i činjenica da mladi – za razliku od predratnog perioda – s većom vjerovatnoćom napuštaju formalnu zaposlenost, pri čemu je sigurno zaposlenost u neformalnom sektoru jedna od mogućih destinacija.

- Tabela 3 takođe pokazuje da neformalni sektor zapošljava neproporcionalan udio nisko-kvalificiranih radnika.
- Što se tiče statusa zapošljavanja, većina radnika iz neformalnog sektora zapošljavaju privatni poslodavci, 28 procenata su samozaposleni, a oko jedne petine su pomažući članovi porodice.
- I konačno, najveći dio neformalne zaposlenosti je u poljoprivredi (47 procenata), građevinarstvu (17 procenata) i proizvodnji (9 procenata). Udio neformalne zaposlenosti u poljoprivredi je posebno velik u Republici Srpskoj, a u Federaciji u građevinarstvu.

Tabela 4: Evidentirani nezaposleni po statusu na tržištu rada

	Bosna i Hercegovina		Federacija		Republika Srpska	
	Broj	Procenat	Broj	Procenat	Broj	Procenat
A. Zaposleni u formalnom sektoru						
Ukupno	14.5	2.9	5.1	1.6	9.4	5.0
Uposlenik javnog sektora	9.7	1.9	4.5	1.5	5.1	2.7
Uposlenik privatnog sektora	2.4	0.5	0.5	0.2	1.9	1.0
Posodavac	1.1	0.2			1.1	0.6
Samo-zaposlen	1.3	0.3			1.3	0.7
Ostalo						
B. Zaposleni u neformalnom sektoru						
Ukupno	109.8	22.1	60.4	19.5	49.4	26.3
Uposlenik privatnog sektora	65.2	13.1	35.5	11.5	29.6	15.8
Poslodavac	0.0	0.0			0.0	0.0
Samozaposlen	15.9	3.2	7.7	2.5	8.2	4.4
Pomažući član porodice	18.8	3.8	9.9	3.2	8.9	4.7
Ostalo	9.8	2.0	7.2	2.3	2.6	1.4
C. Nezaposleni i obeshrabreni radnici						
Nezaposleni	121.5	24.4	77.4	25.0	44.1	23.5
Obeshrabreni	39.6	8.0	28.8	9.3	10.8	5.7
Obeshrabreni iz 'ličnih razloga'	97.8	19.6	59.8	19.3	37.9	20.2
D. Van radne snage						
Ukupno	252.0	50.6	166.8	53.9	85.2	45.3

Izvor: vlastite kalkulacije na osnovu BiH LSMS 2001.g.

Tabela 5: Stope nezaposlenosti po karakteristikama pojedinaca, LSMS

	Bosna i Hercegovina	Federacija	Republika Srpska
A. Nezaposlenost – ukupna			
Ukupno	16.0	16.8	15.1
B. Pol			
Muškarci	15.1	15.9	14.0
Žene	17.7	18.2	17.1
C. Dob			
Muškarci			
15-19	45.6	49.1	40.9
20-24	33.6	30.1	37.4
25-34	19.0	20.0	17.7
35-44	10.1	11.7	7.7
45-54	9.2	9.8	8.4
55-64	8.7	12.0	5.2
64+	1.0		1.2
Žene			
15-19	57.7	68.6	47.1
20-24	36.9	33.2	43.3
25-34	19.2	21.8	15.0
35-44	15.5	14.0	17.5
45-54	8.1	6.1	10.3
55-64	5.4	5.8	5.1
64+	0.5		0.6
D. Obrazovanje			
Nezavršena osnovna	11.5	10.8	12.1
Osnovna	20.4	25.7	15.3
Stručna	17.4	17.8	17.0
Srednja	16.1	15.8	16.6
Viša (2g)	9.1	8.9	9.4
Visoka (4g)	4.3	3.9	5.4

Izvor: vlastite kalkulacije na osnovu BiH LSMS 2001.g..

- Nekvalificirani radnici se takođe suočavaju s velikim stopama nezaposlenosti (kao što je slučaj i u drugim zemljama u tranziciji).
- Generalno, stope nezaposlenosti žena su veće nego muškaraca, ali za samo 2,6 procentnih poena. Modeli su slični u oba entiteta. Interesantno je da iako više od polovine nezaposlenih traži prvi posao, više od dvije trećine nezaposlenih su dugoročno nezaposleni (godina ili više; vidjeti Tabelu 7.). Obje činjenice su indikativne za čvrsto tržište rada. Veliki udio dugoročno nezaposlenih je takođe u vezi s niskom dinamikom tržišta radne snage.

Tabela broj 6: Trajanje nezaposlenosti, izvori, vremenski jaz i sektor djelatnosti posljednjeg radnog mjesta

	Bosna i Hercegovina	Federacija	Republika Srpska
A. Trajanje nezaposlenosti			
1-6 mjeseci	41.6	22.4	19.3
7-12 mjeseci	12.4	6.4	5.9
1-2 godina	55.5	33.3	22.2
3-4 godina	28.8	17.3	11.5
5-7 godina	28.7	14.9	13.8
Preko 7 godina	23.6	16.6	7.0
B. Izvor nezaposlenosti			
Prvi put traži posao	102.4	59.0	43.4
Otpušten	30.1	19.9	10.1
Poslodavac zatvorio firmu	16.6	11.6	4.9
Kraj rada na određeno	8.8	5.9	2.9
Napustio prethodni posao	12.6	6.6	6.0
Raseljen	9.2	3.8	5.4
Ostalo	10.9	4.1	6.9
C. Posljednji put bio zaposlen			
Prije 1993	38.0	23.3	14.7
Tokom rata (1993-1996)	6.3	3.7	2.6
Nakon rata	44.0	25.0	19.0
E. Sektor djelatnosti			
Proizvodnja	7.8	2.8	5.0
Poljoprivreda	27.8	16.0	11.8
Građevinarstvo	1.8	1.6	0.2
Transport i komunikacije	13.8	9.7	4.1
Trgovina	10.3	6.6	3.7
Ugostiteljstvo	4.2	2.5	1.6
Financije, osiguranje i nekretnine	4.2	2.5	1.7
Obrazovanje	1.7	0.9	0.8
Zdravstvo	6.6	2.6	4.1
Vlada	0.9	0.9	0.0
Obrazovanje	2.0	0.9	1.0
Ostalo	7.1	5.0	2.1

Izvor: vlastite kalkulacije na osnovu BiH LSMS 2001.g.

Prema podacima od ureda za zapošljavanje, u 2001.g. je bilo 424 000 radnika *evidentiranih kao nezaposleni*, 275 800 u Federaciji i 147 700 u Republici Srpskoj (Tabela 7).

Tabela 7: Broj i struktura evidentirane nezaposlenosti, 2001.g.
(kraj godine)

	Bosna i Hercegovina		Federacija		Republika Srpska	
	Broj	Procenat	Broj	Procenat	Broj	Procenat
A. Broj nezaposlenih						
Ukupno	423,526	100	275,777	100	147,749	100
B. Pol						
Muškarci	234,731	55.4	148,084	53.7	86,647	58.6
Žene	188,795	44.6	127,693	46.3	61,102	41.4
C. Dob						
Do 26	116,441	27.5	82,292	29.8	34,149	23.1
27-39	175,008	41.3	114,723	41.6	60,285	40.8
40-49	89,138	21.0	54,273	19.7	34,865	23.6
50 i više	42,939	10.1	24,489	8.9	18,450	12.5
D. Obrazovanje						
Nekvalificirani	155,112	36.6	106,723	38.7	48,389	32.8
Stručna škola	164,797	38.9	106,751	38.7	58,046	39.3
Srednja škola	92,724	21.9	55,994	20.3	36,730	24.9
Univerzitet	10,889	2.6	6,305	2.3	4,584	3.1
E. Razlog nezaposlenosti						
Prvi put traži posao	n.a.	n.a.	160,686	58.3	n.a.	n.a.
Otpušten	n.a.	n.a.	5,725	2.1	n.a.	n.a.
F. Trajanje nezaposlenosti*						
Manje od 6 mjeseci	47,497	11.2	34,610	12.5	12,887	8.7
6-12 mjeseci	47,083	11.1	29,508	10.7	17,575	11.9
1-2 godine	64,421	15.2	42,111	15.3	22,310	15.1
Preko 2 godine	264,525	62.5	169,548	61.5	94,977	64.3
Dugoročna nezaposlenost (duže od jedne godine)	328,946	77.7	211,659	76.8	117,287	79.4
G. Priliv i odliv nezaposlenosti (apsolutni brojevi i procenti evidentiranih nezaposlenih na početku godine)						
Priliv	101,782	24.0	72,903	26.4	28,879	19.5
Odliv	78,990	18.7	72,636	26.3	6,354	4.3

Izvor podataka: Statistički godišnjak 2001, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo ; Statistički podaci o ekonomskim i drugim trendovima, februar 2002, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo; Mjesečni statistički pregled, 4/2002, Zavod za zapošljavanje Republike Srpske.
Napomena: *Procjene za Republiku Srpsku na osnovu structure u 2000.g.

Tabela 8. Broj nezaposlenih lica po kvalifikacionoj strukturi

Red. br.	OPIS	2000 E.U.	žene	2001 E.U.	žene	2002 E.U.	žene	2003 E.U.	žene
1.	Nekvalifikovani radnici	1822	604	1853	619	2322	838	2595	1442
2.	PK-NSS radnici	264	165	273	173	299	179	200	117
3.	Kvalifikovani radnici	3256	999	3505	1111	3869	1275	3498	1330
4.	Tehničari SSS	2251	1313	2354	1259	2639	1533	2131	1299
5.	VKV Specijalisti	111	5	118	4	120	7	85	8
6.	VŠS	220	101	207	94	240	114	152	69
7.	VSS	141	72	149	64	202	97	161	76
	UKUPNO	8065	3259	8459	3324	9691	4043	8822	4341

Broj nezaposlenih lica po starosnoj strukturi

Red. br.	OPIS	2000 E.U.	žene	2001 E.U.	žene	2002 E.U.	žene	2003 E.U.	žene
1.	Od 18-30 god.	1007	502	2679	1123	3104	1478	3010	1590
2.	Od 30-40 god.	2815	1284	2590	1111	2830	1300	2550	1385
3.	Od 40-50 god.	2357	1004	2104	803	2380	930	2177	1045
4.	Od 50-60 god.	1314	182	935	266	1204	335	978	313
5.	Od 60-65 god	572	107	151	21	173	-	108	9
	UKUPNO	8065	3079	8459	3324	9691	4043	8822	4341

Broj nezaposlenih lica po starosnoj strukturi

Red. br.	OPIS	2000 god.	2001. god.	2002. god.	2003. god.
1.	Muškarci	4816	5135	5648	4481
2.	Žene	3259	3324	4043	4341
2.	UKUPNO	8065	8459	9691	8822

Tabela 9. Broj radnika na čekanju, Federacija 1997-2001. g.

	1997	1998	1999	2000	2001(juli)
Ukupno	87781	70985	53912	40262	31991
Industrija i rudarstvo	58560	47951	36721	28927	21260
Poljoprivreda i ribarstvo	2460	1754	1199	741	680
Šumarstvo	730	525	290	0	0
Vodoprivreda	115	114	74	181	131
Građevinarstvo	7752	6464	5514	4406	4092
Transport i komunikacija	4828	3650	2630	2000	1983
Trgovina	5758	4703	3646	2661	2540
Ugostiteljstvo i turizam	1071	748	678	576	690
Umjetnost i zanati	1868	1846	1426	0	0
Javne komunalne usluge	243	129	110	7	7
Finansijske i ostale usluge	3596	2627	1413	713	543
Obrazovanje i kultura	338	196	114	9	22
Zdravstvo i socijalna zaštita	299	139	56	9	17
Javna administracija	165	94	41	17	26

Napomena: + u decembru date godine, ukoliko nije drugačije navedeno

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički podaci o ekonomskim i ostalim trendovima, nekoliko izdanja.

Tabela broj 10: Broj korisnika programa za osiguranje od nezaposlenosti

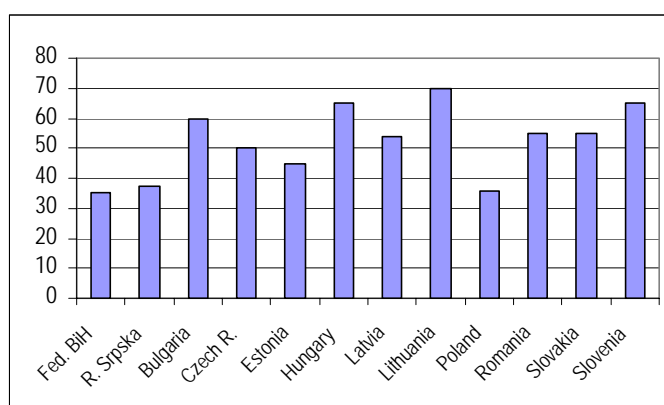
	1997	1998	1999	2000	2001
A. Korisnici naknada za nezaposlenost (u hiljadama)					
Bosna i Hercegovina	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Federacija (godišnje)	14.0	29.4	34.0	27.4	36.2
Federacija (kraj godine)	2.0	4.0	2.3	2.9	3.3
Republika Srpska (kraj godine)	n.a.	n.a.	n.a.	1.3	1.6
B. Prosječan iznos naknada za nezaposlenost (u KM)					
Bosna i Hercegovina	n.a.	n.a.	n.a.	169.0	153.7
Federacija	n.a.	n.a.	n.a.	144.3	155.1
Republika Srpska*	n.a.	n.a.	n.a.	193.6	152.3
C. Učestvovanje u programima zdravstvenog osiguranja (pristup zdravstvenim pravima, u hiljadama, kraj godine)					
Bosna i Hercegovina	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Federacija	116.2	131.5	147.2	154.4	159.8
Republika Srpska	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Stavke napomene:					
Number of registered unemployed (in thousand, end of the year)					
Bosna i Hercegovina	364.8	398.7	409.3	421.2	423.5
Federacija	222.3	256.5	261.8	267.9	275.8
Republika Srpska	142.5	142.2	147.5	153.3	147.7

Napomene:

* Procjene – Tomaš (2002.g.).

Izvor: Federalni zavod za zapošljavanje (interni materijal), Federacija BiH, Sarajevo; Mjesečni statistički pregled, No.4/2001, Zavod za statistiku Republike Srpske.

Slika 10: Procent nadomjestka plate naknadom za nezaposlenost, zemlje u tranziciji, kasne 1990-te ili 2000-te

Izvor: Tabela S 10.

Napomena: *U zemljama s različitim stopom za različite kategorije je dat prosti prosjek za sve kategorije.

Tabela broj 11. : Minimalne plate u Federaciji i Republici Srpskoj, 1997-2000.g.

Godina	Federacija BiH		Republika Srpska	
	Iznos (u KM)	Omjer minimalne i prosječne neto plate	Iznos (u KM)	Omjer minimalne i prosječne neto plate
1997	85	32.3	55*	49.1
1998	85	25.8	60*	35.3
1999	200	53.4	60	27.8
2000	200	48.5	80 (68)**	28.8 (24.5)**
2001	220	49.6	80 (68)**	25.9 (22.0)**
2002	251	n.a.	n.a.	n.a.

Izvor: za Federaciju; za 2000-2002.g.: Generalni kolektivni ugovor za Federaciju, *Službene novine Federacije, No. 19/00, član 5*; za 1998-99.g.: *Službene novine Federacije BiH, No. 13/98*; za 1997.g.: Uredba ratne vlade Federacije. Za republiku srpsku, Generalni kolektivni ugovor; *Službeni glasnik RS, No. 6/97, 29/97, 29/97, 13/98, 39/99, 26/00 i 21/01*.

* Izračunato na osnovu konverzije jugoslovenskog dinara.

** Cifre u zagradama se odnose na uposlenike koji se financiraju iz budžeta, a ostale na uposlenike koji se ne financiraju iz budžeta.

Jak rast plata i izrazita struktura plata

Od 1997.g. prosječna plata u Bosni i Hercegovini je značajno porasla i u nominalnim i u realnim vrijednostima (Tabela 2.5).

Tabela 12: Prosječne mjesečne plate, 1997 – 2001.g.
(u KM)

	1997	1998	1999	2000	2001
Bosna i Hercegovina*					
Neto plate	210	273	319	365	396
Bruto plate	319	418	468	529	579
Rast – neto plate (procenat)	n.a.	30.0	16.7	14.4	8.6
Rast – bruto plate (procenat)	n.a.	31.2	11.8	13.2	9.4
Federacija BIH					
Neto plate	263	329	375	412	443
Bruto plate	398	506	551	606	652
Rast – neto plate (procenat)	n.a.	25.0	13.8	10.1	7.5
Rast – bruto plate (procenat)	n.a.	27.4	8.8	10.1	7.5
Republika Srpska					
Neto plate	112	170	216	277	309
Bruto plate	174	256	314	387	444
Rast – neto plate (procenat)	n.a.	51.8	27.1	28.2	11.6
Rast – bruto plate (procenat)	n.a.	47.1	22.7	23.2	14.7
Stavke napomene					
CPI - Federacija (1997=100)	100.0	101.8	100.8	104.8	108.1
CPI – Republika srpska (1997=100)	100.0	105.6	120.4	135.1	142.6

* Procjene su dobivene primjenom 64,9 procenata zaposlenosti za Federaciju i 35,1 procent za Republiku Srpsku.

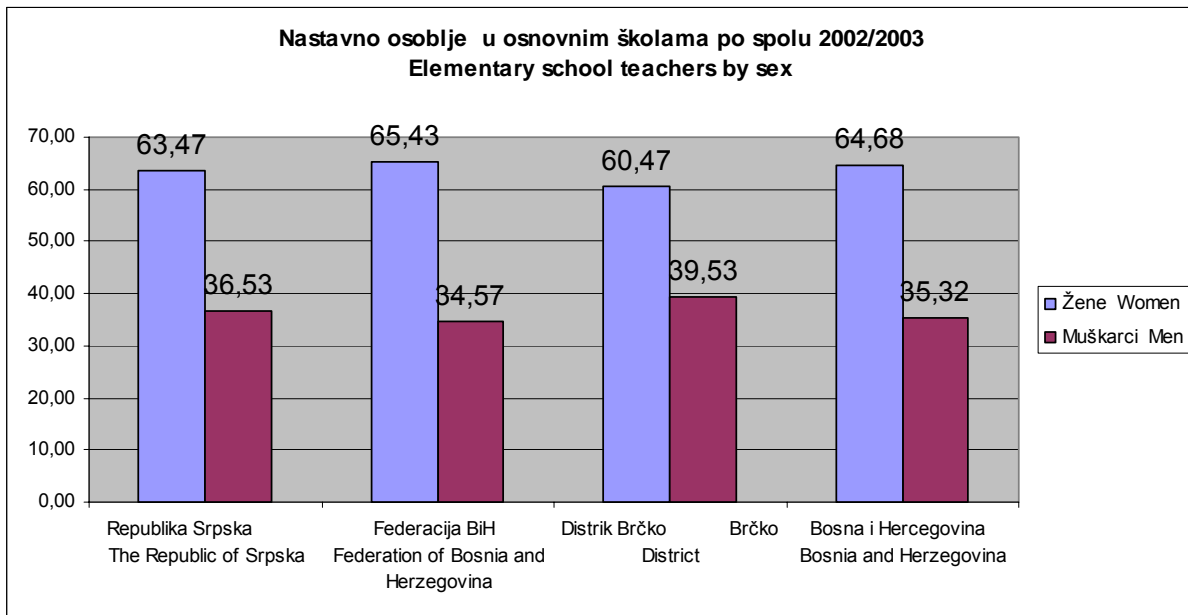
Izvor podataka: Statistički godišnjak za 2001.g., Federalni zavod za statistiku, Sarajevo; Zavod za statistiku Republike Srpske, Banja Luka (interni materijal)

ANEX- Tabele iz oblasti obrazovanja

Nastavno osoblje u osnovnim školama po spolu 2002/2003

Elementary school teachers by sex

Nastavnici Teachers	Ukupno Total	Žene Women	Muškarci Men
<i>Republika Srpska</i> <i>The Republic of Srpska</i>	6977	4428	2549
<i>procenti / percentage</i>	%	63,47	36,53
<i>Federacija BiH</i> <i>Federation of Bosnia and Herzegovina</i>	13515	8843	4672
<i>procenti / percentage</i>	%	65,43	34,57
<i>Distrik Brčko</i> <i>Brčko District</i>	382	231	151
<i>procenti / percentage</i>	%	60,47	39,53
<i>Bosna i Hercegovina</i> <i>Bosnia and Herzegovina</i>	20874	13502	7372
<i>procenti / percentage</i>	%	64,68	35,32

**SREDNJE
OBRAZOVANJE**

**Secondary
school**

**Broj učenika, profesora i odjeljenja na početku školske 2002./2003. godine
u srednjim školama**

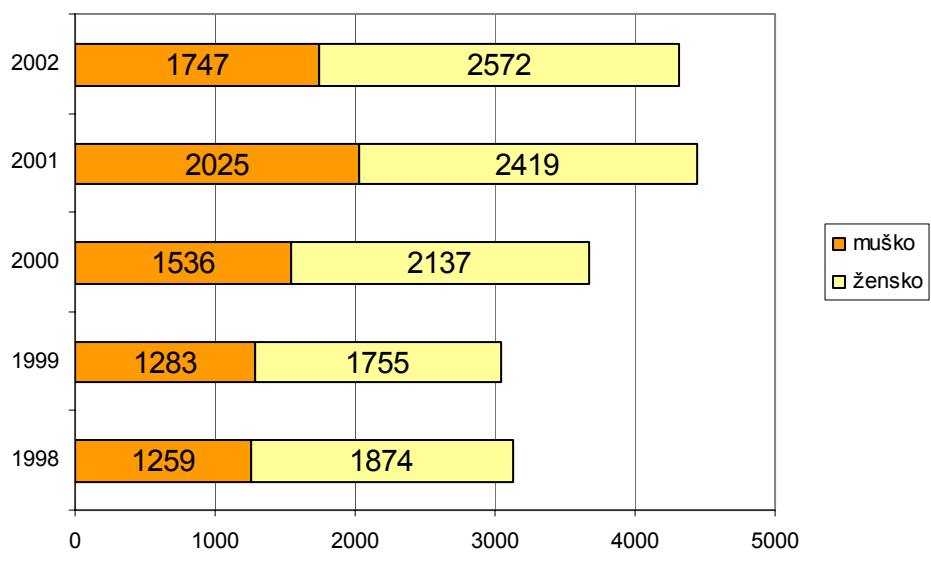
Number of pupils, teachers and classes the secondary school the beginning of the 2002/2003 school year

	Učenici Pupils	Broj škola Number of schools	Nastavnici Teachers	Učenika/ Nastavnika Pupils/Teachers	Odjeljenja Classes	Učenika/ Odjeljenje Pupils/Classes
<i>Federacija BiH Federation of Bosnia and Herzegovina</i>	115917	204	7675	15	4099	28
<i>Republika Srpska The Republic of Srpska</i>	51948	91	2892	18	1835	28
<i>Distrik Brčko Brčko District</i>	3532	4	201	18	136	26
<i>Bosna i Hercegovina Bosnia and Herzegovina</i>	171397	299	10768	16	6070	28

**DIPLOMIRANI STUDENTI U BIH PO SPOLU 1998-
2002**
GRADUATED STUDENTS IN B&H BY SEX

	Ukupno <i>Total</i>	Više škole <i>Tertiary schools</i>	Fakulteti <i>Faculties</i>	Akademije <i>Academies</i>	Vjerske škole <i>Faculty of theology</i>			
1998	svoga	3133	686	2377	27	43	all male female	1998
	muško	1259	154	1057	10	38		
	žensko	1874	532	1320	17	5		
1999	svoga	3038	461	2502	59	16	all male female	1999
	muško	1283	147	1109	17	11		
	žensko	1755	314	1393	42	5		
2000	svoga	3673	756	2850	50	17	all male female	2000
	muško	1536	245	1250	25	16		
	žensko	2137	511	1600	25	1		
2001	svoga	4444	1003	3324	92	25	all male female	2001
	muško	2025	350	1626	33	16		
	žensko	2419	653	1698	59	9		
2002	svoga	4319	661	3525	92	41	all male female	2002
	muško	1747	236	1453	30	28		
	žensko	2572	425	2072	62	13		

Diplomirani studenti po spolu u BiH 1998-2002
Graduated students by sex in B&H

VISOKOŠKOLSKE
ORGANIZACIJE
University

Bosna i Hercegovina / Bosnia and Herzegovina

Godina Year	Broj fakulteta Number of university	Upisani studenti /Students enrolled		Redovni Full-time	Vanredni Part-time
		Ukupno Total			

Ukupno / Total

1999/2000	94	57722	42129	15593
2000/2001	98	63425	47484	15941
2001/2002	99	64629	47934	16695
2002/2003	99	70671	52819	17852

Fakulteti / Faculties

1999/2000	71	51731	38943	12788
2000/2001	74	57273	44042	13231
2001/2002	75	58029	44220	13809
2002/2003	78	65010	49615	15395

Umjetničke Akademije/Academies

1999/2000	8	897	859	38
2000/2001	8	861	844	17
2001/2002	8	1021	1005	16
2002/2003	8	1012	1004	8

Više škole/ High schools

1999/2000	11	4457	1907	2550
2000/2001	12	4708	2232	2476
2001/2002	12	4981	2326	2655
2002/2003	9	3997	1783	2214

**Vjerske škole-Fakulteti / Faculty of
theology**

1999/2000	4	637	420	217
2000/2001	4	583	366	217
2001/2002	4	598	383	215
2002/2003	4	652	417	235

**Federacija
BiH
Federation
of Bosnia
and
Herzegovina**

Godina Year	Broj fakulteta Number of university	Upisani studenti /Students enrolled	
		Ukupno Total	Redovni Full-time

Ukupno / Total

1999/2000	62	43839	30947	12892
2000/2001	64	47242	34078	13164
2001/2002	64	48866	34861	14005
2002/2003	65	51771	37554	14217

Fakulteti / Faculties

1999/2000	47	40395	28912	11483
2000/2001	48	43221	31861	11360
2001/2002	48	44806	32614	12192
2002/2003	52	48834	35933	12901

Umjetničke Akademije/Academies

1999/2000	5	618	580	38
2000/2001	5	555	538	17
2001/2002	5	558	542	16
2002/2003	5	559	551	8

Više škole/ High schools

1999/2000	7	2243	1070	1173
2000/2001	8	2941	1359	1582
2001/2002	8	2972	1371	1601
2002/2003	5	1824	719	1105

*Vjerske škole-Fakulteti / Faculty of
theology*

1999/2000	3	583	385	198
2000/2001	3	525	320	205
2001/2002	3	530	334	196
2002/2003	3	554	351	203

**Republika
Srpska
The
Republic
of Srpska**

Godina Year	Broj fakulteta Number of university	Upisani studenti /Students enrolled		Redovni Full-time	Vanredni Part-time
		Ukupno Total			

Ukupno / Total

1999/2000	32	13883	11182	2701
2000/2001	34	16183	13406	2777
2001/2002	35	15763	13073	2690
2002/2003	33	18333	14784	3549

Fakulteti / Faculties

1999/2000	24	11336	10031	1305
2000/2001	26	14052	12181	1871
2001/2002	27	13223	11606	1617
2002/2003	25	15609	13201	2408

Umjetničke Akademije/Academies

1999/2000	3	279	279	0
2000/2001	3	306	306	0
2001/2002	3	463	463	0
2002/2003	3	453	453	0

Više škole/ High schools

1999/2000	4	2214	837	1377
2000/2001	4	1767	873	894
2001/2002	4	2009	955	1054
2002/2003	4	2173	1064	1109

*Vjerske škole-Fakulteti / Faculty of
theology*

1999/2000	1	54	35	19
2000/2001	1	58	46	12
2001/2002	1	68	49	19
2002/2003	1	98	66	32

ANEX- Tabele iz oblasti kulture

Kinematografija u Bosne i Hercegovine, 2000. godina

Tabela br. 1. Kina, predstave, posjetioci i zaposleni

Kina	Sjedišta	Predstave			Posjetioci			Zaposleni	
		Ukupno	Domaći filmovi	Strani filmovi	Ukupno	Domaći filmovi	Strani filmovi	Svega	Kino operateri
29	9754	7536	180	7356	415625	13452	402173	124	30
22	5564	3809	373	3436	196415	27622	168793	70	18
51	15318	11345	553	10792	612040	41074	570966	194	48

Kinematografija u Bosne i Hercegovine, 2001. godina

Tabela br. 2. Kina, predstave, posjetioci i zaposleni

Kina	Sjedišta	Predstave			Posjetioci			Zaposleni	
		Ukupno	Domaći filmovi	Strani filmovi	Ukupno	Domaći filmovi	Strani filmovi	Svega	Kino operateri
29	9626	7182	428	6754	507400	80721	426679	127	32
22	5748	3293	82	3217	267876	24566	243310	74	21
51	15374	10475	510	9971	775276	105287	669989	201	53

Kinematografija u Bosne i Hercegovine, 2002. godina

Tabela br. 3. Kina, predstave, posjetioci i zaposleni

Kina	Sjedišta	Predstave			Posjetioci			Zaposleni	
		Ukupno	Domaći filmovi	Strani filmovi	Ukupno	Domaći filmovi	Strani filmovi	Svega	Kino operateri
30	/	7777	273	7504	472008	31886	440122	128	30
24	6258	3385	285	3102	222781	27517	195264	83	24
54		11162	556	10606	694789	59403	635386	211	54

prva kolona F BiH, druga RS i treća BiH.
Nedostaju podaci BD.

Pozorišta u Bosne i Hercegovine, 2000. godine

Tabela br. 4. Pozorišta, sjedišta, posjetioci, zaposleni

Pozorišta	Sjedišta	Predstave	Posjetioci		Zaposleni		
			Ukupno	Po jednoj predstavi	Ukupno	Umjetnici	Ostali
8	2268	675	160470	238	499	214	285
1	348	87	16532	190	76	20	56
9	2616	762	177002	232	575	234	341

Pozorišta u Bosne i Hercegovine, 2001. godine

Tabela br. 5. Pozorišta, sjedišta, posjetioci, zaposleni

Pozorišta	Sjedišta	Predstave	Posjetioci		Zaposleni		
			Ukupno	Po jednoj predstavi	Ukupno	Umjetnici	Ostali
8	2246	608	132354	218	474	202	272
1	348	132	27723	210	78	23	55
9	2594	740	160077	216	552	225	327

Pozorišta u Bosne i Hercegovine, 2002. godine

Tabela br. 6. Pozorišta, sjedišta, posjetioci, zaposleni

Pozorišta	Sjedišta	Predstave	Posjetioci		Zaposleni		
			Ukupno	Po jednoj predstavi	Ukupno	Umjetnici	Ostali
7	/	543	138839	256	423	187	236
1	348	130	30700	236	76	20	56
8		673	169539	252	499	207	292

Nedostaju podaci BD

Amaterska pozorišta u Bosne i Hercegovini, 2000. godini

Tabela. br. 7. Pozorišta, sjedišta, predstave, posjetioci, zaposleni

Pozorišta	Sjedišta	Predstave	Posjetioci		Zaposleni		
			Ukupno	Po jednoj predstavi	Ukupno	Umjetnici	Ostali
4	1120	111	31640	285	110	96	14
3	1170	45	7375	164	27	17	10
7	2290	156	39015	250	137	113	24

Amaterska pozorišta u Bosne i Hercegovine, 2001. godine

Tabela br. 8. Pozorišta, sjedišta, predstave, posjetioci, zaposleni

Pozorišta	Sjedišta	Predstave	Posjetioci		Zaposleni		
			Ukupno	Po jednoj predstavi	Ukupno	Umjetnici	Ostali
3	620	218	47571	218	145	138	7
3	1170	26	4506	173	136	116	20
6	1790	244	52077	213	281	254	27

Amaterska pozorišta u Bosne i Hercegovine, 2002. godine

Tabela br. 9. Pozorišta, sjedišta, predstave posjetioci, zaposleni

Pozorišta	Sjedišta	Predstave	Posjetioci		Zaposleni		
			Ukupno	Po jednoj predstavi	Ukupno	Umjetnici	Ostali
4	/	168	48420	288	165	153	12
3		43	15611	363	117	69	48
7		211	64031	303	282	222	60

Dječija pozorišta u Bosne i Hercegovine, 2000. godini

Tabela. br. 10. Pozorišta, sjedišta, predstave, posjetioci, zaposleni

Pozorišta	Sjedišta	Predstave	Posjetioci		Zaposleni		
			Ukupno	Po jednoj predstavi	Ukupno	Umjetnici	Ostali
2	256	242	25538	106	20	13	7
1	247	151	31757	210	32	12	20
3	503	393	57295	146	52	25	27

Amaterska pozorišta u Bosne i Hercegovine, 2001. godine

Tabela br. 11. Pozorišta, sjedišta, predstave, posjetioci, zaposleni

Pozorišta	Sjedišta	Predstave	Posjetioci		Zaposleni		
			Ukupno	Po jednoj predstavi	Ukupno	Umjetnici	Ostali
2	296	262	43152	156	22	15	7
1	247	162	31649	195	35	11	24
3	543	424	74801	176	57	26	31

Amaterska pozorišta u Bosne i Hercegovine, 2002. godine

Tabela br. 12. Pozorišta, sjedišta, predstave posjetioci, zaposleni

Pozorišta	Sjedišta	Predstave	Posjetioci		Zaposleni		
			Ukupno	Po jednoj predstavi	Ukupno	Umjetnici	Ostali
3	/	391	66766	346	60	28	32
1	247	121	28890	239	29	10	19
4		512	85656	187	89	38	51

Eksperimentalna pozorišta u Bosne i Hercegovine, 2000. godini

Tabela. br. 13. Pozorišta, sjedišta, predstave, posjetioci, zaposleni

Pozorišta	Sjedišta	Predstave	Posjetioci		Zaposleni		
			Ukupno	Po jednoj predstavi	Ukupno	Umjetnici	Ostali
1	120	22	1835	83	4	-	4

Eksperimentalna pozorišta u Bosne i Hercegovine, 2001. godine

Tabela br. 14. Pozorišta, sjedišta, predstave, posjetioci, zaposleni

Pozorišta	Sjedišta	Predstave	Posjetioci		Zaposleni		
			Ukupno	Po jednoj predstavi	Ukupno	Umjetnici	Ostali
1	130	48	6405	133	4	-	4

Eksperimentalna pozorišta u Bosne i Hercegovine, 2002. godine

Tabela br. 15. Pozorišta, sjedišta, predstave posjetioci, zaposleni

Pozorišta	Sjedišta	Predstave	Posjetioci		Zaposleni		
			Ukupno	Po jednoj predstavi	Ukupno	Umjetnici	Ostali
1	-	33	3985	121	4	-	4

Radio stanice u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2000. godini

Tabela. br. 16. Broj stanica, i porijeklo emitovanja

Broj stanica	Broj radio-predajnika	Jačina odašiljača u KW	Porijeklo proizvodnje radio-emisija u satima			
			Ukupno	Samostalna proizvodnja	Koprodukcija s drugim	Proizvodnja drugih stanica
78	137	777,5	491604	393558	28710	69336
45	71	106,12	192069			

Radio stanice u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2001. godini

Tabela. br. 17. Broj stanica, i porijeklo emitovanja

Broj stanica	Broj radio-predajnika	Jačina odašiljača u KW	Porijeklo proizvodnje radio-emisija u satima			
			Ukupno	Samostalna proizvodnja	Koprodukcija s drugim	Proizvodnja drugih stanica
74	137	194	445879	358750	29582	57547
43	62	114,90	175635	175635		

Radio stanice u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2002. godini

Tabela. br. 18. Broj stanica, i porijeklo emitovanja

Broj stanica	Broj radio-predajnika	Jačina odašiljača u KW	Porijeklo proizvodnje radio-emisija u satima			
			Ukupno	Samostalna proizvodnja	Koprodukcija s drugim	Proizvodnja drugih stanica
76	161	850,6	516543	418763	22491	75289
36	67	138,92	149032	149032		

Filharmonije u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2000. godina

Tabela. broj 19.

Koncerti i posjetioci								Izvedena djela		
Ukupno		U zemlji		U inostranstvu		Na priredbama		Ukupno	Domaći autori	Strani autori
koncerti	posjetioci	koncerti	posjetioci	koncerti	posjetioci	koncerti	posjetioci			
64	30400	42	17700	8	8200	14	4500	252	56	196

Filharmonije u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2001. godina

Tabela broj 20.

Koncerti i posjetioci								Izvedena djela		
Ukupno		U zemlji		U inostranstvu		Na priredbama		Ukupno	Domaći autori	Strani autori
koncerti	posjetioci	koncerti	posjetioci	koncerti	posjetioci	koncerti	posjetioci			
40	34010	30	10910	4	2700	6	20400	137	31	106

Filharmonije u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2001. godina

Tabela broj 21.

Koncerti i posjetioci								Izvedena djela		
Ukupno		U zemlji		U inostranstvu		Na priredbama		Ukupno	Domaći autori	Strani autori
koncerti	posjetioci	koncerti	posjetioci	koncerti	posjetioci	koncerti	posjetioci			
41	40850	33	31800	8	8300	2	7500	253	26	227

Prijenosti koncerata, snimljena djela i gostovanja u inostranstvu, 2000. godina u FBiH

Tabela broj 22.

Prijenosi javnih koncerata za				Djela snimljena na				Gostovanja u inostranstvu	
radioprogram		tv program		radioprogram		tv program		broj datih koncerata	broj posjetilaca
koncerti	posjetioci								
12	7200	10	770	12	7200	4	260	7	6300

Prijenosti koncerata, snimljena djela i gostovanja u inostranstvu, 2001. godina

Tabela broj 23.

Prijenosi javnih koncerata za				Djela snimljena na				Gostovanja u inostranstvu	
radioprogram		tv program		radioprogram		tv program		broj datih koncerata	broj posjetilaca
koncer-ti	posjeti-oci								
4	170	10	820	-	-	-	-	8	5300

Prijenosti koncerata, snimljena djela i gostovanja u inostranstvu, 2002. godina

Tabele broj 24

Prijenosi javnih koncerata za				Djela snimljena na				Gostovanja u inostranstvu	
radioprogram		tv program		radioprogram		tv program		broj datih koncerata	broj posjetilaca
koncer-ti	posjeti-oci								
-	-	7	395	-	-	-	-	6	8300

Narodna i univerzitetska biblioteka RS-a Banja Luka	Matična biblioteka "Ćirilo i Metodije"	Matična biblioteka Doboj	Matična biblioteka Bijeljina	Matična biblioteka Zvornik	Matična biblioteka Srpsko Sarajevo	Matična biblioteka Srbinje	Matična biblioteka Trebinje
Narodna biblioteka Čelinac (5)	Narodna biblioteka K. Dubica (3)	Narodna biblioteka Derventa (6)	Narodna biblioteka Lopare (5)	Narodna biblioteka Vlasenica (6)	Narodna biblioteka Han Pijesak (3)	Narodna biblioteka Čajniče (4)	Narodna biblioteka Bileća (3)
Narodna biblioteka Gradiška (9)	Narodna biblioteka Novi Grad (4)	Narodna biblioteka Modriča	Narodna biblioteka Ugljevik (6)	Narodna biblioteka Šekovići (6)	Narodna biblioteka Pale (6)	Narodna biblioteka Kalinovik(4)	Narodna biblioteka Gacko (5)
Narodna biblioteka Kneževo (6)	Narodna biblioteka S Kostajnica (4)	Narodna biblioteka Petrovo (3)		Narodna biblioteka Bratunac (6)	Narodna biblioteka Rogatica	Narodna biblioteka Višegrad (7)	Narodna biblioteka Ljubinje (6)
Narodna biblioteka Kotor Varoš (3)		Narodna biblioteka S Brod (4)		Narodna biblioteka Srebrenica (3)	Narodna biblioteka Sokolac (6)	Narodna biblioteka Rudo (5)	Narodna biblioteka Nevesinje (2)
Narodna biblioteka Laktaši (6)		Narodna biblioteka Šamac (3)		Osnovna biblioteka Milići			Osnovna biblioteka Berkovići
Narodna biblioteka Mrkonjić Grad (3)		Narodna biblioteka Teslić (6)					

Narodna biblioteka Prnjavor (6)							
Narodna biblioteka Srbac (5)							
Narodna biblioteka Šipovo (4)							

(broj u zagradi-zaposleni)

MUZEJ REPUBLIKE SRPSKE BANJA LUKA (30)

Regionalni muzej (5)

DOBOJ

Regionalni muzej (11)

TREBINJE

Regionalni muzej (7)

"KOZARA PRIJEDOR

Finansiranje iz budžeta RS-a

Regionalni muzeji- plate, mat. troškovi i dio programskih aktivnosti.

GALERIJA LIKOVNIH UMJESTNOSTI RS-a (17)

Finansiranje u cjelosti iz budžeta RS.

REPUBLIČKE MANIFESTACIJE PO ODLUCI VLADE REPUBLIKE SRPSKE

R.br.	VRSTA AKTIVNOSTI	OCJENA SADAŠNJEG STANJA	PLAN REALIZACIJE GODIŠNJIH AKTIVNOSTI	NOSIOCI AKTIVNOSTI
1.	Književna manifestacija DUČIČEVI DANI u Trebinju	Veoma važna manifestacija posvećena velikanu srpske književnosti Jovanu Dučiću	Predviđeno vrijeme održavanja 6 i 7 april-organizator mijenja vrijeme održavanja	Savjet Dučićevih dana, Opština Trebinje
2.	Književna manifestacija VIŠEGRADSKA STAZA u Višegradu	Veoma važna manifestacija posvećena velikanu srpske književnosti i nobelovcu Ivi Andriću	Predviđeno vrijeme održavanja 10-12 oktobar	SPKD "Prosvjeta OO Višegrad
3.	Književna manifestacija KOČIČEV ZBOR u Banjoj Luci	Veoma važna manifestacija posvećena velikanu srpske književnosti Petru Kočiću	Predviđeno vrijeme održavanja je posljednja sedmica avgusta mjeseca	Zavičajno društvo "Zmijanje" Banja Luka
4.	SAJAM KNJIGE u Banjoj Luci	Ovu manifestaciju bi trebalo usko vezati za saradnju sa Narodnom i univerzitetskom bibliotekom RSa	Predviđeno vrijeme održavanja 15-20 septembar	Glas srpski Banja luka
5.	Muzički festival ĐURĐEVDANSKI FESTIVAL u Banjoj Luci	Došlo je do promjene organizatora, pa je umjesto PPZ organizator Radio-televizija RSa	Predviđeno vrijeme održavanja je maj mjesec	Radio-televizija RS, Banja Luka
6.	Likovno-ekološka kolonija BARDAČA u Srpcu	Dobro organizovana likovna kolonija i okuplja veliki broj likovnih umjetnika. Organizovana je 18 godina.	Predviđeno vrijeme održavanje je juli	Centar za kulturu Srbac
7.	Manifestacija izvornog stvaralaštva SABOR SRPSKOG IZVORNOG	Manifestacija je veoma važna jer radi na očuvanju izvornog stvaralaštva i tradicije srpskog	Predviđeno vrijeme održavanja je maj mjesec	SPKD "Prosvjeta" OO Teslić

	STVARALAŠTVA u Tesliću	naroda		
8.	Festival filma FERS u Banjoj Luci	Festival filma FERS do sada nije održavan	Predviđeno vrijeme održavanja decembar mjesec	Banjaluka film Banja Luka
9.	Književna manifestacija SARAJEVSKI DANI koji se održavaju na Palama, u maju mjesecu 2003. godine		Organizator je planirao održavanje manifestacije u maju mjesecu 2003. godine	SRNA FEST RSa
10.	Pozorišna manifestacija KOČIČEVA SRPSKA SCENA koja se održava u Prijedoru u julu mjesecu 2003. godine		Organizator je planirao održavanje festivala u julu 2003. godine	SRNA FEST RSa
11.	Pozorišni festival FESTIVAL MLADIH SCENA MONODRAMA SRPSKE koja se održava u S. Sarajevu u oktobru mjesecu 2003. godine		Organizator je planirao održavanje festivala u oktobru mjesecu 2003. godine	SRNA FEST RSa
12.	Festival profesionalnih pozorišta REATAR FEST Banja Luka		Festival "Teatar Fest" održava se šesti put u maju mjesecu	Narodno pozorište RSa u Banjoj Luci